

UNIVERZITET U BEOGRADU

Master akademske studije

Terorizam, organizovani kriminal i bezbednost

Master rad

ODNOS REPUBLIKE SRBIJE PREMA VLAŠKOJ MANJINI

Student

Nikola Ristić

Mentor

Prof. dr Dragan Simeunović

Beograd, 2021.

UNIVERZITET U BEOGRADU

Master akademske studije

Terorizam, organizovani kriminal i bezbednost

Master rad

ODNOS REPUBLIKE SRBIJE PREMA VLAŠKOJ MANJINI

Mentor:

Prof. dr Dragan Simeunović
Fakultet političkih nauka

Datum odbrane

_____ 2021. godine

Članovi komisije:

Prof. dr Ivana Damjanović
Fakultet političkih nauka

Ocena _____

Prof. dr Nenad Putnik
Fakultet bezbednosti

ODNOS REPUBLIKE SRBIJE PREMA VLAŠKOJ MANJINI

SAŽETAK RADA

Predmet istraživanja

Predmet ovog master rada je političko predstavljanje nacionalnih manjina s osvrtom na rešenja i praksu u Srbiji u pogledu vlaške manjine. Najpre se razmatraju teorijski koncepti političkog predstavljanja u podeljenim društvima, a zatim se navode uporedna iskustva i međunarodni standardi. Predmet istraživanja naglašava samosvojnost vlaške nacionalne manjine i odbacuje stav o Rumuniji kao matičnoj državi, te ukazuje da Srbiju smatraju svojom matičnom domovinom, da su se uvek osećali i izjašnjavali kao Vlasi a ne kao Rumuni, i da je shodno tome njihov maternji jezik vlaški, a ne rumunski.

Značaj istraživanja

Ovo istraživanje ima praktičan i teorijski značaj jer treba da prikaže da je moguć zajednički život Srba i Vlaha na istim prostorima i da oni funkcionišu bez sukoba, usled visokog stepena tolerancije. Vlasi nemaju državu maticu, žive u više država na Balkanu i lojalni su državi u kojoj žive, smatrajući je svojom domovinom.

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je da ukaže na postojanje otvorenih pitanja, kao i na njihovu pravnu stranu, te da naglasi obaveze države (država) u vezi s ljudskim pravima i položajem manjina. Takođe, cilj je i ukazati na političku dimenziju i motive koji mogu uticati na politike usmerene ka pronalaženju prihvatljivog rešenja. Želja je da se kroz rad ponude preporuke za moguća rešenja. Pritom naglašavam da cilj manjinske politike treba da bude integracija manjina u društvo uz stvaranje uslova za očuvanje njihove samobitnosti, a nikako segregacija ili asimilacija. Cilj ovog istraživanja je prikazati da je odnos Republike Srbije prema manjinama korektan, a posebno prema vlaškoj manjini jer su oni naučili jedni sa drugima da žive poštojući svoje sunarodnike.

Metode istraživanja

Ovo je „multidisciplinary“ istraživanje i pripada tipu empirijsko-teorijskih istraživanja. Osnovna metoda je deskriptivna sa naglašenim komparativnim pristupom. Kao istraživački postupci korišćeni su analiza arhivske građe, analiza sadržaja i odgovarajući statistički postupci.

BIOGRAFIJA

Lični podaci

Ime i prezime

Nikola Ristić

Adresa

Petra Dobrnjca 122, Petrovac na Mlavi, Srbija

Telefonski broj(evi)

012/326-315

Broj mobilnog telefona

069/366-33-49

E-mail

nristic@email.com

Državljanstvo

Srpsko

Datum rođenja

26.10.1994.

Pol

Muški

Obrazovanje

Fakultet

Univerzitet „Džon Nezbit“, Fakultet za menadžment Zaječar, Visokoškolska jedinica van sedišta ustanove bez svojstva pravnog lica Požarevac (2013 – 2017 god.)

Smer: Poslovne akademske studije

Zvanje: Diplomirani ekonomista

U toku 2018. godine upisujem master akademske studije pri Univerzitetu u Beogradu na smeru „Terorizam, organizovani kriminal i bezbednost" u trajanju od jedne godine i polažem sve ispite u roku.

Srednja škola

Srednja škola „Mladost“ Petrovac na Mlavi (2009 – 2013 god.)
Gimnazija opšti smer

Lične veštine i kompetencije

Maternji jezik

Srpski jezik

Drugi jezici

Engleski jezik (napredno znanje, pisani i konverzijski)
Nemački jezik (pohađam kurs jezika nivoa A2)

Poznavanje rada na računaru

Poznajem rad u operativnim sistemima Windows-u (XP, Vista, 7, 8, 10);
Programima MS Office (Word, Exel, Power Point...);
Rad na internetu i korišćenje društvenih mreža;

Ostalo

Vozačka dozvola B kategorije od 2013. godine.

Lične sposobnosti

Odlične organizacione sposobnosti, sposobnost za timski i individualni rad, sposobnost za rad pod pritiskom. Spremnost za dalja usavršavanja i učenje.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI:

Nikola Ristić

Broj indeksa: 71/2018

Student master akademskih studija: „Terorizam, organizovani kriminal i bezbednost”

Autor master rada pod nazivom: „Odnos Republike Srbije prema vlaškoj manjini”

Potpisivanjem izjavljujem:

- da je rad isključivo rezultat mog sopstvenog istraživačkog rada;
- da sam rad i mišljenja drugih autora koje sam koristio u ovom radu naznačio ili citirao u skladu sa Uputstvom;
- da su svi radovi i mišljenja drugih autora navedeni u spisku literature/referenci koji su sastavni deo ovog rada i pisani u skladu sa Uputstvom;
- da sam dobio sve dozvole za korišćenje autorskog dela koji se u potpunosti/celosti unose u predati rad i da sam to jasno naveo;
- da sam svestan da je plagijat korišćenje tuđih radova u bilo kom obliku (kao citata, parafraza, slika, tabela, dijagrama, dizajna, planova, fotografija, filma, muzike, formula, veb sajtova, kompjuterskih programa i sl.) bez navođenja autora ili predstavljanje tuđih autorskih dela kao mojih, kažnjivo po zakonu (Zakon o autorskom i srodnim pravima, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2009, 99/2011, 119/2012), kao i drugih zakona i odgovarajućih akata Univerziteta u Beogradu;
- da sam svestan da plagijat uključuje i predstavljanje, upotrebu i distribuiranje rada predavača ili drugih studenata kao sopstvenih;
- da sam svestan posledica koje kod dokazanog plagijata mogu prouzrokovati na predati master rad i moj status;
- da je elektronska verzija master rada identična štampanom primerku i pristajem na njegovo objavljivanje pod uslovima propisanim aktima Univerziteta.

U Beogradu, _____ god.

Potpis studenta: _____

SADRŽAJ

UVOD.....	1
Predmet rada	3
Značaj istraživanja	4
Cilj istraživanja.....	4
Hipoteze istraživanja	4
Metode istraživanja.....	5
1. Evolucija i nastanak kategorije manjina i većina	6
1.1. Politička filozofija manjina.....	8
1.2. Etničke manjine i njihova zaštita	9
1.3. Nacionalne i etičke manjine.....	11
1.4. Nacionalne manjine i Evropska unija	12
1.5. Načini predstavljanja manjinskih zajednica	13
2. Manjinska politika Republike Srbije	15
2.1. Demografska slika Srbije.....	17
2.2. Etnička slika Srbije	19
2.3. Nacionalne manjine u procesu evropskih integracija Srbije.....	21
3. Predstavljanje i političko delovanje nacionalnih manjina	26
3.1. Partije nacionalnih manjina u Srbiji.....	28
3.2. Delovanje partija nacionalnih manjina	30
3.3. Upotreba pisma i jezika nacionalnih manjina.....	32
3.4. Zaštita manjina i manjinskih prava	34
4. Pravni položaj manjina u Srbiji	39
4.1. Zabrana diskriminacije pripadnika nacionalnih manjina.....	40
4.2. Zabrana nasilne asimilacije.....	41
4.3. Zaštita nacionalnih manjina pred nezavisnim telima.....	43
5. Vlaška manjina u Republici Srbiji.....	45
5.1. Vlasi kao manjinska zajednica u Srbiji.....	46
5.2. Vlaške partije i pokreti.....	50
5.2.1. Vlaška Narodna Stranka	52
5.2.2. Vlaška demokratska stranka	53
5.2.3. „Srbija na istoku”	53
5.2.4. „Nijedan od ponuđenih odgovora” – poigravanje s manjinama-NOPO.....	53
5.2.5. Vlaška stranka „Most”.....	54

5.3.	Međunarodne institucije i pitanje vlaškog jezika i pisma.....	55
5.4.	Delovanje crkava i pitanje odnosa Srbije i Rumunije i položaj srpske i rumunske zajednice	59
5.5.	Negovanje kulture i tradicije Vlaha	63
5.6.	Ostvarivanje kolektivnih prava Vlaha	64
5.7.	Analiza promene broja vlaškog živalja u Srbiji.....	64
6.	Zaključna razmatranja i preporuke za unapređenje položaja nacionalnih manjina.....	66
7.	Literatura:	69
	Zakoni i pravilnici	73
	Internet izvor.....	74

TABELE

Tabela 1.	Stanovništvo prema nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti po popisu 2002.	20
Tabela 2.	Teritorijalni raspored vlaške nacionalne manjine	47
Tabela 3.	Demografske karakteristike vlaške nacionalne manjine 2002. godine.....	49
Tabela 4.	Raspored osvojenih mandata u novom savetu na izborima 2010.	50
Tabela 5.	Nacionalni savet 2014.....	51
Tabela 6.	Vlaški govor sa elementima nacionalne kulture u školskoj 2014/15 godini.	57

SLIKE

Mapa 1.	Broj Vlaha po opštinama po popisu 2002. Godine.....	48
----------------	---	----

UVOD

Uspostavljanje demokratskog društva i vladavine prava, sa temeljom u poštovanju ljudskih i manjinskih prava cilj je Republike Srbije (u daljem tekstu Srbija) s obzirom da se ona nalazi u procesu demokratske transformacije. Period od 2000-e godine dao je značajne korake u ustavnom i zakonodavnom pravu, kao i ratifikovani međunarodni dokumenti za zaštitu prava nacionalnih manjina u Srbiji. Konceptom kojim se garantuju individualna i kolektivna prava, naročito garantovanjem prava na nacionalnu samoupravu, i uvodeći nacionalne savete nacionalnih manjina kao instituciju samoadministriranja kolektivnim pravima, Srbija je zakoračila u red vodećih evropskih zemalja kada je reč o rešavanju pitanja statusa nacionalnih manjina. I pored toga, još uvek se ne može tvrditi da u Srbiji postoji potpuno razvijen, usklađen i efikasan pravni i institucionalni sistem manjinske zaštite. Počevši od neusklađenosti procedura, nejasne podele nadležnosti među institucijama, pa sve do snažne tendencije etnonacionalističkog zatvaranja nacionalnih zajednica, u praksi je ostvarivanje manjinske politike obeleženo nizom problema. Kako je došlo do narastanja unutrašnjih sukoba, pripadnici nacionalnih zajednica prinuđeni su da se bave sami sobom i da zavise od spoljne arbitraže, bilo takozvane matične države, bilo međunarodnih organizacija. To je dovelo i do sukobljavanja većinske i manjinskih zajednica i stvaranja uslova za život u paralelnim društvima, kao i do dodatne političke instrumentalizacije manjinske politike kako u okvirima samih nacionalnih manjina, čime se slabe unutarmanjinske veze, tako i u međunacionalnoj saradnji i komunikaciji. Za poštovanje prava nacionalnih manjina, u Evropskoj uniji ne postoji „klasičan obrazac”, pa je za Srbiju posebno važno da pregovore za članstvo iskoristi kako bi definisala manjinsku politiku i stvorila uslove za integraciju svih zajednica u državi. Iz tog razloga Srbija mora da koristi širok spektar bilateralne saradnje kako bi bili ispravljeni uočeni problemi koji postoje u praksi ostvarivanja prava i sloboda pripadnika pojedinih nacionalnih manjina (na primer, predstavljenost Mađara, Rumuna, Vlaha i Bugara u javnom životu, poštovanje i razvoj njihovog identiteta, posebno kulture i jezika).¹

Kako bi odgovorila zahtevima Srbiji je neophodno stalno unapređenje manjinske politike i njeno definisanje kao sveobuhvatne politike poštovanja različitosti i jačanja društvene integracije kojom se približava EU, obezbeđuje unutrašnji konsenzus o manjinskim pitanjima i unapređuje odnose sa zemljama u okruženju. Srbija je okarakterisana kao multietnička država na čijem području osim većinske nacije žive i brojne manjine. Popisom stanovništva na teritoriji Republike Srbije iz 2011. godine 83,32 % stanovništva čine Srbi dok preostalo stanovništvo čine pripadnici manjinskih grupa: Romi, Hrvati, Bošnjaci, Bugari, Albanci, Jugosloveni, Makedonci, Crnogorci, Vlasi, Goranci, Rusini, Mađari i razne druge brojčano male manjinske grupe, neopredeljeni i regionalno izjašnjeni.² Registrovane manjinske grupe u Srbiji su prilično teritorijalno homogene osim Roma, koji žive na području čitave države, samo postojanje manjina je realnost Srbije, koja

¹ Đurđević, N. (2014). Manjinska politika integracija u Srbiji - Analiza i preporuke za unapređenje manjinske politike i procesa integracije u republici Srbiji. *Forum za etničke odnose: Beograd*, str.11

² <http://media.popis2011.stat.rs/2012/Nacionalna%20pripadnost-Ethnicity.pdf>.

određuje njen društveni i pravni život. Sva prava manjina su regulisana odgovarajućim zakonima tj., osnovnim zakonom koji reguliše položaj manjina iz 2002. godine i ovim zakonom su implementirani standardi koje je u ovoj oblasti doneo Savet Evrope kroz Okvirnu Konvenciju i Evropsku povelju o regionalnim i manjinskim jezicima.³ Zajednica se smatra manjinskom grupom ukoliko je ta grupa u čvrstoj i dugotrajnoj vezi sa teritorijom Srbije, kao i da poseduje obeležja kao što su jezik, kultura, poreklo, veroispovest, nacionalna ili etnička pripadnost, po kojima se razlikuju od većinskog stanovništva. Osnovna načela na kojim počiva zaštita manjina obuhvataju zabranu diskriminacije, obezbeđivanje ravnopravnosti, slobodno izražavanje nacionalne opredeljenosti, saradnja sa sunarodnicima u zemlji i inostranstvu, obavezu poštovanja ustavnog poretka, načela međunarodnog prava i zaštitu stečenih prava. Pripadnici manjina kolektivna prava ostvaruju kroz kulturnu autonomiju koja podrazumeva zaštitu njihovog kolektivnog identiteta i očuvanje posebnosti. Dakle, kulturna autonomija podrazumeva pravo na službenu upotrebu jezika, obrazovanje, kulturu i informisanje.

Da bi se obezbedilo ostvarivanje ovih kolektivnih prava, odnosno da bi se osiguralo pravo na kulturnu autonomiju predviđeno je formiranje manjinskih samouprava, preciznije nacionalnih saveta koji predstavljaju manjine u oblasti službene upotrebe jezika, obrazovanja, kulture i informisanja a čiji je zadatak da prate situaciju u vezi sa položajem manjina i da pokreću inicijativu za donošenje odgovarajućih zakona, odluka i mera. Godine 2009. donet je Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina⁴ kojim se predviđa da nacionalni saveti mogu osnivati ustanove kulture radi očuvanja nacionalnog identiteta manjine, unapređenja i razvoja kulturne posebnosti a predviđena je i mogućnost prenosa osnivačkih prava ustanova kulture koje su od značaja za manjine, a čiji je osnivač Republika Srbija, autonomna pokrajina ili jedinica lokalne samouprave, sa osnivača na nacionalne savete.

³ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina („Sl.list SRJ”, br. 11/2002, „Sl.list SCG”, br.1/2003-Ustavna povelja i „Sl. glasnik RS”, br. 72/2009-dr.zakon, 97/2013-odluka US i 47/2018).

⁴ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina („Službeni glasnik RS”, br. 72 od 3. septembra 2009, 20 od 21. februara 2014 - US, 55 od 23. maja 2014, 47 od 20. juna 2018).

PREDMET RADA

Predmet ovog master rada je političko predstavljanje nacionalnih manjina s osvrtom na rešenja i praksu u Srbiji u pogledu vlaške manjine. Najpre se razmatraju teorijski koncepti političkog predstavljanja u podeljenim društvima, a zatim se navode uporedna iskustva i međunarodni standardi. Radi osiguravanja lakšeg predstavljanja nacionalnih manjina pribegava se određenim rešenjima u izbornom sastavu. Ukoliko su manjine rasprostranjene po čitavoj teritoriji, onda im većinski sastav umanjuje šanse za predstavljanje. Nacionalne manjine u Srbiji pribegavale su različitim načinima i taktikama da se nametnu kao predstavnice svojih zajednica i domognu predstavničkih tela. Nakon političkih promena 2000. u značajnoj je meri unapređen položaj nacionalnih manjina. Uprkos određenim manjkavostima mehanizmi koji osiguravaju adekvatniju predstavljenost nacionalnih manjina imaju značajnu ulogu u ostvarivanju manjinskih prava, omogućuju adekvatniju političku reprezentaciju, bolje artikuliranje interesa, kao i veći stepen legitimnosti institucija i sistema. Kada su manjine bolje integrisane i ravnopravnije u sastavu društva, veći je stepen demokratije unutar njega. Kako su i Srbi i Vlasi koji su deo manjine u Srbiji pripadnici pravoslavne crkve, koriste ista imena i prezimena koja se završavaju na „-ić”, njihov stepen prilagođavanja jedni drugima i stepen tolerancije je veći. Ipak imaju različit maternji jezik i kulturnu tradiciju, pa je i predmet ovog istraživanja odnos Srba prema manjinama sa osvrtom na Vlašku manjinsku zajednicu. Kako su Vlasi došli iz različitih krajeva Srbije najviše su se ipak koncentrisali na prostoru gornje Resave i iako su sa sobom doneli jezik i običaje svog rodnog kraja, usled provedenog dugog vremenskog perioda i života pored Srba i sa Srbima, uticalo je na javljanje novih subkultura.

Pošto su i bilateralni odnosi između Republike Srbije i Republike Rumunije decenijama veoma dobri i stabilni i mogu se kvalifikovati kao „model dobrosusedstva“, a u prilog ovoj oceni govori i činjenica da su diplomatski odnosi između ovih zemalja uspostavljeni pre 141 godinu – aprila 1879. godine, odnosno neposredno po priznanju države Srbije na Berlinskom kongresu 1878. godine. Pitanja prava i položaja nacionalnih manjina predstavljaju važnu dimenziju u bilateralnoj saradnji Srbije sa Rumunijom. Predmet istraživanja je baziran i na vlaškoj nacionalnoj manjini i naglašava njenu samosvojnost i odbacuje stav o Rumuniji kao matičnoj državi, te ukazuje da Srbiju smatraju svojom matičnom domovinom, da su se uvek osećali i izjašnjavali kao Vlasi a ne kao Rumuni, i da je shodno tome njihov maternji jezik vlaški, a ne rumunski. Kakav je stav i odnos srpske strane i njen polazni okvir za razmatranje i rešavanje predstavlja čitavo pitanje koje treba uvrstiti u dnevni red i zvanično razmotriti. To istovremeno prati i izražena nacionalistička propaganda po kojoj su Vlasi Rumuni, što celu stvar dodatno politizuje. Rumunska strana smatra da pored pitanja koja se rešavaju u međusobnom dijalogu, država treba da obezbedi uslove za slobodu veroispovesti, jer se u suprotnom ugrožavaju ljudska prava koja ulaze u krug tzv. Kopenhaških kriterijuma. Pitanje položaja Vlaha u Srbiji za sada je skoncentrisano na tri suštinska zahteva. Prvi je njihovo priznavanje kao nacionalne manjine rumunskog naroda koja živi u istočnoj Srbiji, drugi je pravo na obrazovanje Vlaha na rumunskom jeziku, i treći, najosetljiviji zahtev, jeste pravo na bogoslužjenje na rumunskom jeziku, što bi u praksi značilo formiranje eparhije Rumunske pravoslavne

crkve u Timočkoj krajini, ili proširenje područja delovanja Rumunskog pravoslavnog vikarijata u Vršcu.

Značaj istraživanja

Ovo istraživanje ima praktičan i teorijski značaj, jer treba da prikaže da je moguć zajednički život Srba i Vlaha na istim prostorima i da oni funkcionišu bez sukoba, usled visokog stepena tolerancije. Vlasi nemaju državu maticu, žive u više država na Balkanu i lojalni su državi u kojoj žive, smatrajući je svojom domovinom.

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja je da ukaže na postojanje otvorenih pitanja, kao i na njihovu pravnu stranu, te da naglasi obaveze države (država) u vezi s ljudskim pravima i položajem manjina. Takođe, cilj je i ukazati na političku dimenziju i motive koji mogu uticati na politike usmerene ka pronalaženju prihvatljivog rešenja. Želja je da se kroz rad ponude preporuke za moguća rešenja. Pritom naglašavam da cilj manjinske politike treba da bude integracija manjina u društvo uz stvaranje uslova za očuvanje njihove samobitnosti, a nikako segregacija ili asimilacija. Cilj ovog istraživanja je prikazati da je odnos Republike Srbije prema manjinama korektan, a posebno prema vlaškoj manjini jer su oni naučili jedni sa drugima da žive poštojući svoje sunarodnike.

Hipoteze istraživanja

Generalna hipoteza:

Perspektive multikulturalizma u Srbiji zavise od kvaliteta međuetničkih odnosa, poštovanja ljudskih i manjinskih prava, etničke tolerancije, kao i od političke stabilnosti i strategije demokratskog i ekonomskog razvoja svake države.

Posebne hipoteze:

H1: Vlaška nacionalna manjina nema mogućnost da samostalno preko manjinskih političkih partija obezbedi poslanička mesta u Narodnoj skupštini jer nije dovoljno brojna ni teritorijalno koncentrisana.

H2: Identitetsko pitanje Rumuna, odnosno Vlaha, i ličnog statusnog položaja, organi Republike Srbije se striktno pridržavaju načela slobodne samoidentifikacije. Objašnjenje ove hipoteze ide u prilog činjenici koja je sadržana u članu 3 Okvirne konvencije Saveta Evrope o zaštiti nacionalnih manjina, tj. ne arbitriraju i ne favorizuju pojedine strane u ovakvom sporenju, niti bilo kojoj zajednici nameću nacionalni identitet.

H3: Rumunska pravoslavna crkva ne krije da joj je namera da Vlahe u Republici Srbiji prevede u nacionalne Rumune. Objašnjenje ove hipoteze ide u prilog objašnjenju delovanja Rumuna prema severoistočnoj Srbiji koje je uzelo zamah posle petooktobarskih promena

(2000.) kroz nekanonsko delovanje Rumunske pravoslavne crkve i diplomatiju Republike Rumunije.

H4: Vlaško stanovništvo je i u komunističkoj Jugoslaviji (1945.-1991.) nastavilo stapanje sa Srbima, a opasnosti od rumunske agitacije stigle su u vreme građanskog rata u Jugoslaviji (1991.-1995.).

H5: Istorijske okolnosti i razvoj vlašskog stanovništva severoistočne Srbije uslovili su da se Vlasi na tom prostoru spontano stope sa Srbima.

H6: Vlaški živalj najveći pritisak trpi delovanjem Rumunske pravoslavne crkve. Vlasi se u ogromnoj većini izjašnjavaju kao Srbi, zatim kao Vlasi kojima je Srbija matična država, dok je sasvim mali broj onih koji se izjašnjavaju kao Rumuni.

H7: Status manjina u jednoj zemlji uzima se kao indikator demokratskih dostignuća i jedan od kriterijuma primene evropskih standarda.

Metode istraživanja

Ovo je „multidisciplinary” istraživanje i pripada tipu empirijsko-teorijskih istraživanja. Osnovna metoda je deskriptivna sa naglašenim komparativnim pristupom. Kao istraživački postupci korišćeni su analiza arhivske građe, analiza sadržaja i odgovarajući statistički postupci.

1. EVOLUCIJA I NASTANAK KATEGORIJE MANJINA I VEĆINA

Manjinsko pitanje javlja se još u periodu antičke pravne i političke teorije, a po drugima, manjinsko pitanje javlja se u procesu stvaranja buržoasko demokratskih država, tokom 18. i početkom 19. veka u Zapadnoj Evropi i jednim delom u Severnoj Americi.⁵ Najobimnije izučavanje manjinskog pitanja u postojećem naučnom fondu izučavalo se u pravnoj i politikološkoj literaturi s posebnim osvrtom na period između dva svetska rata, u vremenu postojanja manjinske zaštite pod garancijom Lige naroda. Najzastupljenije stanovište ovog izučavanja je da je Vestfalski mir 24.10.1648. početak multilateralne zaštite manjina, i to verskih manjina.⁶ O međunarodnoj zaštiti manjina, uočava se pominjanje sistema kapitulacija sa područja Otomanske imperije. To se dešava posebno između I i II svetskog rata koji se kao sistem razvio na osnovu prava francuskog kralja kao zaštitnika katolika, kasnije priznat Habsburškom caru, kao i Ruskom caru zaštitniku pravoslavnih. Pojedini autori smatraju da je zaštita katolika institut zaštite stranaca, a generalna privilegija Rusije kao „stalnog zaštitnika hrišćana i njihovih crkava”, iako se odnosi na period od 1774. do 1856.⁷ Ugovorom od 30.03.1856. godine se ukida svojstvo Rusije kao zaštitnika pravoslavnih. Iz tog razloga su velike sile zajednički zaštitnici hrišćana u Turskoj, kao i zaštitnici Srbije, Moldavije i Vlaške. Unutrašnje stanje u Turskoj i položaj porobljenih nacija nije se time promenio zato što Hati - humajun⁸ od 18.2.1956. godine nije primenjivan, ali je zbog neizvršenja sultanovih međunarodnih obaveza usledilo niz intervencija, dok Hercegovački ustanak od proleća 1875. nije poslužio kao jedan od povoda za sazivanje Berlinskog kongresa.⁹ Posle Berlinskog kongresa, nakon 1878. godine, pa sve do I svetskog rata, na balkanskom geopolitičkom prostoru bilo je zaključeno više međudržavnih ugovora kojima je regulisan položaj verskih i etničkih manjina kao i postupak prema njima.¹⁰

Manjinska pitanja posebno su bila uređena mirovnim ugovorima sklopljenim posle balkanskih ratova do čije primene nije došlo zbog I svetskog rata. Većina i manjina nisu samo instrumenti statistike i istorijskog doba već su i prvenstveno politički pojmovi koji su nastali sa prvim klasifikacijama oblika države i zahvataju izbornu područje koje naročito došlo do izražaja pojavom više različitih grupa koje se bore za uspeh. Sam pojam većina i manjina dobio je svoj teorijski i politički smisao u antičkoj političkoj filozofiji. Većina i manjina su jedan politički kompleks koji treba da bude predmet teorijskog mišljenja i

⁵ Stanković, N. (2014). *Problemi naučnog definisanja manjina*. Brčko: Evropski Univerzitet Brčko Distrikta, str. 12.

⁶ Wintgens, H. (1930). *Der völkerrechtliche Schutz der nationalen, sprachlichen und religiösen Minderheiten*. Stuttgart, str. 61-66.

⁷ Pariskim ugovorom (od 30.3.1856.) je formalno ukinuto ovo svojstvo Rusije.

⁸ Hati – humajun je sultanov akt kojim se izjednačuju sve klase sultanovih podanika po veri, jeziku i rasi.

⁹ Wintgens, H. op. cit., str. 90-91.

¹⁰ Ugovor između Austro-Ugarske i Turske od 21.4.1879. u pogledu verskih sloboda u okupiranoj Bosni i Hercegovini; Englesko-turski ugovor iz 1878. (4.5. i 1.7.) o pravima hrišćana u Batumu i pravima muslimana na Kipru; Carigradski sporazum od 24.5.1881. između velikih sila i Turske u pogledu pripajanja Teselije Grčkoj i o pravima Grka u Turskoj, odnosno muslimana u pripojenim oblastima.

naučnog istraživanja. Sama većina je više priznavana, a manje primenjivana u savremenoj političkoj praksi u istoriji demokratije. Po svom karakteru većine mogu da budu različite, zavisne od toga da li se određuju prema svima onima koji su mogli „uzeti učešće u glasanjima” ili samo prema onima koji su glasali.¹¹ Ne nabrajajući sve različite većine, njihov broj pokazuje svu neuskладivost i samu složenost. Manjina nastaje i postoji zbog većine i nema manjine bez većine i obratno. Sama većina i manjina su politički kompleks i kao takve su predmet teorijskog mišljenja i naučnog istraživanja. Manjina može biti karakteristična i kada se utvrđuje njen status kao nosilaca izvesnih posebnih prava. Ova pojava je česta kada se nacionalne ili etničke manjine pojavljuju kao samostalne kategorije. Za ovo je karakterističan primer nacionalnih, kulturnih i etničkih manjina u bivšoj Jugoslaviji, gde ove manjine uživaju položaj i odgovornosti kao većina. Mnoge grčke antičke i rimske ustanove bile su zasnovane na običajima, pravnim i religijskim pravima izvesnih manjina. U antičkoj Grčkoj i demokratski uređenoj Atini i Rimu u doba robovlasništva, politička misao i praksa se bavila problemima manjine i većine, čak i kada je demokratija izlagana kritici od strane Platona, na osnovu Sokratovih ideja i argumenata. Sam Platon je kvalitet pretpostavljao brojnosti, i tako zagovarao vladavinu manjine, jer samo manjina može imati vrhunski kvalitet. Pored toga što Sokrat i Platon nisu bili naklonjeni demokratiji, Atina je bila demokratski uređena i u njoj se o nizu stvari pisalo i odlučivalo na principu većine. Sami poznati demokratski mislioci XVII i XVIII veka, Lok Monteskje, Ruso i Medison doprineli su da se pitanja većine drugačije postavi nego u srednjem veku. Jednakost u kategoriji većine je veoma bitna, jer se bez relativne homogenosti i jednakosti ne može u političkom i sociološkom smislu govoriti o većini koja može delovati kao jedna celina.

Samo napredovanje ljudskog društva u pravcu uvođenja opšteg prava glasa nije bilo bez zastoja i ono je značilo prihvatanje i uspostavljanje vladavine većine. O samoj prirodi i obimu prava manjine koja bi se u jednom sistemu morala garantovati postoji više rasprava i one otvaraju čitav niz problema.¹²

¹¹ Pavlović, I. (1986). *Princip većine i manjine*. Beograd: Radnička štampa, str. 9-10.

¹² Pavlović, I. op. cit., str. 11.

1.1. Politička filozofija manjina

Pojmu manjine je prisutna određena inferiornost, tj. podređeni politički položaj, smisao manjinskih prava jeste u tome da pripadnici manjine iz svog specifičnog položaja, uz pomoć manjinskih prava, dosegnu ravnopravan položaj sa pripadnicima većine.¹³ Mnoge antičke Grčke ustanove a isto tako i Rimske bile su zasnovane na običajnim, pravnim i religijskim pravima izvesnih manjina. Jedan stav o personalnoj osnovi i izvorima i dometu vlasti „aristokratske uprave” glasi: „U Atini od Kodrove smrti pa do Solona celokupna vlast je bila u rukama eupatrida. Samo su oni bili sveštenici i arhonti. Samo su oni sudili i znali zakone koji nisu bili pisani i koji su prelazili sa oca na sina u okviru svetih religijskih formi. Ova aristokratija je bila zasnovana u isti mah na rođenju krvi i religiji”.¹⁴ Tokom četiri veka Atinska država nije bila ništa drugo nego konfederacija ovih moćnih porodičnih starešina koji se u označene dane skupljaju radi proslavljanja svog zajedničkog kulta i radi dogovora o zajedničkim interesima.¹⁵ U antičkoj Grčkoj a naročito u demokratski uređenoj Atini, i isto tako i u Rimu u periodu njegovog republikanskog uređenja, politička misao i praksa bavile su se problemima većine i njoj komplementarnim pojmom – manjinom. Čak i kada je demokratija kao politički oblik izlagana kritici i kao što je to činio Platon, sledeći neke Sokratove ideje i argumente, opet je većina ili narod, demos, bila kategorija koja se nije mogla mimoći čak i kada se u ime kvaliteta isticala neka uža grupa i kada se davala prednost drugačijim principima nego što je bio princip većine.¹⁶ Uzimajući kao politički ideal aristokratiju tj., vladavinu odabranih prema vrlinama i upoređujući različite vrste ljudi sa zlatom, srebrom i tučem, Platon je ne samo kvalitet pretpostavljao brojnosti nego je na izvestan način zagovarao vladavinu manjine jer samo manjina može imati vrhunske kvalitete u natprosečnim razmerama.

Samo glasanje koje se po raznim pitanjima vršilo ili biranje kockom nije ni malo impresioniralo Platona. On je smatrao da u svakoj struci postoje oni najbolji, pa i u oblasti upravljanja državom koje je delimično veština, ali delimično i nauka koja se može i naučiti.¹⁷ Bez obzira što takvi mislioci kao Sokrat i Platon nisu bili naklonjeni demokratiji kao političkom obliku, Atina je bila demokratski uređena pa se u njoj o nizu stvari glasalo a to znači i odlučivalo na principu većine. Ta većina nije značila ni većinu stanovništva, nego većinu atinskih građana, a to je bilo daleko uža i malobrojniji soj nego što su to bili stanovnici Atine. Zbog toga što robovi kao osnovna proizvodna ljudska snaga nisu bili slobodni, pa nisu imali na građanska prava, nisi su se ubrajali u narod. Stari Grci su imali ustanovu ostrakizma koja se sastojala u glasanju građana o tome da se neki njihov građanin protera jer je postao i suviše popularan, ugledan i uticajan. To je mogao postati jer je počinio krupne greške, time što je državi učinio neku krupnu uslugu, istakao se na bojnopolju ili se jednostavno isticao svojim govorničkim talentom, političkom veštinom,

¹³ Divjak, S. (2002). *Nacija, kultura i građanstvo*. Beograd: Javno preduzeće službeni list SRJ, str. 24.

¹⁴ De Kulanž, F. (1956). *Antička država*. Beograd: Prosveta, str.202.

¹⁵ Ibid., str. 202-203.

¹⁶ Pavlović, I. op. cit., str. 26.

¹⁷ Platon. *Državnik*. Zagreb: Liber. Biblioteka politička misao. (1977).

vrlinom ili nekim drugim kvalitetom. Za ovu prvu teoriju većine i manjine karakteristični su sociološko politički elementi u njihovoj definiciji što će kasnija politička misao u znatnoj meri zapostaviti. Za Platona i Aristotela, vladavina manjine se može zloupotrebljavati, iskoristiti suprotno smislu svake vladavine. Tako se aristokratija kao vladavina manjine može pretvoriti u oligarhiju kao vladavinu zatvorene i sebične manjine koja bezobzirno vlada bez ikakve odgovornosti i moralnih normi. Na osnovu ovakvog pojma negativne manjine, kasnija demokratska politička misao je zapostavila manjinu. Kao i manjina tako i većina može biti pozitivna ili normalna negativna ili izvitoperena. Prvi postoji kada većina vlada u korist zajednice i prema izvesnim normama civilizacije kao i prema principu odabranosti i izbora. Sama većina uspostavlja nenormalnu vladavinu kada u ponašanju i praksi negira ove principe. Tada umesto vladavine većine nastupa vladavina demagoga, demagogija ili vladavina gomile, kao što će kasnije aristokratska misao to i da ističe. Antička politička teorija nije bila naklonjena demokratiji i to iz dva razloga:¹⁸ prvo, što je nasuprot većini, kao skupu neodređenih ličnosti smatrala da je odabrana manjina kao izraz znanja, kulture i odgovornosti jedino sposobna da upravlja zajedničkim poslovima jednog društva. Drugo, što se na osnovu istorijskog iskustva većina javlja kao nosilac rušenja i bunta i nije u tom periodu bila u stanju da sebi ostvari civilizovanu političku organizaciju i istorijsku misiju.

1.2. Etničke manjine i njihova zaštita

Od termina „rasne manjine” koji je korišćen u rezolucijama i dokumentima Ujedinjenih nacija do 1950. godine, zamenjen je i obuhvaćen širim nazivom – „etničke manjine”. Objašnjenje u okviru Ujedinjenih nacija je da je prikladnija reč „etničke” nego „rasne” manjine, a iz razloga što se prvi izraz odnosi na biološke, kulturne i istorijske karakteristike, dok reč „rasne” upućuje samo na nasledene fizičke karakteristike.¹⁹ Etnicitet (etnička pripadnost) se odnosi na kulturnu praksu i nadzore određene zajednice ljudi koja ih odvajaju od ostalih zajednica. Pripadnici etničkih grupa sebe vide kulturno drugačije od drugih grupa u jednom društvu koje ih sa svoje strane takođe vide kao različite. Određene različite karakteristike mogu poslužiti u odvajanju jedne etničke grupe od drugih, a najčešće je to jezik, istorija ili poreklo, religija i stilovi oblačenja i ukrašavanja, tj., nošnja.²⁰ U etnički još uvek nedovoljno čistim, mada etnički čišćenim državama, glavno izvoriste konflikta između vladajuće nacije i etničkih manjina je definisanje državne teritorije kao nacionalne. Religija je u novim nacionalnim državama postala nezaobilazni reper za utvrđivanje posebnosti identiteta kao važna mera razlikovanja i srodnosti sa drugim etničkim grupama. Sam način na koji novoformirane nacionalne države stvaraju svoj profil često kod manjina izaziva osećaj vrednosti drugog reda ne samo manjine već i

¹⁸ Pavlović, I. op.cit., str. 33.

¹⁹ Capotorti, F. (1991). *Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities*. New York, str. 34-35.

²⁰ Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet, str. 261.

njene vere. Najmanje netrpeljivosti se u novim nacionalnim državama po pravilu iskazuje prema religijski srodnim etičkim grupacijama. Činjenica je da Srbija ima etnički vrlo izmešanu populaciju i nacionalne manjine vrlo različite brojnosti i političkih ambicija, zahteva jedan daleko širi društveno-sveobuhvatni angažman sa ciljem otklanjanja etničkih napetosti na njenom tlu. Ukoliko se uporede etnički konflikti i napetosti na tlu Srbije sa etničkim konfliktima i napetostima u drugim novonastalim državama lako se daju uočiti određene sličnosti, ali i razlike.²¹ Sociolozi su skloni često upotrebi termina „etnicitet”, jer je po sredi pojam koji je potpuno društven po svom značenju. Pozivanja na etnicitet i etničke razlike mogu biti problematične naročito ako sugerišu kontrast prema onima što je netničko.²²

U Britaniji npr. etnička pripadnost se često upotrebljava da bi se ukazalo na kulturnu praksu i tradicije koje se razlikuju od čisto domaćeg. Sam pojam manjinske grupe ima široku primenu i odnosi se na široki pojam, a ne samo na numeričke razlike među grupama. Termin manjina izražava njihov manjinski obespravljen položaj. Mnoge manjine se razlikuju i etnički i fizički od ostalog dela stanovništva. To je slučaj sa stanovnicima Zapadno-indijskih ostrva i Azijatima u Britaniji, zatim sa Afričkim Amerikancima, Kinezima i ostalim grupama u SAD. Oznaka koja u praksi označava jednu grupu ili niz tradicija kao „etničke” pojavljuje se nekako selektivno. Dok su Zapadno-Indijci u Britaniji i Afrički-Amerikanci u SAD čist primer etničkih manjina, Britanci ili Amerikanci Italijanskog ili Poljskog porekla manje se smatraju pripadnicima etničkih manjina.²³ Tako su često fizičke razlike kao što je boja kože odlučujući faktor u odlučivanju neke etničke manjine. Etničke razlike su retko neutralne i one se često dovode u vezu sa razlikama u bogastvu ili moći kao i sa antagonizmima između grupa. Usled razvoja međunarodnih odnosa došlo se do shvatanja da osnov zaštite manjina ne čini više samo zabrana diskriminacije već i garantovanje prava manjinama na njihove osobenosti, odnosno očuvanje etničkog, verskog i kulturnog identiteta. Zbog toga države nastoje da reše manjinsko pitanje, ali na način i u skladu sa sopstvenim interesima. Bez obzira na demokratsko uređenje manjina država se zalaže za veća sopstvena prava, dok generalno „nijedna država na voli manjine i nastoji im dati što manje, pa rešavanje odnosa većine i manjine u etničkom smislu, možda će spasiti svet od buduće katastrofe”.²⁴

²¹ Simeunović, D. (2009). *Nacija i globalizacija*. Beograd: ZOGRAF, str. 81-82.

²² Gidens, E. op. cit., str. 262.

²³ Gidens, E. op. cit., str. 265.

²⁴ Tatalović, S. (2001). *Manjinski narodi i demokracija*. Podgorica: Centar za toleranciju i dijalog, str. 45.

1.3. Nacionalne i etičke manjine

Termin „nacionalne manjine” je bio deo prvobitnog predloga formulacije člana 27, koji nije usvojen, iz razloga prevashodne brige država za svoju celovitost i jedinstvo, a zbog različite političke konotacije ovih termina. U praksi gotovo i da ne postoji razlika između nacionalnih i etničkih manjina, u uslovima vladavine koncepta „jedna nacija-jedna država”, neupotrebljavanje termina „nacionalne manjine” čini da, makar na simboličkoj ravni, bude smanjena opasnost od separatizma.²⁵ Nacionalnu zajednicu razlikuje od etničke jer poseduje sopstvenu državu tj. državu u kojoj istorodna zajednica predstavlja većinski narod.

Etničke manjine su one zajednice čiji sunarodnici nemaju status većinskog naroda ni u jednoj od postojećih država, kolokvijalno rečeno to su zajednice koje ne poseduju sopstvenu državu.²⁶ Pojam nacije u poslednjim godinama se često meša i izjednačava sa etnicitetom. U Antičkoj Grčkoj termin etnos je prvobitno označavao ne samo skup ljudi ili skup životinja popu jata, krda ili čopora,²⁷ da bi vremenom postao oznaka za one narode ili skupine naroda koje nisu živele u polisima i koje su stari Grci smatrali varvarima. I nacija i etnos karakteriše kolektivni identitet koji se potvrđuje kroz iste načine života, jezik, sudbinu, religiju i koliko god je to moguće zajedničkom teritorijom. Ono što razlikuje etnos od nacije je političko svojstvo nacije, odnosno nepolitičko svojstvo etnosa. Nacija predstavlja izrazito političku kategoriju, dok etnos je više osećanje zajedništva i emocionalna pripadnost kolektivitetu.²⁸ Brojnost etničkih grupa je tek jedan činilac raznovrsnosti tih odnosa. Manja ili veća različitost srpske nacije sa manjina u pogledu etničkog porekla, kulture, jezika, veroispovesti, običaja kao i stepenu svesti o tim posebnostima i postojanju volje da se one iskažu čini te odnose vrlo heterogenim. Za međusobne odnose državotvorne nacije, i ostalih grupa nije od malog značaja to što su neke nacionalne manjine imale svoju matice na granicama sa Srbijom. Ta činjenica ne samo da je bitna prepreka mogućnosti asimilacije manjina od čega one i najviše strepe, nego je i faktor podsticaja ofanzivnog ponašanja nacionalnih manjina spolja. Kao drastičan primer toga je ponašanje Albanije kao susedne zemlje koja je sistematično i više decenija vodila politiku ne samo o osnaživanju svesti albanske nacionalne manjine nego i na svakovrsne načine gradila mehanizam ofanzivnog političkog ponašanja svoje manjine na tlu bivše SR Jugoslavije, a kasnije i Srbije.²⁹ Etnicitet se definiše kao grupa ljudi sa istim

²⁵ Tomuschat, Ch. (1983). *Protection of Minorities under Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights*. y: Volkerrecht als Rechtsordnung Internationale Gerichtsbarkeit Menschenrechte. Heidelberg: Springer, str. 959.

²⁶ Medda-Windischer, R. (2009). *Old and new minorities: Reconciling diversity and cohesion*. Baden-Baden: European Academy, str. 40.

²⁷ Simeunović, D. (2009). *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije.

²⁸ Simeunović, D. (2009). *Nacija i globalizacija*. Beograd: ZOGRAF, str. 13.

²⁹ Simeunović, D. 2009. op. cit., str. 82.

poreklom, istim jezikom, običajima, kao i načinom života koji sve to odžavaju kao nešto što se osveštava tradicijom, nešto po čemu se razlikuju od drugih takvih grupa.³⁰

1.4. Nacionalne manjine i Evropska unija

Sastavni deo studije UN-a o pravima pripadnika etničkih, verskih i jezičkih manjina je definicija manjina iz 1977. godine. U toj studiji se navodi u „Zaključcima i preporukama” da postoji opšta saglasnost da je neophodno da pripadnici manjina budu državljani teritorijalne države, kao i da problemi koji nastaju u pogledu statusa radnika-migranata, ali da je ovim licima priznata odgovarajuća zaštita pravilima međunarodnog običajnog prava i eventualno drugih međunarodnih sporazuma, dok se član 27 Međunarodnog pakta odnosi isključivo na državljane teritorijalne države.³¹ Takođe je prihvaćena ideja iz urugvajskog predloga da se posebna prava ne smeju tumačiti tako da dopuštaju grupi naseljenoj na teritoriji jedne države na osnovu migracije da stvori u toj državi posebne zajednice koje bi mogle štetiti njenom nacionalnom jedinstvu i bezbednosti. Primedbe su imale za cilj da prava na posebnu zaštitu budu lišeni, ne samo nedržavljeni, već i pripadnici svih onih zajednica koje nisu autohtone u smislu dugog trajanja nastanjenosti na teritoriji date države.³² Važno je istaći da je Kapotorti odbacio svaku mogućnost da posebna zaštita bude rezervisana samo za tzv. autohtone manjine. U svojim izlaganjima je isticao da nije nedopustivo stvarati razliku između „starih” i „novih” manjina, s obzirom da su ta prava usvojena pod okriljem OUN-a, a svrha člana 27 svakako nije da ohrabri stvaranje novih manjina, jer ovaj član se mora primenjivati nezavisno od vremena njihovog formiranja.³³ Godine 1997. usvojena je Evropska konvencija o državljanstvu, koja ide korak napred:³⁴

- ❖ kad je u pitanju pravo na državljanstvo koje ima dete rođeno na teritoriji države-ugovornice koje bi inače bilo apatrid,
- ❖ zatim, dete čiji jedan od roditelja poseduje državljanstvo države-ugovornice u vreme rođenja deteta, i, pod odgovarajućim uslovima,
- ❖ druge kategorije lica (supružnici domaćih državljana, dete usvojeno od domaćih državljana, dete čiji je jedan od roditelja stekao državljanstvo države ugovornice, apatridi i izbeglice koje su zakoniti rezidenti države-ugovornice i dr.).

Ipak kao glavno Evropska konvencija o državljanstvu zadržava pravilo diskrecione vlasti teritorijalne države u pogledu prava stranaca na „mogućnost naturalizacije” u slučaju kada

³⁰ Širokogorov, S.M. (1998). *Etnos*. Podgorica: CID, str. 16.

³¹ Capotorti, F. op.cit., str. 12.

³² Vukas, B. (1978). *Etničke manjine i međunarodni odnosi*. Zagreb: Školska knjiga, str. 89-90.

³³ Capotorti, F. op.cit., str. 35.

³⁴ Council of Europe, European Convention on Nationality, CoE Treaty Series No.: 166, Strasbourg 1997, dostupno na adresi: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?CL=ENG&NT=166> (17. 04.2016.) (poglavlje III), čl.6.

imaju zakonito prebivalište u trajanju od 10 godina (član 16, stav 3). Ova Konvencija takođe garantuje (član 5) da norme o sticanju državljanstva i odnosna praksa ne prave razliku ili vrše diskriminaciju na osnovu pola, religije, rase, boje kože ili nacionalnog ili etničkog porekla.³⁵ Centralno mesto među sekundarnim izvorima prava Evropske unije, zauzima Direktiva o statusu državljana trećih zemalja sa dugotrajnim boravištem (2003/109/EC), kojom se afirmiše koncept građanskog državljanstva tako što se državljanima trećih zemalja, koji zakonito borave na teritoriji neke od država članica Unije pet godina neprekidno, priznaje pravo stalnog boravka, pravo na ekonomsku aktivnost i slobodu od proterivanja.³⁶ Direktiva o rasnoj jednakosti (2000/43/EC), Direktiva o uspostavljanju opšteg okvira za jednak tretman u zapošljavanju (2000/78/EC) i Direktiva o pravu na spajanje porodice (2003/86/EC) - regulišu status i prava nedržavljana koji borave na teritoriji država Evropske unije. Navedenim aktima nije odstupljeno od generalno restriktivnog režima ustanovljenog Direktivom o statusu državljana trećih zemalja sa dugotrajnim boravištem, uz afirmisanje pomenute mogućnosti da od državljana trećih zemalja bude zahtevano ispunjenje uslova integracije.³⁷

1.5. Načini predstavljanja manjinskih zajednica

Različiti izborni sistemi različito deluju na predstavljanje nacionalnih manjina. Proporcionalni izborni sistem je pogodan za predstavljanje u podeljenim društvima, kao i većinski sistem, upravo iz razloga što su manjine teritorijalno koncentrisane.³⁸ Manjine koje su u toj regiji geografski koncentrisane, nemaju mnogo značaja pri odlučivanju za funkciju partijskog sistema da li će se izabrati proporcionalno zastupanje, pluralistički izbori u izbornim jedinicama koje biraju jednog predstavnika ili većinsko glasanje u dva kruga.³⁹ Ukoliko su manjine raširene po čitavoj teritoriji onda im većinski sistem umanjuje šanse za predstavljanje. Društva koja su podeljena etničkim, religijskim i lingvističkim rascepima optiraju za proporcionalni izborni sistem. Onim državama koje još uvek nisu demokratske, a koje su prožete različitim etničkim i religijskim podelama ne savetuje se većinski izborni sistem relativne većine. Zemlje sa dubokim etničkim, regionalnim,

³⁵ Council of Europe, European Convention on Nationality, CoE Treaty Series No.: 166, Strasbourg 1997, dostupno na adresi: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?CL=ENG&NT=166> (17. 04.2016.)

³⁶ 2003/109/EC, Council Directive of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents, Official Journal L 016, 23/01/2004 P. 0044 – 0053.

³⁷ 2000/43/EC, Council Directive of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Official Journal L 180, 19/07/2000 P. 0022 – 0026; 2000/78/EC, Council Directive of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, Official Journal L 303, 02/12/2000 P. 0016 – 0022; 2003/86/EC, Council Directive of 22 September 2003 on the Right to Family Reunification, Official Journal L 251, 03/10/2003 P. 0012 - 0018.

³⁸ Orlović, S. (2011). Političko predstavljanje nacionalnih manjina – Srbija u komparativnoj perspektivi, Migracijske i etničke teme 27, 3:396. *Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu*.

³⁹ Bohards, M. (2004). Izborni sistemi i upravljanje etničkim konfliktima na Balkanu. Alina Mundjiu-Pipidi i Ivan Krastev (ur.). *Nacionalizam posle komunizma, naučene lekcije*. Beograd: Beogradski fond za političku izuzetnost, str. 291.

verskim ili drugim emocionalnim i polarizovanim podelama predstavljaju grupe sa društvenih podela koje su oštro definisane i identiteti duboko polarizovani (i intergrupne nesigurnosti i sumnje), najvažniji je imperativ da se izbegne široko i neodređeno isključivanje iz vlasti bilo koje značajne grupe.⁴⁰ U podeljenim društvima političari imaju snažan podsticaj da igraju na etničku kartu, naročito u vreme izbora kako bi mobilisali i privukli birače, jer je tada potrebno naći model koji bi vodio interetničkoj akomodaciji i multietničkim političkim partijama i umerenim partijama centra. Važna uloga izbornog sistema je u sprovođenju konflikt-menadžmenta.⁴¹ Ovo je argumentovano činjenicom da putem partijskih lista pojedine etničke grupe, uključujući i manjine, mogu sebe identifikovati, definisati i reprezentovati u okviru etnički definisane partije u srazmeri sa svojim procentom u određenoj političkoj zajednici.

⁴⁰ Diamond, L. (1999). *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore – London: Johns Hopkins University Press, str.104.

⁴¹ Reilly, B. (2002). Electoral Systems for Divided Societies. *Journal of Democracy*. God. 13, br. 2, str. 157.

2. MANJINSKA POLITIKA REPUBLIKE SRBIJE

Etnički heterogena država Srbija ima veliki broj nacionalnih manjina što ukazuje na veliki značaj manjina i manjinske politike za dobre međuetničke odnose, demokratski razvoj i prosperitet Srbije. U definisanju i sprovođenju mera manjinske politike Srbija ima u vidu i pored starih (autohtonih) manjina i tzv. nove manjine koje čine pripadnici konstitutivnih naroda bivše SFRJ, a čiji se status posle dezintegracije države značajno izmenio. Te nove manjine čine most saradnje između država u regionu, a regulisanje njihovog položaja i poštovanje prava doprinosi boljim međudržavnim odnosima i stabilnosti celog regiona. U Srbiji su manjine diferencirane, kako po brojnosti i teritorijalnoj distribuciji (etnički kompaktne ili disperzivne manjine), tako i prema etničkim osobenostima (religija, jezik, tradicija...), demografskom razvoju, društvenom položaju, nacionalnoj emancipaciji i političkom organizovanju.⁴² Značajna pozitivna karakteristika za manjinsku politiku Srbije koja je uspostavljena 2000. jeste otvaranje prema spoljnom svetu, prihvatanje međunarodnih standarda, naročito evropskih konvencija. Takođe je i korak ka unapređenju saradnje sa susednim zemljama koje predstavljaju takozvane matične države pojedinih nacionalnih manjina. Na taj način je pojačan značaj manjinske politike za regionalnu saradnju i stabilnost, pa je manjinska politika Republike Srbije uvažila i činjenicu da je poštovanje prava nacionalnih manjina uslov za članstvo Srbije u Evropskoj uniji. Prava nacionalnih manjina su deo tzv. političkih kriterijuma i prate se od sticanja statusa kandidata, pa sve do kraja pristupnih pregovora u okviru poglavlja 23.⁴³ To važi za poštovanje novih nacionalnih manjina kada su u pitanju odnosi Srbije sa državama bivše Jugoslavije (Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija), ali i sa susednim državama koje su, kao i Hrvatska, članice EU (Bugarska, Mađarska, Rumunija). Kroz poštovanje prava nacionalnih manjina ogleda se sposobnost države Srbije da primenjuje pravo koje je usvojila, čime se meri njen državni kapacitet, a konačno i njena sposobnost da bude pravna država. Ovaj korak je važan i u smislu prihvatanja činjenice da je Srbija višenacionalna država, sa svim regionalnim različitostima.

Za pripadnost manjinskoj grupi je ključan subjektivni osećaj pripadnosti lica toj grupi, koji se zasniva na slobodnom izboru pojedinca i nije dopušteno da država na osnovu nekih objektivnih karakteristika licima bez njihove saglasnosti pripisuje pripadnost određenoj nacionalnoj manjini. U pogledu prava u Srbiji prilikom izjašnjavanja o nacionalnoj pripadnosti potrebno je i uvažavanje principa slobodne samoidentifikacije kao ključni faktor za pripadnost pojedinca nacionalnoj manjini. Samoidentifikacije u praksi nije potpuno ostvarena, jer upravo prvi problem odnosi se na teškoće u samoidentifikaciji Bunjevaca i Vlaha. Kada je reč o slučaju Vlaha i njihovoj samoidentifikaciji, reč je o sukobu unutar zajednice koji odslikava suprotstavljene težnje očuvanja posebnog vlašskog identiteta i insistiranja na rumunskom korenu ovog identiteta, na osnovu čega se teži

⁴² Nacionalne manjine u odnosima Srbije sa susedima. (2017). Status nacionalnih manjina u Srbiji i pregovaranja sa EU. Uloga susednih država. *Forum za etničke odnose Beograd*. God. 7, br.1, str. 9.

⁴³ Đurđević, N. (2014). Manjinska politika i integracija u Srbiji - Analize i preporuke za unapređenje manjinske politike i procesa integracije u Republici Srbiji. *Forum za etničke odnose: Beograd*, str. 9.

svojevrсноj „rumunizaciji” te zajednice. Generalno problem ovog primera i slučaja Vlaha proizlazi iz ambivalentnog odnosa države prema tim sukobima, jer države moraju da svoju politiku vode u pravcu preduzimanja mera koje bi doprinele stvaranju povoljne klime da se problemi reše konstruktivnim dijalogom između dve zajednice odnosno unutar same zajednice (kao što je to u slučaju Vlaha).⁴⁴ Problemi se javljaju i prilikom ostvarivanja prava na samoidentifikaciju u vezi sa slobodom izražavanja nacionalne pripadnosti prilikom popisa stanovništva, jer sve manjinske zajednice izražavaju sumnju u verodostojnost rezultata popisa. Kod njih se javlja pretpostavka da je broj pripadnika dotične manjine veći, ali da ljudi nisu ohrabreni da izraze svoju pripadnost nacionalnoj manjini. Ipak treba skrenuti pažnju da sloboda izražavanja nacionalne pripadnosti ne postoji samo u odnosu na državu već i u odnosu na manjinsku zajednicu. Problemi koji se javljaju u slučajevima sa slobodom izražavanja nacionalne pripadnosti odnose se i na upis pripadnika nacionalnih manjina u poseban birački spisak. Instrukcijom o postupku upisa u posebni birački spisak dopuštena je mogućnost da uredno popunjene zahteve birača mogu predati i treća lica, i to bez posebnog ovlašćenja.⁴⁵ Ovakva procedura u praksi je dovela do situacije da su podnošeni zahtevi za upis građana u poseban birački spisak bez znanja i protivno volji tih lica.

Primeri u praksi pokazivali su da su podnošeni dupli zahtevi i nepotpisani zahtevi, da su se javljali građani koji su tražili brisanje iz posebnog biračkog spiska jedne manjine i upis u birački spisak druge manjine, ili samo brisanje iz posebnog spiska. Problemi u samoidentifikaciji postoje i u „fingiranju” pripadnosti određenoj nacionalnoj manjini zarad uživanja nekih beneficija koje proizlaze iz mera afirmativne akcije. Tako se otvara pitanje gde su granice samoidentifikacije, tj. da li se pripadnost određenoj nacionalnoj manjini može zasnivati isključivo na subjektivnom osećaju ili je samoidentifikacija ograničena objektivnim kriterijumima. Nepostojanja sveobuhvatne strategije, manjinska kao i integracione politika u Srbiji oslanjaju se prevashodno na pravnu regulativu, i to podzakonskog ranga – uredbe, pravilnici, poslovnici i slično, kojom se uređuje ostvarivanje i zaštita prava nacionalnih manjina i njihovih pripadnika, a da se pri tome, ne poštuju ustavna i zakonska rešenja. Često pripadnici nacionalnih manjina ukazuju na ovu pojavu kada je u pitanju primena prava na službenu upotrebu jezika, na obrazovanje na jeziku nacionalne manjine, a naročito na udžbenike za nastavu na jeziku nacionalne manjine. Nedostatak manjinske politike predstavlja nepostojanje adekvatnog praćenja ostvarivanja prava nacionalnih manjina, a poseban problem predstavlja nedostatak pravne regulative kojom se detaljnije uređuje obrada podataka o nacionalnoj pripadnosti.⁴⁶ Bitan

⁴⁴ Đurđević, N. (2014). Manjinska politika i integracija u Srbiji - Analize i preporuke za unapređenje manjinske politike i procesa integracije u Republici Srbiji. *Forum za etničke odnose: Beograd*, str. 18.

⁴⁵ Nacrtom Zakona o izmenama i dopunama Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, u članu 47 stav 3 predviđeno je: „Pripadnik nacionalne manjine upisuje se u poseban birački spisak isključivo na lični zahtev, čime se otklanja mogućnost da popunjeni zahtev preda treće lice u ime pripadnika nacionalne manjine.”

⁴⁶ Đurđević, N. op.cit., str. 24.

element pravnog okvira manjinske politike u Srbiji predstavljaju i međunarodni ugovori koji se mogu svrstati u dve grupe i to:⁴⁷

- ❖ U prvoj grupi se nalaze multilateralni ugovori, izrađeni u okviru Saveta Evrope koji se tiču pitanja zaštite nacionalnih manjina (Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina i Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima).
- ❖ U drugoj grupi nalaze se četiri bilateralna ugovora s Hrvatskom, Mađarskom, Makedonijom i Rumunijom. Preko njih se reguliše ostvarivanje i zaštita prava pripadnika hrvatske, mađarske, makedonske, odnosno rumunske manjine u Srbiji i položaj srpske manjine u tim državama.

Iskustvo manjinske politike Srbije, kao i njenih suseda, je da je post – socijalistička tranzicija obeležena etno – nacionalizmom koji podstiče mobilizaciju masa i integraciju unutar nacije (etniciteta), a izvan svoje nacije (svog etniciteta) podstiče isključivanje.

To društvo vodi ka etničkoj fragmentaciji što otežava socijalnu inkluziju, a time i izgradnju nacije – države koja bi trebalo da se temelji na solidarnosti građana. Srbija i njeni susedi odgovor na ove izazove traži u okolnostima pojačanog značaja regionalne saradnje i članstva u EU.⁴⁸ Na taj način dobrosusedski odnosi stavljaju se u vrh prioriteta spoljnopoličke strategije Srbije od kojih zavisi obim i sadržaj regionalne saradnje, kao i tempo uključenja Srbije u članstvo EU.⁴⁹ Manjinska politika u budućnosti je bazirana na poštovanju različitosti unutar jedinstva i jedinstva u različitosti, zavisi od razvoja demokratskih procesa i uspostavljanja demokratskih institucija, kao i doslednog sprovođenja donetih zakona koji omogućavaju puno ostvarenje ljudskih i manjinskih prava u jednom multietničkom društvu.⁵⁰

2.1. Demografska slika Srbije

Iz popisa 1991. godine u Srbiji broj nacionalnosti smanjen sa 28 (u 1981.) na 18, mada je bitno napomenuti da su se pojavile dve nove nacionalnosti - Šokci i Bunjevci. U konačnim izveštajima broj nacionalnosti je povećan na 25.⁵¹ U metodološkim objašnjenjima za popis 1991. godine, Savezni zavod za statistiku bivše Jugoslavije odredio da se odgovor Jugosloven po prvi put svrstava u kategoriju nacionalno opredeljenih, s tim da je dato samo

⁴⁷ Đurđević, N. op.cit., str. 25.

⁴⁸ Janjić, Dušan. (4 oktobar 2011). *Solidarity and Ethno – Nationalism in Post – Communism: The Case of Serbia: REMSO's Worksho*. Insitute for Research on Migration. Ethnicityand Society – ISV. Linkoping University, str. 1-3.

⁴⁹ Nacionalne manjine u odnosima Srbije sa susedima. (2017). *Forum za etničke odnose: Beograd*. Godina 7, broj 1, str. 7-8.

⁵⁰ Raduški, N. (2016). Međunarodni aspekti regulisanja položaja i prava nacionalnih manjina. *Srpska politička misao*. Br.2/2016 god, vol. 52, str. 201.

⁵¹ Popis '91 - Stanovništvo (1993). Nacionalna pripadnost - detaljna klasifikacija. *Savezna Republika Jugoslavija - Savezni zavod za statistiku*. Knjiga 3.

objašnjenje da će se u redosledu klasifikacije Jugosloveni naći iza naroda, a ispred narodnosti (nacionalnih manjina), i to bez ikakve bliže odrednice što se porazumeva pod tim pojmom⁵², samo su Bosna i Hercegovina, Srbija i Crna Gora to prihvatile. Popisom stanovništva iz 2002. u Srbiji (bez Kosova) od 7.498.001 građana Srbi čine blizu 83% ukupnog stanovništva (82,86%).

Sa aspekta etniciteta Srbija je multietnička i multikonfesiona država u kojoj pored Srba živi i mnogobrojna nacionalna manjina. Pored Srba, samo još tri etničke zajednice učestvuju u ukupnom stanovništvu sa više od 1%, i to: Mađari (3,53%), Romi (2,1%) i Bošnjaci (2,02%), dok ostali participiraju ispod 1%, kao što su Hrvati (0,8%), Slovaci (0,7%), Crnogorci (0,5%) Vlasi (0,5%) i drugi.⁵³ Popis iz 2002. beleži 21 nacionalnu manjinu u Srbiji odnosno nešto preko milion stanovnika u ukupnoj populaciji pripada manjinskim zajednicama. Treba napomenuti da teritorijalna disperzija nacionalnih manjina nije jednaka. U centralnoj Srbiji svaki deseti, a u Vojvodini svaki treći stanovnik je pripadnik neke od manjinskih zajednica. Etnička disperzija takođe nije jednaka - na jugu Srbije skoncentrisani su Albanci, na jugoistoku Srbije uz granicu sa Bugarskom u dve opštine pretežno žive Bugari, Bošnjaci su većinom nastanjeni u regiji Sandžak na jugozapadu Srbije, a Vlasi u istočnom delu Srbije. U Vojvodini je skoncentrisana većina Mađara, Hrvata, Slovaka, Jugoslovena, Rumuna, Bunjevaca i Rusina. Jedino romska populacija u značajnijem broju živi na čitavoj teritoriji Srbije. Primetan je trend demografskog opadanja manjinske populacije, npr. broj pripadnika rumunske etničke grupe se između dva popisa 1991. i 2002. smanjio za približno $\frac{1}{4}$ (sa 38.000 na 30.000). Na delu je ubrzana, doduše, nenasilna asimilacija, koja privlači malu pažnju javnosti. Albanci s juga Srbije bojkotovali su Popis 2011. pa je u nedostatku zvaničnih popisnih podataka koji bi mogli biti iskorišćeni za metodološki korektno izračunavanje populacionog rasta, kao i zvaničnih procena broja stanovnika koji je bojkotovao Popis 2011. urađena preračunavanja na osnovu kojih je neto emigracija u međupopisnom periodu 2002 - 2011. procenjena na 65.000, a smanjenje ukupnog stanovništva na 363.000. Negativan prirodni priraštaj je iznosio 297.000.⁵⁴ Tokom poslednja dva popisa rezultati pokazuju da je na nivou statističkih celine Srbija - jug čak šest puta intenzivnije gubila stanovništvo od Srbije - sever. Značajne su razlike i po regionima, s obzirom da jedini region koji u međupopisnom periodu nije smanjio broj stanovnika jeste Beogradski (koji je imao povećanje od oko 50.000). Ostali regioni prilikom popisa su imali depopulaciju, s tim da je ona bila najmanja u Vojvodini oko 100.000, a najveća u regionu Južne i Istočne Srbije oko 180.000. Region Šumadije i Zapadne Srbije beleže smanjenje oko 150.000, odnosno oblasti koje ga čine se značajno međusobno razlikuju u stepenu depopulacije.

⁵² Radovanović, S. (1995). *Etnička struktura i maternji jezik stanovništva*. Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. godine. Beograd: Savezni zavod za statistiku i Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, str. 189.

⁵³ Raduški, N. (2013). Nacionalna pripadnost stanovništva Srbije po popisu 2011. godine. *Srpska politička misao*. Beograd: Institut za političke studije. Br. 1/2013, str. 11-28.

⁵⁴ Penev, G., Marinković, I. (2012). *Prvi rezultati popisa stanovništva 2011. i njihova uporedivost s podacima prethodna dva popisa*. Demografija. Knjiga IX, str. 45-67.

Prema procenama sredinom 2017. godine broj stanovnika u Republici Srbiji je 7.020.858, od čega 51,3% čine žene, a 48,7% muškarci. Nastavljen je trend depopulacije, te je i koeficijent rasta stanovništva, u odnosu na prethodnu godinu, negativan i iznosi -5,3%.⁵⁵ U Republici Srbiji 50% stanovništva živi u samo šest oblasti – najviše u Beogradskoj (1.687.132 ili 24%) i u Južnobačkoj oblasti (617.949 ili 8,8%), dok najmanje stanovnika imaju Toplička (85.287 ili 1,2%) i Pirotska oblast (85.964 ili 1,2%). Prosečna starost ukupnog stanovništva u Republici Srbiji konstantno raste i u 2017. godini iznosi 43 godine (muškarci 41,6 i žene 44,4). Proces starenja stanovništva posledica je sve manjeg udela mladog stanovništva (0–14 godina) u ukupnom stanovništvu, koje u 2017. godini iznosi 14,4%, dok je udeo starijih od 65 godina u ukupnom stanovništvu 19,6%. Radno sposobno stanovništvo starosti 15–64 godine čini 66% ukupne populacije. Udeo ženskog stanovništva starosti 15–49 godina (fertilni kontingent) u ukupnom stanovništvu iznosi 21,9%.⁵⁶

2.2. Etnička slika Srbije

Etnički stereotipi predstavljaju relativno uprošćeno i rigidno shvatanje o karakteristikama pripadnika pojedinih naroda.⁵⁷ Oni se formiraju se bez obzira na to da li postoji komunikacija sa drugim nacijama. Etnički stereotipi mogu biti manje ili više određeni i manje ili više rasprostranjeni. Oni se teško menjaju zbog toga što su zasićeni emocijama. Istraživanja sadržaja, forme i rasprostranjenosti etničkih stereotipa mogu pružiti potpuniji uvid u napete odnose među narodima. Srbija svakako da ne spada u red država sa izraženom etničkom heterogenošću, pa i podeljenošću i to u globalu posmatrano bez Kosova. Udeo narodnih manjina u Srbiji je 17%, a što je manje od mnogih država Istočne Evrope. Narodne manjine čine između 20% i 30% stanovništva u Gruziji, Makedoniji, Turkmenistanu, Ukrajini, Uzbekistanu i Belorusiji, 30-40% u Estoniji, Moldaviji i Tadžikistanu, 40-50% u Kirgiziji i Letoniji, dok u Kazahstanu i Bosni i Hercegovini zapravo i nema većinskog naroda.⁵⁸

⁵⁵ Republički zavod za statistiku, Saopštenje br. 173-god. LXVII, 29.06.2018. <https://publikacije.stat.gov.rs> (posećeno 09.05.2020).

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ Rot, N. (1994). *Osnovi socijalne psihologije, deveto izdanje*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str 400.

⁵⁸ Brunner, G. (1994). *Nation-states and minorities in the eastern part of Europe. A Review of Minority and Ethnic Studies*. Budapest: Regio, pp. 10-11.

Tabela 1. Stanovništvo prema nacionalnoj ili etničkoj pripadnosti po popisu 2002.⁵⁹

Republika Srbija						
	Ukupno		Centralna Srbija		AP Vojvodina	
	Svega	%	Svega	%	Svega	%
UKUPNO	7,498.001	100,00	5,466.009	100,00	2,031.992	100,00
Srbi	6,212.838	82,86	4,891.031	89,48	1,321.807	65,05
Crnogorci	69.049	0,92	33.536	0,61	35.513	1,75
Jugosloveni	80.721	1,08	30.840	0,56	49.881	2,45
Albanci	61.647	0,82	59.952	1,10	1695	0,08
Bošnjaci	136.087	1,82	135.670	2,48	417	0,02
Bugari	20.497	0,27	18.839	0,34	1658	0,08
Burjevci	20.012	0,27	246	0,00	19.766	0,97
Vlasi	40.054	0,53	39.953	0,73	101	0,00
Goranci	4581	0,06	3975	0,07	606	0,03
Mađari	293.299	3,91	3092	0,06	290.207	14,28
Makedonci	25.847	0,35	14.062	0,26	11.785	0,58
Muslimani	19.503	0,26	15.869	0,29	3634	0,18
Nemci	3901	0,05	747	0,01	3154	0,16
Romi	108.193	1,44	79.136	1,45	29.057	1,43
Rumuni	34.576	0,46	4157	0,08	30.419	1,50
Rusi	2588	0,03	1648	0,03	940	0,05
Rusini	15.905	0,21	279	0,01	15.626	0,77
Slovaci	59.021	0,79	2384	0,04	56.637	2,79
Slovenci	5104	0,07	3099	0,06	2005	0,10
Ukrajinci	5354	0,07	719	0,01	4635	0,23
Hrvati	70.602	0,94	14.056	0,26	56.546	2,78
Česi	2211	0,03	563	0,01	1648	0,08
Ostali	11.711	0,16	6400	0,12	5311	0,26
Neizjašnjeni i neopredeljeni	107.732	1,44	52.716	0,97	55.016	2,71
Regionalna pripadnost	11.485	0,15	1331	0,02	10.154	0,50
Nepoznato	75.483	1,01	51.709	0,95	23.774	1,17

⁵⁹ Popis 2002., Saopštenje, br. 295/2002, Beograd, Republički zavod za statistiku.

Od pre 1999. godine, a to znači sa Kosovom, udeo pripadnika narodnih manjina u njoj porastao bi na preko 34% jer tadašnja etnička manjina Albanci su činili 17,1% stanovništva Srbije i bila je u suštinskom smislu „nelojalna”. Ipak od referenduma kosmetskih Albanaca, 26-30. septembra 1991. godine, jedini zahtev predstavnika ove narodne manjine bio je nezavisnost Kosmeta, da se kao prelazno rešenje, tražilo uspostavljanje protektorata UN na Kosmetu.⁶⁰ Albanci počev od 1991. godine stvaraju značajne elemente sopstvene države koja je uporedo postojala na istom prostoru sa onom koju su imali Srbi i ostale „lojalne manjine”. Ipak Albanci su se jasno vremenom izražavali kao pojedinci u odnosu na druge manjine koje su se izjašnjavali kao i kada je ispitivan odnos prema saradnicima na poslu druge narodnosti (Mađari su u 81% slučajeva tvrdili da im nije bitna, Rumuni 71%, Slovaci 66% i Srbi 42%), prema komšijama (Mađarima nije od značaja narodnost u 72%, Rumunima 63%, Slovacima 64% a Srbima 40%) i prema izboru supružnika (Mađarima je svejedno u 65% slučajeva, Rumunima u 57%, Slovacima u 49% a Srbima u 34%).⁶¹ U Republici Srbiji živi preko dvadeset etničkih zajednica, što pokazuju podaci iz popisa obavljenog 2011. godine.⁶² Valja uzeti u obzir da je albanska nacionalna manjina bojkotovala popis, te da bi ovi procenti unekoliko, ali ne bitno, mogli biti izmenjeni. Pored ove četiri, registrovano je još 16 etničkih zajednica čiji je broj pripadnika iznad 2.000 stanovnika. To su: Hrvati, Slovaci, Crnogorci, Vlasi, Rumuni, Jugosloveni, Makedonci, Muslimani, Bugari, Bunjevci, Rusini, Goranci, Ukrajinci, Nemci, Slovenci, Rusi. Pored pobrojanih etničkih zajednica u kategoriju ostali su ubrojani i Česi, Aškalije, Egipćani, Jevreji, odnosno etničke grupe čiji je broj pripadnika manji od 2.000.⁶³ U proteklom periodu došlo je do promena na etničkoj karti Srbije kao i koncentraciji stanovništva, gustini i teritorijalnoj distribuciji, koje su prouzrokovale razvoj pojedinih etničkih zajednica kako u obimu tako i u pravcima migratornih kretanja.

2.3. Nacionalne manjine u procesu evropskih integracija Srbije

Integracija nacionalnih manjina važan je uslov za poboljšanje njihovog socio-ekonomskog i političkog položaja. Ipak treba imati u vidu da društvena integracija ne znači asimilaciju, već podrazumeva očuvanje etničkih, verskih, jezičkih i kulturnih osobenosti pripadnika manjinskih zajednica. Ukoliko su nacionalne manjine više uključene u društveni život zajednice to doprinosi jačanju državnog legitimiteta, demokratskih procesa i institucija. Takođe poštovanje manjinskih prava predstavlja jedan od najznačajnijih faktora

⁶⁰ Malići, Š. (1995). *Jedan zahtev za nov status: albanski pokret na Kosovu, Srbija između prošlosti i budućnosti*, str. 273. uredio Dušan Janjić. Beograd: Radnička štampa i IDN.

⁶¹ Ilić, V., & Cvejić, S. (1997). *Nacionalizam u Vojvodini*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka. str.183-185.

⁶² Popisna knjiga Republičkog zavoda za statistiku, Nacionalna pripadnost – podaci po gradovima i opštinama, str. 15 (<http://pod2.stat.gov.rs>).

⁶³ Popisna knjiga Republičkog zavoda za statistiku, Nacionalna pripadnost – podaci po gradovima i opštinama, str. 15 (<http://pod2.stat.gov.rs>).

bezbednosti i stabilnosti svake države, a posebno etnički heterogenih kakva je i Srbija. U uslovima daljeg proširenja Evropske unije, regulisanje položaja i zaštite prava manjina ima veliku političku težinu i značaj, slobodno se može reći da je poštovanje manjinskih prava uslov za članstvo u Evropskoj uniji. Za Srbiju je manjinsko pitanje od ključne važnosti na putu evropskih integracija zato što manjine u Srbiji i srpska manjina u susednim državama grade most saradnje i vezu s drugim narodima. U kontekstu pristupanja Evropskoj uniji istovremeno treba imati u vidu i mesto Srbije u savremenom geopolitičkom prostoru, njene potrebe i interese, zaštitu integriteta i očuvanje nacionalnog identiteta srpskog naroda.⁶⁴ Znatan deo ukupnog stanovništva u Srbiji čine pripadnici nacionalnih manjina pa takva struktura stanovništva upućuje na potrebu da se uvažavaju nacionalne raznolikosti. Priznavanje različitosti manifestuje se priznavanjem posebnih prava uz uživanje pripadnika nacionalnih manjina, koja su usmerena na očuvanje njihovog nacionalnog identiteta. Problem nastaje upravo u priznavanju različitosti krutog poimanja identiteta i svrstavanje pojedinaca na osnovu nekih karakteristika u definitivne i isključive kategorije. Elastičniji pristup identitetima i priznavanje različitosti nije zadatak koji se postavlja isključivo pred državu i većinsko stanovništvo već je bitan i za manjinsku zajednicu. Nacionalne manjine koje s pravom insistiraju na priznavanju i očuvanju svoje posebnosti, nisu uvek popustljive prema priznavanju posebnosti drugih nacionalnih manjina. Posebno se ističu sporovi između bunjevačke i hrvatske zajednice, animoziteti između romske, egipatske i aškaljske zajednice, kao i sukobi unutar bošnjačke, odnosno vlaške nacionalne zajednice.⁶⁵

Zato se potreba za uvažavanjem različitosti ne sme ograničiti na priznavanje manjinskih identiteta od strane većine. Ona mora obuhvatiti i međusobno uvažavanje manjina, kao i prihvatanje različitosti unutar manjinskih zajednica. Savet Evrope je na sednici u Kopenhagenu (održanu juna 1993.) odlučio da zemlje bivšeg Istočnog bloka mogu postati punopravni članovi EU samo uz ispunjenje određenih političkih i ekonomskih kriterijuma i preuzimanje pravnih standarda. Politički uslovi svakako uključuju poštovanje prava i zaštitu manjina.⁶⁶ Komisija prati ispunjavanje ovih uslova i obaveštava EU odnosno Savet Evrope, u formi izveštaja, o napretku država kandidata za članstvo. Kopenhaški kriterijumi za države kandidate su uključeni i u „*acquis communautaire*”, to jest u Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, kao pravna tekovina EU. Uključivanje zaštite prava nacionalnih manjina među uslove za učlanjenje u EU predstavlja značajan napredak, ali postoje i značajni nedostaci: dok se od država kandidata zahteva poštovanje prava manjina, istovremeno sama EU nije definisala sopstvene standarde zaštite prava nacionalnih manjina, niti se poštovanje ovih prava nadzire u odnosu na države članice EU. Od početka primene kopenhaških kriterijuma do danas ostvaren je značajan napredak u izgradnji standarda i mehanizama monitoringa. To se odnosi na proces od učlanjenja Rumunije i Bugarske u EU. Za nove kandidate za članstvo zahtevaju se standardi u pogledu zaštite

⁶⁴ Raduški, N. (2016). Međunarodni aspekti regulisanja položaja i prava nacionalnih manjina. *Srpska politička misao*. Br.2/2016 god, vol.52, str. 190.

⁶⁵ Đurđević, N. op.cit., str. 17-18.

⁶⁶ Laszlo, V. (2009). *Odnos konteksta evro (atlantskih) integracija Srbije i pojedinih političkih kriterijuma za članstvo u EU*. Izazovi evropskih integracije. Beograd. Broj 5/2009, str. 9.

manjina koji su, u značajnoj meri, konkretizovani. Sve više i sve neposrednije EU se oslanja na ocenu i standarde Savetodavnog komiteta Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope.⁶⁷ U novu fazu predpristupnih pregovora sa EU Srbija je ušla 2014. godine, a jedno od ključnih pitanja u toj fazi je ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava.⁶⁸ Srbija je na kraju 2015. godine otvorila prva pregovaračka poglavlja koja se tiču normalizacije odnosa Beograd-Priština i poglavlje finansijske kontrole, a jula 2016. godine otvorena su druga dva najvažnija poglavlja (23 i 24) koja se tiču osnovnih prava, vladavine prava, demokratije, bezbednosti, pitanja prava i položaja nacionalnih i drugih manjina. Podatak da je do juna 2017. godine otvoreno deset poglavlja a da je zatvoreno jedno (o nauci i istraživanju) ukazuje na relativni napredak u procesu pregovaranja.

Država ima sopstvenu strategiju za pregovore o članstvu za EU i da ta strategija polazi od nacionalne strategije, a koja posebno važi za Republiku Srbiju za koju je izgradnja demokratske, efektivne i efikasne integrativne manjinske politike sastavni deo ukupne demokratizacije, podizanja nivoa sopstvene stabilnosti, bezbednosti i ukupnog razvoja. Takav proces je složen i dug unutar koga je naročito važna promena stečenih navika i shvatanja i uz preporuku da u ovaj proces uđe sa razrađenom strategijom integracije. Zato je i Forum za etničke odnose svoje napore skoncentrisao od 2014. godine na ukazivanje na ovu potrebu i izradu modela Strategije.⁶⁹ Ovom strategijom bi trebalo da se podstaknu politički i društveni akteri, pre svega predstavnici nacionalnih manjina i drugih manjinskih zajednica i njihove pripadnike s jedne, i srpske većine s druge strane, da uspostave svojevrсни društveni ugovor u kojem bi Republika Srbija preuzela najveću odgovornost da

⁶⁷ Korhecz, T. (2015). *Kisebbségvédelmi standardok kialakítása az uniós csatlakozás folyamatában* (Stvaranje standarda zaštite manjina u postupku učlanjenja u Evropsku uniju). *Létünk* 2015/Különszám, str.33-34.

⁶⁸ Srbija i EU su 21. januara 2014. godine, na prvoj Međuvladinoj konferenciji usvajanjem političkih pozicija dve strane i Pregovaračkog okvira za pristupne pregovore, formalno pravno započele proces pregovora radi pristupanja Srbije EU.

⁶⁹ U prethodne tri godine, Forum za etničke odnose je, kroz različite projektne aktivnosti održao veliki broj konsultacija/sastanaka na temu manjinske politike i integracije sa svim relevantnim akterima širom Srbije, uključujući: predstavnike nacionalnih saveta nacionalnih manjina, političke stranke, predstavnike Narodne skupštine i Vlade Republike Srbije i stručnjake za pitanja manjinske politike. Opšti zaključak koji se može izvesti na osnovu obavljanih razgovora je da Srbija nema koherentnu i sveobuhvatnu manjinsku politiku i nacionalnu strategiju kojom bi se jasno definisali osnovni principi manjinske politike i poboljšali odnosi između pripadnika nacionalnih manjina i većinske zajednice. Stoga su stručnjaci Foruma za etničke odnose izradili Platformu za strategiju nacionalnih manjina u Republici Srbiji, kao polaznu osnovu za unapređenje manjinske politike i procesa integracije (u daljem tekstu: Platforma). Platforma je nastala kao rezultat ekspertize Foruma i analize rezultata istraživanja na terenu koje je trajalo preko tri godine, uz podršku ambasade Velike Britanije u Beogradu, ambasade Holandije u Beogradu, Kancelarije Visokog komesara OEBS za pitanja nacionalnih manjina i Misije OEBS u Srbiji. Ciljevi Platforme su sledeći: stvaranje socijalnog, političkog i kulturnog okruženja u kojem integrativna manjinska politika obuhvata prava i odgovornosti pripadnika nacionalnih manjina, državnih organa, prvenstveno Narodne skupštine i Vlade Republike Srbije, političkih stranaka i čitavog društva; određivanje ostvarivih ciljeva u odnosu na potrebe i mogućnosti Srbije, vodeći računa i o pravnim tekovinama EU, pravilima i preporukama Saveta Evrope i OEBS-a, i uvažavajući manjinske politike susednih zemalja „matičnih država”; aktivan doprinos izradi Akcionog plana Republike Srbije za Poglavlje 23 u pregovorima o članstvu u EU, odnosno delom ovog akcionog plana koji se odnosi na nacionalne manjine; konkretne preporuke za izgradnju integrativne manjinske politike.

promoviše novi pristup u kome su nacionalne manjine važni subjekti sa posebnim garantovanim pravima i slobodama, kao i sa određenim odgovornostima.⁷⁰ Regulisanje pitanja položaja nacionalnih manjina je izuzetno važno za bezbednost i stabilnost na Balkanu. Međunarodni i regionalni uticaji mogu imati pozitivne i negativne efekte na proces integracije i zato je za Republiku Srbiju naročito važno da identifikuje te uticaje. Stabilni manjinsko-većinski odnosi, koji su značajni za društvenu koheziju, imaju veliki uticaj i na pregovore o pristupanju Srbije EU, kao i na odnose sa susednim državama.

Za sada ne postoji jedinstven pristup Evropske unije prema nacionalnim manjinama, ova oblast se tretira i ističe kao veoma značajna u procesu pregovora sa EU.⁷¹ Potrebno je da Vlada Republike Srbije donese sveobuhvatnu nacionalnu politiku ili strategiju integracije nacionalnih manjina koja će ići u susret potrebama za stvaranjem funkcionalnog društva. Ta strategija integracije treba da jasno definiše mere i korake koji će omogućiti kreiranje inkluzivne politike za sve, uključujući nacionalne manjine. U Republici Srbiji su domaćim propisima i međunarodnim instrumentima garantovana brojna prava nacionalnih manjina i njihovih pripadnika, kojim je uspostavljen ipravni okvir koji podržava ostvarivanje individualnih i kolektivnih prava pripadnika nacionalnih manjina. Taj pravni okvir se u znatnoj meri oslanja na pravne tekovine EU, a po tome se manjinska politika Republike Srbije često ističe kao jedan od dobrih primera u Evropi.⁷² Bošnjačka nacionalna manjina je skoncentrisana u regionu Šumadije i Zapadne Srbije (7,02% ukupnog stanovništva regiona Šumadije i Zapadne Srbije), odnosno Raškog i Zlatiborskog okruga. Pored Bošnjaka ovaj region naseljavaju i Romi (1,02%), Muslimani (0,71%) i Crnogorci (0,19%). U regionu Južne i Istočne Srbije najbrojnija nacionalna manjina su Romi na jugu Srbije (3,66%), zatim Vlasi na području Istoka Srbije (2,10%). U ovom regionu su nastanjeni još i Bugari (0,99%) i Makedonci (0,23%).⁷³ Hrvatsku nacionalnu manjinu odlikuju, takođe, nepovoljni demografski trendovi, sa prosečnom starošću (čak 51,1 godina) implicira visok mortalitet i negativan prirodni priraštaj, što zajedno sa iseljavanjem (uglavnom prema matičnoj državi) ima za posledicu stalno smanjenje njihovog broja (oko 13 hiljada u odnosu na prethodni popis ili 17%). Prostorni razmeštaj pokazuje da su najbrojniji u Subotici, zatim u Somboru, dok najveće procentualne udele beleže u Apatinu, Subotici, Baču i Somboru (8%-10%). Rumuni beleže smanjenje brojnosti (oko 5 hiljada u odnosu na prošli popis) usled nepovoljnih trendova u populacionom kretanju, odnosno negativnog priraštaja i negativnog migracionog salda (iseljavanje prema Rumuniji). Većina živi u regionu Vojvodine (25,4 hiljada) što čini 87% od njihovog ukupnog broja sa područja Srbije, a najbrojniji su u opštinama

⁷⁰ Platforma za strategiju integracije nacionalnih manjina u Republici Srbiji. (2016). *Forum za etničke odnose: Beograd*. God 6, broj 1, str.11-13.

⁷¹ Manjinska politika-Podsticanje integracije u Srbiji. (2017). Analiza dometa i prepreka u ostvarivanju Akcionog plana Vlade Republike Srbije o ostvarivanju prava nacionalnih manjina. *Forum za etničke odnose: Beograd*, str.15.

⁷² Platforma za strategiju integracije nacionalnih manjina u Republici Srbiji. (2016). *Forum za etničke odnose: Beograd*. Godina 6, broj 1, str. 14.

⁷³ Popisna knjiga Republičkog zavoda za statistiku (<http://media.popis2011.stat.rs>); Politička participacija (2016: 15, 16).

Vršac i Alibunar gde je svaki četvrti stanovnik Rumun, kao i na teritoriji grada Pančeva.⁷⁴ Bugari su uglavnom nastanjeni u regionu Južne i Istočne Srbije, pri čemu samo u dve oblasti (Pirotka i Pčinjska) živi 90% pripadnika bugarske nacionalnosti. U dve opštine su etnički kompaktni i imaju većinu (Bosilegrad 71,8% i Dimitrovgrad 53,5%), gde je inače koncentrisano gotovo tri četvrtine od ukupnog broja Bugara ovog regiona, a preko 60% sa područja cele Srbije. Bugarsku manjinu odlikuju depopulacioni trendovi zbog izrazito stare starosne strukture (prosečna starost 50,9 godina), iseljavanja i promene prilikom deklarisanja.⁷⁵

⁷⁴ Nacionalne manjine u donosima Srbije sa susedima. (2017). Status nacionalnih manjina u Srbiji i pregovaranja sa EU: Uloga susednih država. *Forum za etničke odnose: Beograd*. God. 7, br.1, str. 11.

⁷⁵ Raduški, N. (2014). Položaj i prava nacionalnih manjina u Srbiji u procesu evrointegracija: demografsko – politikološki aspekt. *Nacionalni interes*, str. 101-109.

3. PREDSTAVLJANJE I POLITIČKO DELOVANJE NACIONALNIH MANJINA

Prava na političko predstavljanje od izuzetnog je značaja za proces političke integracije jer je uključivanje nacionalnih manjina u političke procese neophodno kako se ne bi narušila društvena stabilnost i zadovoljio princip etnokulturalne pravde.⁷⁶ Ipak ostvarivanje prava na političko predstavljanje je neophodan, ali ne i dovoljan uslov za stvaranje integriranog i funkcionalnog društva. Na političku participaciju tj. na političku predstavljenost nacionalnih manjina važan uticaj ima izborni sistem, koji određuje pravila igre tokom izborne utakmice. Izborni sistem može biti uređen po većinskom i proporcionalnom modelu, zavino od toga da li se glasa za kandidata (ličnost) ili za izbornu listu političke stranke, odnosno koalicije stranaka. Veličina izborne jedinice i izborni prag direktno utiču na to koji će izborni akteri ući u trku za osvajanje mandata i pod kojim uslovima.⁷⁷ Bitan deo zaštite prava nacionalnih manjina i korak ka političkoj jednakosti predstavlja ostvarivanje političke reprezentacije. Sastav parlamenta kao najvažnije demokratske političke institucije izabrane direktno od strane građana jeste da predstavlja i zastupa sve građane svoje države. Ako na adekvatan način ne predstavlja narod to će uticati da neke društvene grupe i zajednice počnu da osećaju kako su u nepovoljnijem položaju u političkom procesu ili čak da su potpuno isključene iz njega.

Sve to može uticati na stabilnost političkog sistema kao i kvalitet javnog života u državi.⁷⁸ U demokratskim društvima pitanje manjine i većine u političkom i u etničkom smislu zauzima značajno mesto u državi. O pitanjima Vlade treba odlučivati oni kojima se vlada, kao i da bi nužan uslov za slobodne institucije bio da granice vladavine budu uglavnom u skladu s granicama nacija. Ipak geografske prepreke sprečavaju nacije da žive pod odvojenim vladavinama, pa nije im preostalo ništa drugo do da nužnost pretvore u vrlinu i da se pomire da žive zajedno s istim pravilima i zakonima.⁷⁹ Kako su manjine u nekoj regiji geografski koncentrisanije, nema mnogo značaja pri odlučivanju za funkciju partijskog sistema da li će se izabrati proporcionalno zastupanje, pluralistički izbori u izbornim jedinicama koje biraju jednog predstavnika ili većinsko glasanje u dva kruga.⁸⁰ Ukoliko su manjine disperzirane po čitavoj teritoriji onda im većinski sistem umanjuje šanse za predstavljanje, dok proporcionalni sistemi omogućavaju veću proporcionalnost između broja glasova i broja mandata, ali pojedini elementi tog sistema kao što su visina

⁷⁶ Kimlika, V. (2002). *Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. ur: Kimlika V. i Opalski M. Može li se izvoziti liberalni pluralizam?. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 36.

⁷⁷ Manjinska politika-Podsticanje integracije u Srbiji. (2017). Analiza dometa i prepreka u ostvarivanju Akcionog plana Vlade Republike Srbije o ostvarivanju prava nacionalnih manjina. *Forum za etničke odnose: Beograd*, str. 21.

⁷⁸ Beetham, D. (2008). *Parlament i demokratija u dvadeset prvom veku: vodič za dobru praksu*. Beograd: UNDP - Interparlamentarna unija, str. 13.

⁷⁹ Mill, J.S. (1989). Razmatranja o predstavničkoj vladi. u: Izabrani politički spisi. sv. 2. *Zagreb: Informator – FPN*, str. 162-163.

⁸⁰ Bohards, M. (2004). Izborni sistemi i upravljanje etničkim konfliktima na Balkanu. u: Alina Mundjiu-Pipidi i Ivan Krastev (ur.). *Nacionalizam posle komunizma, naučene lekcije*. Beograd: Beogradski fond za političku izuzetnost, str. 291.

izbornog praga i broj izbornih jedinica mogu u značajnoj meri otežati ili olakšati predstavljanje manjina. Ako su društva koja podeljena etničkim, religijskim i lingvističkim rascepima optiraju za proporcionalni izborni sistem. Onim državama koje još uvek nisu demokratske, a koje su prožete različitim etničkim i religijskim podelama, ne savetuje se većinski izborni sistem relativne većine. Zbog toga ako je jedna generalizacija o institucionalnom dizajnu održiva, s obzirom na krvave ishode brojnih političkih sistema koji su nastojali da isključe glavne grupe društvenih rascepa iz vlasti, to je da se ne savetuje većinski sistem za zemlje s dubokim etničkim, regionalnim, verskim ili drugim emocionalnim i polarizovanim podelama. Takođe ako su grupe društvenih podela oštro definisane i identiteti duboko polarizovani najvažniji je imperativ da se izbegne široko i neodređeno isključivanje iz vlasti bilo koje značajne grupe.⁸¹ Pitanjima demokratskog života u podeljenim društvima posvetio je Arend Lijphart jer je smatrao da su pluralistička društva podeljena segmentiranim rascepima, koji mogu biti religijske, ideološke, jezičke, regionalne, kulturne, rasne ili etničke prirode.⁸²

Umesto nadmetanja s većinskim odlučivanjem ideja konsensualne demokratije jeste pristanak kao strategija upravljanja konfliktima uz pomoć saradnje, kompromisa, konsenzusa i dogovora među brojnim elitama. Lojalnost manjina uslovljena je poštovanjem i garantovanjem njihovih prava i sloboda i manjine mogu predstavljati etničku opoziciju koja je povremeno teritorijalna opozicija domicilnoj državi, bilo da do toga dolazi pod uticajem matične države ili samostalno.⁸³ Ukoliko postoji opasnost da manjine ne budu adekvatno predstavljene pristupa se nekoj od poznatih strategija i to:⁸⁴

- ❖ Povoljniji uslovi za registraciju i prijavljivanje manjinskih lista, kao što je smanjeni broj prikupljenih potpisa u odnosu na većinske stranke;
- ❖ Smanjenje ili ukidanje cenzusa neophodnog za ulazak u parlament;
- ❖ Određivanje granica izbornih jedinica kako bi se predstavnicima manjinskih zajednica dale veće šanse za uspeh ili, ako su manjine koncentrisane u određenom regionu, tom se regionu može dodeliti povoljniji broj mesta u parlamentu.
- ❖ Kvote za stranačke kandidate jer je predviđeno da u određenim regionima minimalni procenat onih koji se nalaze na stranačkoj listi mora biti iz manjinske zajednice.
- ❖ Rezervisana mesta u parlamentu za predstavnike manjinskih zajednica, odnosno rezervisana mesta jesu mehanizam za obezbeđivanje predstavljanja potpredstavljenih kategorija, pre svega žena, ali negde i manjina. Taj

⁸¹ Diamond, L. (1999). *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore – London: Johns Hopkins University Press, str. 104.

⁸² Lijphart, A. (1992). *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus – Školska knjiga, str. 11.

⁸³ Orlović, S. (2011). Političko predstavljanje nacionalnih manjina – Srbija u komparativnoj perspektivi, *Migracijske i etničke teme* 3, str. 394. *Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu*.

⁸⁴ Beetham, D. (2008). *Parlament i demokratija u dvadeset prvom veku: vodič za dobru praksu*. Beograd: UNDP - Interparlamentarna unija, str. 24-25.

mehanizam pretpostavlja potpuno paralelnu proceduru izbora, od evidencije birača do postupka kandidovanja i raspodele mandata.

- ❖ Predstavljanje manjina može se obezbediti i upotrebom preferencijalnog glasanja, pre svega pojedinačno prenosivoga glasa, alternativnoga glasanja (u Australiji i Papui Novoj Gvineji) i panaširanja. Kod preferencijalnoga glasanja birač može osim liste da zaokruži i kandidata na toj listi, dok u sistemu pojedinačno prenosivog glasa birači ne glasaju za liste, već za pojedinačne kandidate, kojima dodeljuju redne brojeve onim redosledom kojim bi želeli da ih vide u parlamentu.

U podeljenim društvima političari imaju snažan podsticaj da igraju na etničku kartu, naročito u vreme izbora kako bi mobilisali i privukli birače. Glavni argument ovih političara je da putem partijskih lista pojedine etničke grupe, uključujući i manjine, mogu sebe identifikovati, definisati i reprezentovati u okviru etnički definisane partije u srazmeri sa svojim procentom u određenoj političkoj zajednici. Izborna inovacija jeste primena preferencijalnih izbornih sistema koji ohrabruju birače da rangiraju svoje preference među različitim partijama i kandidatima na glasačkom listiću. Alternativni glas da većinski sistem u jednomandatnim izbornim jedinicama apsolutne većine i pojedinačno prenosivi glas gde je proporcionalni sistem s višemandatnim izbornim jedinicama.⁸⁵

3.1. Partije nacionalnih manjina u Srbiji

Političke stranke imaju važnu ulogu u procesu integracije s obzirom da svojim političkim delovanjem imaju veliki uticaj na stvaranje interkulturalnog društva promovisanjem različitosti i tolerancije.⁸⁶ U Srbiji političke partije nacionalnih manjina najviše su mandata osvojile na prvim parlamentarnim izborima 1990. gde je Demokratska zajednica vojvođanskih Mađara (DZVM) osvojila osam, Stranka demokratske akcije (SDA) tri, Demokratski savez Hrvata (DSH) jedan, Demokratska reformska stranka Muslimana (DRSM) jedan i Partija za demokratsko delovanje (PDD) jedan. Tom prilikom primenjivan je većinski dvokružni sistem, dok je na svim kasnijim izborima na snazi bio proporcionalni izborni sistem.⁸⁷ Srbija spada u društva s naglašeno homogenim sastavom stanovništva, ali tu konstataciju je potrebno pojasniti i to sa sledećom klasifikacijom društva:⁸⁸

- ❖ Monolitni sastav, kada jedna etnička zajednica čini 90% stanovništva;
- ❖ Naglašeno homogeni sastav, 80 – 89%,;

⁸⁵ Orlović, S. op. cit., str. 400.

⁸⁶ Manjinska politika-Podsticanje integracije u Srbiji (2017). Analiza dometa i prepreka u ostvarivanju Akcionog plana Vlade Republike Srbije o ostvarivanju prava nacionalnih manjina. *Forum za etničke odnose: Beograd*, str. 20.

⁸⁷ Orlović S., op. cit., str. 401.

⁸⁸ Raduški, N. (2003). Etnička homogenizacija stanovništva Srbije krajem XX i početkom XXI veka. u: Bašić, Goran. *Demokratija i multikulturalnost u Jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, str. 427.

- ❖ Niža homogenost, tj. niža heterogenost, 70– 79%;
- ❖ Viša heterogenost, 60 – 69%; i
- ❖ Vrlo visoka heterogenost stanovništva, 50– 59%, uz napomenu da se te granice mogu postavljati i u drugim rasponima u zavisnosti od brojčanih odnosa etničkih grupa.

Prema aktuelnim propisima političke stranke nacionalnih manjina mogu da osvoje poslanički mandat sa 0,4% glasova. Njihova prednost prirodnog izbornog praga za partije nacionalnih manjina je u tome što omogućava makar brojnijim nacionalnim manjinama osvajanje mandata u skupštini.⁸⁹ Odmah nakon obnavljanja višepartizma 1990. nacionalne manjine u Srbiji osnovala su svoje političke partije. Svaka nacija, nacionalna manjina ili etnička grupa nakon raspada Jugoslavije pokazala je tendenciju nacionalne homogenizacije i mobilizacije nacionalnih sentimenata. Prisustvom nacionalnih manjina u predstavničkim institucijama povećava se nivo društvenog znanja i donosioci odluka postaju svesniji različitih predloga javnih politika.⁹⁰ Na ovaj način i participiranje nacionalnih manjina u predstavničkim institucijama putem partija doprinosi se pravednijem tretmanu pripadnika manjinskih grupa u društvu. Predstavljanje manjina se svakako ne može svesti samo na simboličko prisustvo manjina u javnim institucijama, jer se manjinske grupe sastoje od pojedinaca koji žele da se u parlamentu čuju njihovi interesi.⁹¹ Na izborima za Narodnu skupštinu 1990. godine primenjen je dvokružni većinski izborni sistem sa jednomandatnim izbornim jedinicama. Izbori 1992. godine, kao i oni 1993., održani su po proporcionalnom sistemu sa devet izbornih jedinica, 5% izbornim pragom i D’Ontovom formulom za raspodelu mandata.⁹² Na izborima 1997. godine povećan je broj izbornih jedinica na 29 i kada je reč o republičkom nivou uvedena je nakon 5. oktobra 2000. godine kada je Srbija postala jedna izborna jedinica, dok je i dalje zadržan izborni prag od 5% i D’Ontova formula. U skladu sa ovim pravilima održani su parlamentarni izbori u decembru 2000., 2003., 2007. i 2008. godine s tim što je 2004. godine kao mera pozitivne diskriminacije ukinut izborni prag za liste nacionalnih manjina.⁹³ Kao direktna reakcija na neuspeh manjinskih izbornih lista uveden je prirodni izborni prag da na izborima 2003. godine pređu izborni prag od 5%. Razlog za uvođenje prirodnog izbornog praga, međutim, nije bila iskrena namera zakonodavaca za političkim uključivanjem nacionalnih manjina, već je ova mera odgovor na očekivanja i zahteve međunarodne zajednice.

⁸⁹ Đorđević, Lj., Lončar, J., Miljković, N., Bašić, G. (2018). *Učešće nacionalnih manjina u društvenom i političkom životu Srbije*. Beograd: Centar za istraživanje entiteta, str. 156.

⁹⁰ Young, I. M. (1990). *Justice and the politics of difference*. New Jersey: Princeton University Press, str. 186.

⁹¹ Đorđević, Lj., Lončar, J., Miljković, N., Bašić, G. op.cit., str. 144.

⁹² Jovanović, M. N. (2008). *Političke institucije u političkom sistemu Srbije*. Beograd: Institut za političke studije, str.23.

⁹³ Đorđević, Lj., Lončar, J., Miljković, N., Bašić, G. op.cit., str. 146.

Razlog je ležao u činjenici da nijedna politička stranka nacionalnih manjina nije 2003. godine ušla u parlament, to se negativno odrazilo na percepcije međunarodne zajednice o Srbiji. Novi Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika, koji je smanjio izborni prag za manjinske izborne liste, usvojen je odmah nakon konstituisanja parlamenta 2004. godine.⁹⁴ Nakon parlamentarnih izbora 2012. godine broj narodnih poslanika iz manjinskih partija se povećao. Tada su manjinske partije osvojile 10 mesta zahvaljujući prirodnom izbornom pragu i to: SVM je osvojio pet mandata sa 1,75% glasova, SDA Sandžaka 0,71% glasova i dva mandata, koalicija Sve zajedno: BDZ, GSM, DZH, DZVM, Slovačka stranka – Emir Elfić jedan mandat sa 0,64% glasova, i koalicija oko PDD jedan mandat sa 0,34% glasova. Zahvaljujući prirodnom izbornom pragu deseti mandat osvojila je partija Koalicija Albanaca Preševske doline. Trend rasta broja manjinskih poslanika nastavljen je i nakon izbora 2014. godine kada su manjinske liste osvojile ukupno 11 mandata: SVM 2,10% glasova i šest mandata, SDA tri mandata sa 0,98% glasova i PDD dva mandata sa 0,68% glasova.⁹⁵ Na sprovedenim izborima za narodne poslanike 2016. godine bilo je pet lista nacionalnih manjina: Vajdasági Magyar Szövetség-Pásztor István – Savez vojvođanskih Mađara – Ištvan Pastor sa 250 kandidata; Muamer Zukorlić – Bošnjačka demokratska zajednica Sandžaka (99 kandidata); SDA Sandžaka – dr. Sulejman Ugljanin (29 kandidata); Ruska stranka Slobodan Nikolić (55 kandidata); Partija za demokratsko delova-nje – Ardi Sinani, Partia për veprim demokratik – Ardita Sinani (osam kandidata).⁹⁶

3.2. Delovanje partija nacionalnih manjina

U okviru Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara (DZVM) osnovane 1990. mađarska nacionalna manjina osnovala je svoju partiju, najpre kao interesna organizacija koja zastupa kolektivne interese vojvođanskih Mađara. Usled nesuglasica i nesporazuma unutar DZVM-a došlo je do izražaja na izornoj konferenciji te stranke u martu 1994. na kojoj je Androš Agošton pobedio protivkandidata Ferenc Čubelu. Frakcija predvođena Čubelom osnovala je 17. jula 1994. novu partiju Savez vojvođanskih Mađara (SVM). SVM na čije čelo uskoro dolazi Jožef Kasa sve se više nametala kao centar političkog okupljanja i organizovanja Mađara.

Na izborima 2000. SVM sa predstavnikom Ištvan Išpanović koji je učestvovao u koaliciji DOS-a (Demokratska opozicija Srbije) i dobio je deset mandata. Tom prilikom predsednik Saveza vojvođanskih Mađara Jožef Kasa bio je potpredsednik republičke vlade.⁹⁷ U Sandžaku Bošnjaci čine apsolutnu većinu u tri opštine (Tutin 94,2% – 28.319, Novi Pazar 78,2% – 65.593 i Sjenica 75,5% – 20.512). Na početku političkog organizovanja Bošnjaka

⁹⁴ Dorđević Lj., et., al., str. 154.

⁹⁵ Dorđević Lj., et., al., str. 150-151.

⁹⁶ Dorđević Lj., et., al., str. 153.

⁹⁷ Stojković, B., Stanovčić, V., Radojković M. (2004). *Transverzalna studija – Kulturna politika i kulturna raznovrsnost – Srbija*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, str. 23.

u Srbiji najuticajnija politička organizacija bila je Stranka demokratske akcije (SDA), formirana 11. avgusta 1990. u Novom Pazaru sa Sulejmanom Ugljaninom na čelu. Do raskola u SDA-i dolazi sredinom 1993. sekretar stranke Rasim Ljajić kasnije je osnovao Sandžačku demokratsku partiju (SDP). Rasim Ljajić je bio predsednik Sandžačke demokratske partije i od 2000. je ministar za ljudska i manjinska prava i kasnije postaje predsednik Koordinacionog tela za jug Srbije, kao i predsednik Nacionalnog saveta za saradnju s Haškim tribunalom. U Vladi od 15. maja 2007. kao i u Vladi od 7. jula 2008. bio je ministar rada i socijalne politike. Sada postoji i Socijaldemokratska partija Srbije, kojom predsedava Rasim Ljajić.⁹⁸ U republičkoj vladi Srbije nakon parlamentarnih izbora 2008. zajedno sede Sulejman Ugljanin (ministar bez portfelja), predsednik SDA-e, i kao nosilac liste Bošnjačka lista za Evropski Sandžak Rasim Ljajić (ministar za rad i socijalnu politiku). Nakon izbora za nacionalne savete nacionalnih manjina 2011. zapaža se intenzivnije političko delovanje Muftije Muamera Zukorlića, predsednika Mešihata i glavnog muftije Islamske zajednice u Srbiji. Partije albanske nacionalne manjine s Kosova i Metohije bojkotovale su sve dosadašnje izbore u Srbiji. Na jugu Srbije Albanci su uglavnom nastanjeni u Preševskoj dolini u tri opštine: Preševo i Bujanovac, u kojima Albanci čine većinu stanovništva, i znatno manje u opštini Medveđa. (Preševo 89,1% – 31.098 i Bujanovac 54,7% – 23.681). U tom delu Srbije najznačajnija je partija albanske manjine Partija za demokratsko delovanje (PDD) sa sedištem u Preševu, a predsednik PDD-a Riza Haljimi dugo je bio na čelu opštine Preševo. Za razliku od ostalih albanskih partija PDD je učestvovao na parlamentarnim izborima i bio na vlasti u opštini Bujanovac. Regionalna partija Albanaca je Demokratska partija Albanaca (DPA) koja deluje na području triju opština na jugu Srbije u kojima žive Albanci. Po političkim opredeljenjima bliska je Demokratskom savezu Kosova (DSK), na čijem čelu se od 2003. Ragmi Mustafa, koji je bio predsednik opštine Preševo.

Partija za demokratski progres (PDP) osnovana je 2001. i ima sedište u Bujanovcu, a njen predsednik Jonuz je za vreme oružanih sukoba na ovim prostorima 2000./2001. bio politički komesar tzv. Oslobođilačke vojske za Preševo, Medveđu i Bujanovac (OV PMB). Ta je partija participirala u vlasti u opštini Bujanovac. Na kraju 2003. registrovana je partija, Albanaca kao Demokratska unija Doline (DUD) čiji je predsednik dr Skender Destani. Predsedniku PDD-a Rizi Haljimiju nuđeno je mesto u Đinđićevoj vladi i mesto potpredsednika Koordinacionog tela za jug Srbije, što je odbio.⁹⁹ Hrvati u Srbiji uglavnom su nastanjeni u Subotici, Somboru, Šidu, Indiji, Apatinu, Rumi, Baču, Kuli, Sremskim Karlovcima, Bačkoj Palanci, Beočinu, Irigu i Novom Sadu. Hrvata u Srbiji najviše ih je nastanjeno u Vojvodini – 56.546, a najbrojniji su u Subotici, gde ih je 16.668. Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV) osnovan je 15. jula 1990. (predsednik Bela Tonković). Ova stranka predstavlja političku organizaciju koja će se zalagati za političku, kulturnu i ekonomsku ravnopravnost Hrvata – Bunjevaca, Šokaca i drugih Hrvata koji žive na teritoriji Vojvodine. Na izborima za parlament 2007. Predsednik Demokratskog saveza

⁹⁸ Orlović S. op. cit., str. 407.

⁹⁹ <http://www.freeB92.net> (od 13.03 2002).

Hrvata u Vojvodini Petar Kuntić dobio je mandat na listi Demokratske stranke.¹⁰⁰ Romi su statistički veoma brojna grupa, ali nisu skoncentrisani na jednom području, pa je jedan od razloga otežanoga kondenzovanja njihova biračkog tela. Na parlamentarnim izborima 2007. nastupile su dve romske partije i to Unija Roma Srbije dr Rajka Đurića koja je osvojila i jedan mandat, i Romska partija Srđana Šajna koja je osvojila takođe jedan mandat. Bugari su kao pripadnici nacionalne manjine u vlasti učestvovali samo preko većinskih političkih partija. Veliki doprinos političke partije nacionalnih manjina dale su tokom 2000. godine političkim promenama u Srbiji, smeni režima, izboru prvog demokratskog predsednika Jugoslavije (Vojislava Koštunice), prve demokratske vlade i 2004. prvog demokratskog predsednika Srbije (Borisa Tadića), kao i na predsedničkim izborima 2008., SVM i SDP bili su u pobedničkoj koaliciji DOS (Demokratska opozicija Srbije) na izborima 2000.¹⁰¹ Stranke manjina koje se novoformiraju vremenom u Srbiji sebe predstavljaju kao više umerene nego radikalne, jer osnivanjem ona izaziva etničke partije novim apelima i neobuhvaćenim interesima, kao potencijalno efikasniji reprezentant svoga bloka može biti umerenija i može nadilaziti etničke apele.

Dobar primer takvog delovanja je bošnjačka kulturna zajednica, koju predvodi muftija Islamske zajednice u Srbiji Muamer Zukorlić i nastoji da sebe predstavi kao autentičnog reprezentanta bošnjačkih interesa, u odnosu na glavne bošnjačke partije SDA (Ugljanin) i SDP (Ljajić), čije je delovanje radikalnije od delovanja postojećih partija. Stepem uključenosti pripadnika nacionalnih manjina u rad javnih institucija je snažna poruka građanima, pripadnicima nacionalne manjine, o tome ko jeste, a ko nije ravnopravni član društva.¹⁰² Pripadnici manjinskih grupa u predstavničkim institucijama doprinose pluralizmu i većoj demokratičnosti institucija.¹⁰³

3.3. Upotreba pisma i jezika nacionalnih manjina

Za pripadnike nacionalnih manjina i na teritoriji jedinice lokalne samouprave gde tradicionalno žive ovi pripadnici, njihov jezik i pismo može biti u ravnopravnoj službenoj upotrebi. Svojim statutom jedinice lokalne samouprave će obavezno uvesti u ravnopravnu službenu upotrebu jezik i pismo nacionalne manjine ukoliko procenat pripadnika te nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na njenoj teritoriji dostiže 15% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva. Uvodi se jezik i pismo nacionalne manjine u službenu upotrebu najkasnije u roku od 90 dana od utvrđivanja ispunjenosti zakonom propisanih uslova. Službena upotreba jezika nacionalnih manjina podrazumeva naročito: korišćenje jezika nacionalnih manjina u upravnom i sudskom postupku i vođenje upravnog postupka i sudskog postupka na jeziku nacionalne manjine, upotrebu jezika nacionalne manjine u komunikaciji organa sa javnim ovlašćenjima sa građanima, izdavanje javnih

¹⁰⁰ Prema popisu iz 2002. u Srbiji ima 70.602 Hrvata.

¹⁰¹ Orlović S. op.cit., str. 409.

¹⁰² Phillips, A. (2012). *Representation and Inclusion, Politics & Gender* 8(04), str. 516–517.

¹⁰³ Young, I. M. (1990). op.cit., str. 185.

isprava i vođenje službenih evidencija i zbirki podataka o ličnosti i podataka na jezicima nacionalnih manjina i prihvatanje tih isprava na tim jezicima kao punovažnih, upotreba jezika na glasačkim listićima i biračkom materijalu, upotreba jezika u radu predstavničkih tela.¹⁰⁴

U naseljenim mestima u jedinicama lokalne samouprave čija je teritorija određena u skladu sa zakonom kojim se uređuje teritorijalna organizacija Republike Srbije, ukoliko procenat pripadnika određene nacionalne manjine u ukupnom broju stanovnika na teritoriji naseljenog mesta dostiže 15% prema rezultatima poslednjeg popisa stanovništva imena organa koji vrše javna ovlašćenja, nazivi jedinica lokalne samouprave, naseljenih mesta, trgova i ulica i drugi toponimi ispisuju se i na jeziku dotične nacionalne manjine, prema njenoj tradiciji i pravopisu, i u slučaju da jezik te nacionalne manjine nije u službenoj upotrebi na teritoriji jedinice lokalne samouprave. Ako pripadnici nacionalnih manjina čiji broj u ukupnom stanovništvu Republike Srbije dostiže najmanje 2% prema poslednjem popisu stanovništva, mogu se obratiti republičkim organima na svom jeziku i imaju pravo da dobiju odgovor na tom jeziku. Pripadnici nacionalnih manjina čiji broj u ukupnom stanovništvu Republike Srbije ne dostiže 2% prema poslednjem popisu stanovništva mogu se obratiti republičkim organima na svom jeziku i imaju pravo da dobiju odgovor na tom jeziku preko jedinice lokalne samouprave u kojoj je jezik te nacionalne manjine u službenoj upotrebi, pri čemu jedinica lokalne samouprave obezbeđuje prevođenje i snosi troškove prevođenja dopisa upućenog republičkom organu i odgovora tog organa. Takođe narodni poslanik pripadnik nacionalne manjine ima pravo da na sednici Narodne skupštine govori i da pisane dokumente u radu Narodne skupštine, podnosi na svom jeziku i pri tom generalni sekretar Narodne skupštine je dužan da obezbedi istovremeno prevođenje njegovog usmenog izlaganja ili dokumenta koji je podneo na srpski jezik.¹⁰⁵ Evropskom poveljom tj. njenom ratifikacijom Srbija je zaštitila 10 jezika (albanski, bosanski, bugarski, mađarski, romski, rumunski, rusinski, slovački, ukrajinski i hrvatski jezik). Neki jezici koji se u službenoj upotrebi ne nalaze u Srbiji, poput češkog nisu zaštićena, dok je, ukrajinski zaštićen iako nije nigde u službenoj upotrebi. Veliki problem predstavlja ignorisanje bunjevačkog i vlaškog jezika/govora koji nisu priznati prilikom ratifikacije Evropske povelje i ne uživaju njenu zaštitu.¹⁰⁶ Problem u vezi s dejstvom i primenom Evropske povelje u Srbiji predstavlja činjenica da su za sve jezike prihvaćene iste mere. Nisu uzete objektivne okolnosti već je za sve jezike preuzeta ista obaveza, pa je isti pristup prema npr. mađarskom i bosanskom jeziku. To stvara teškoće u primeni jer se nešto što je smišljeno prema merama brojnije i organizovanije zajednice ne može uspešno primeniti na brojčano malu, eventualno disperzovanu ili slabo organizovanu zajednicu.

¹⁰⁴ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina („Sl. list SRJ”, br. 11/2002, „Sl. list SCG”, br. 1/2003 - Ustavna povelja i „Sl. glasnik RS”, br. 72/2009 - dr. zakon, 97/2013 - odluka US i 47/2018), čl.11.

¹⁰⁵ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, op. cit., čl. 11.

¹⁰⁶ Đurđević, N. op. cit., str. 26.

3.4. Zaštita manjina i manjinskih prava

Budući da manjine mogu biti faktor kako unapređenja međudržavnih odnosa, tako i stalni „kamen spoticanja” one zbog toga predstavljaju jedno od ključnih političkih pitanja. Zaštita prava manjina su dobar pokazatelj efikasnosti manjinske politike, funkcionisanja političkih institucija, stepena demokratizacije, multikulturalnosti, bezbednosti i stabilnosti svake države. Pitanje manjina nije više diskreciono pravo neke države, već je sve prisutnije posredno ili neposredno međunarodno regulisanje zaštite prava manjina.¹⁰⁷ Po prvi put su stvoreni temelji novim međunarodnim odnosima i zaštiti ljudskih prava donošenjem Povelje Ujedinjenih nacija (1945.). Akcenat povelje je na poštovanju prava svakog čoveka bez rase, polne, jezičke, verske i druge diskriminacije, a nije sadržala nikakve posebne odredbe. Na taj način se smatralo da će indirektno biti popravljen i položaj lica koja pripadaju manjinama. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948.) je jedan od najvažnijih dokumenata. Međutim direktna odredba o zaštiti manjina ni ovde nije našla svoje mesto uprkos postojanju odredbi o jednakosti svih lica pred zakonom. Smatralo se da nije moguće pronaći uniformno rešenje za postojeće različite manjinske situacije, pri čemu je ova konstatacija i dalje aktuelna, koliko god da se u međuvremenu puno učinilo na planu zaštite manjina.¹⁰⁸ Donošenjem Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (1976.) učinjen je najveći napredak u oblasti manjina ostvaren koji čini prekretnicu u manjinskoj problematiki. Odredba koja se neposredno odnosi na prava manjina sadržana je u članu 27, koji glasi: „U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine, lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju zajedno sa ostalim članovima svoje grupe sopstveni kulturni život, da ispovedaju svoju veru ili da se služe svojim vlastitim jezikom”.¹⁰⁹

Ovo označava početak regulisanja prava manjina kao „kolektivnih subjekata”. Akcenat je stavljen na očuvanju identiteta etničkih, verskih i jezičkih manjina. Primer za to su i rasprave koje su prethodile usvajanju međunarodnog Pakta, predstavnici SAD su bili za asimilaciju, predstavnici azijskih država za asimilaciju ili integraciju, dok su afričke države tvrdile da manjine postoje, ali da problema u vezi s njima nema. Smatralo se da neke manjine žele socijalnu integraciju kao što su Crnci u SAD, dok druge ekonomsku, tehničku i funkcionalnu integraciju kao Kinezi u SAD, treće žele secesiju u različitim stepenima, dok četvrte jednostavno žele da se vrate kući.¹¹⁰ Pored mnogo nedostataka, ipak je ova odredba imala veliki značaj jer je ukazala na svesnost država o neophodnosti zaštite

¹⁰⁷ Raduški, N. (2016). Međunarodni aspekti regulisanja položaja i prava nacionalnih manjina. *Srpska politička misao*. Br. 2/2016, god. 23, vol. 52, str. 189.

¹⁰⁸ Posebnoj rezoluciji pod nazivom „Sudbina manjina”, usvojenoj iste godine kaže se: „Ujedinjene nacije nisu mogle ostati ravnodušne prema sudbini manjina, ali je teško usvojiti jednoobrazno rešenje za to složeno i osetljivo pitanje koje ima svoje specifičnosti u svakoj pojedinačnoj državi”. Boris Krivokapić, „Neki problemi u vezi sa pravnom uređenošću položaja manjina u SR Jugoslaviji”, u: Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji (ured. Miloš Macura, Vojislav Stanovčić), Beograd, 1996, str. 155-171.

¹⁰⁹ Raduški, N. (2016). Međunarodni aspekti regulisanja položaja i prava nacionalnih manjina. *Srpska politička misao*. Br.2/2016, god. 23, vol. 52, str. 195.

¹¹⁰ Ermacora, F. (1983). *The Protection of Minorities Before the United Nations*. New York: Recueil des Cours. IV/1983, p. 337.

manjina, a sam dokument jedini je pravno obavezujući, univerzalni međunarodni akt koji sadrži stav o pravima manjina. Krajem 1970-ih godina regulisanje položaja manjina dobija sve više na aktuelnosti i uprkos neslaganju pojedinih zemalja, širi na ona pitanja koja su u prošlosti zapostavljena. U tom pogledu važnu ulogu odigrala je studija italijanskog profesora Kapotortija u kojoj je sveobuhvatno obrađeno pitanje prava lica koja pripadaju etničkim, verskim i jezičkim manjinama. Inicijativu za donošenje posebne deklaracije o manjinama dala je bivša SFRJ 1978. godine zalažući se za zaštitu manjina kao kolektiviteta, a Generalna Skupština OUN usvojila je Deklaraciju o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina 1992. godine.¹¹¹ Uvidom u analizu dokumenata OEBS-a uviđa se da je zabrana diskriminacije univerzalno i bez izuzetka prihvaćeno načelo, kao i pravo pripadnika manjina na jezik, veru i kulturu, s tim da postoje razlike u pogledu obaveza država da omoguće realizaciju tih prava. Međutim, u stvarnosti se najčešće priznaju individualna prava, dok realizacija kolektivnih prava, i pored zastupljenosti u dokumentima OEBS-a, još uvek nisu priznata u praksi većine država. Pored prava i obaveza manjina (da poštuju teritorijalni integritet i političko uređenje države u kojoj žive) u ovim dokumentima se navode i obaveze država članica (zaštita nacionalnog identiteta manjina, rešavanje problema dijalogom i drugo), dok se o autonomiji (teritorijalnoj, kulturnoj, personalnoj) ne govori kao o obavezi države, već je to samo jedan od načina zaštite nacionalnih manjina. Države koje žele izbeći bilo kakve dogovore o nacionalnim manjinama mogu za neku manjinu tvrditi da je pripadnik istog naroda, ali samo različite vere ili specifičnih kulturnih obeležja.¹¹²

Odredbe OEBS-a nemaju pravno obavezujući već više moralno-politički značaj. Zbog toga je potrebno da države donesu odgovarajuće propise koji bi bili inkorporirani u unutrašnji pravni sistem što zavisi od političke situacije u svakoj zemlji i od međunarodnih okolnosti.¹¹³ Najvažnije međunarodne dokumente u oblasti zaštite prava nacionalnih manjina Republika Srbija je ratifikovala, među kojima su Okvirna konvencija Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina (Okvirna konvencija), Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima i Pakt o građanskim i političkim pravima koji u članu 27 garantuje prava manjina.¹¹⁴ Ustav Republike Srbije sadrži niz odredaba kojima se štite kolektivna i individualna prava pripadnika nacionalnih manjina i Ustavne odredbe o nacionalnim manjinama u velikoj meri prate odredbe iz Okvirne konvencije. Ustav definiše Republiku Srbiju kao državu srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive (čl. 1) čime se daje primat većinskom stanovništvu u odnosu na nacionalne manjine, sa druge strane, Ustav donekle koriguje etničko određenje države tako što propisuje da suverenost potiče od građana.¹¹⁵ U 2013. godini pred Ustavnim sudom proglašen je neustavnim član Statuta

¹¹¹ Milojević, M. (1996). Ujedinjene nacije i zaštita manjina. u: *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*. Beograd: SANU, str. 499.

¹¹² Lutovac, Z. (1996). *Manjine, KEBS i Jugoslovenska kriza*. Beograd: Prometej, str. 86.

¹¹³ Raduški, N. (2016). Međunarodni aspekti regulisanja položaja i prava nacionalnih manjina. *Srpska politička misao*. Br.2/2016, god. 23, vol. 52, str. 198.

¹¹⁴ Petrović, V. (2014). *Ljudska prava u Srbiji 2013*. u: *Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 257.

¹¹⁵ Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS”, br. 98/2006), čl.2, st. 1.

AP Vojvodine koji propisuje da su „u AP Vojvodini Srbi, Mađari, Slovenci, Hrvati, Crnogorci, Rumuni, Romi, Bunjevci, Rusini i Makedonci, kao i druge, brojčano manje nacionalne zajednice koje u njoj žive, ravnopravni u ostvarivanju svojih prava”.¹¹⁶ Razlog ovakvoj presudi leži u činjenici da je Ustavni sud našao u tome da je uređivanje pitanja nacionalne ravnopravnosti prerogativ državne vlasti i da je stoga u suprotnosti s Ustavom utvrđenom suštinom autonomne pokrajine da se autonomna pokrajina svojim najvišim pravnim aktom pojavljuje kao garant nacionalne ravnopravnosti. Ustavni sud ovim stavom je samo potvrdio etničko određenje države iz člana 1 Ustava.¹¹⁷ Tačno definisanje pojma nacionalna manjina ne daje nijedan od međunarodnih dokumenata, s toga je formulacija tog pojma prepuštena volji zakonodavca država potpisnica.

Definicija je sadržana u Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina¹¹⁸ jer zakon pruža zaštitu svakoj grupi državljana koja je po brojnosti dovoljno reprezentativna i ako predstavlja manjinu na teritoriji Srbije. Zakonska formulacija nalaže da se manjinama mogu smatrati samo državljani Republike Srbije, čime se u nepovoljan položaj stavljaju apatridi i lica (u najvećem broju Romi) koja na teritoriji Republike Srbije ne mogu da ostvare pravo na pravnu ličnost. U Ustav nije inkorporirana odredba Okvirne konvencije koja propisuje da će u vršenju prava i sloboda koja proizlaze iz principa ugrađenih u konvenciju, svaki pripadnik nacionalne manjine poštovati nacionalne zakone i prava drugih, posebno većine ili drugih nacionalnih manjina.¹¹⁹ Zabrana zloupotrebe prava nacionalnih manjina propisana je Zakonom o zaštiti manjina koji predviđa da je zabranjena zloupotreba koja je uperena na nasilno rušenje ustavnog poretka, uz narušavanje teritorijalnog integriteta, kršenje ljudskih prava i sloboda i izazivanje rasne, verske i nacionalne mržnje i netrpeljivosti.¹²⁰ Prava garantovana Zakonom o zaštiti manjina se ne smeju koristiti radi ispunjenja ciljeva koji su suprotni načelima međunarodnog prava ili su upereni protiv javne bezbednosti, morala ili zdravlja ljudi.¹²¹ Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS) se takođe bavi zaštitom nacionalnih manjina. U jednom od svojih deset načela završni akt iz Helsinkija iz 1975. ističe da će države na čijim teritorijama žive pripadnici manjina poštovati prava pripadnika manjina na jednakost pred zakonom i da će im omogućiti puno uživanje ljudskih prava i osnovnih sloboda. U Kopenhagenu 1990. je održan sastanak o „ljudskoj dimenziji” na kojem je usvojen akt poznat kao „Kopenhaški dokument”, a koji predstavlja osnovni dokument OEBS-a kojim su postavljeni standardi za zaštitu manjina.¹²² U okviru tog dokumenta naznačeno je da poštovanje prava pripadnika manjina je faktor mira, stabilnosti i demokratije, da je pravo

¹¹⁶ Odluka Ustavnog suda IUz 27/11 od 03.10.2013. str. 79-81.

¹¹⁷ Petrović, V. op. cit., str. 258.

¹¹⁸ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina („Službeni glasnik Republike Srbije” br. 11/2002, „Službeni list SCG” br. 1/2003 - Ustavna povelja i „Službeni glasnik RS” br. 72/2009 - dr. zakon, 97/2013 - odluka US i 47/2018).

¹¹⁹ Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS”, br. 98/2006), čl.20.

¹²⁰ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, op.cit., čl.7, st.1.

¹²¹ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, op.cit., čl.7, st.2.

¹²² <http://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>.

svakog pojedinca da se oseća i izjasni kao pripadnik manjine i a zbog toga ne može trpeti štetne posledice, a sadrži i listu prava pripadnika manjina i obaveza država.

Tako se navode pravo na učenje, upotrebu i održavanje nastave na maternjem jeziku, pravo na uživanje vere, pravo na učešće u javnim poslovima i javnom životu, pravo obrazovanja kulturnih, obrazovnih i verskih institucija, pravo na održavanje kontakata sa ostalim pripadnicima manjine i to kako u državi tako i van njenih granica, pravo na pristup informacijama na maternjem jeziku. Države potpisnice obavezale su se da štite identitet manjina, etnički, kulturni, verski, jezički, kao i da omoguće unapređenje tog identiteta. Preuzele su takođe i obavezu da sarađuju kako međusobno tako i sa međunarodnim organizacijama, radi zaštite i unapređenja položaja manjina. U okviru OEBS-a kao jedan od njegovih mnogobrojnih organa funkcioniše Visoki komesar za nacionalne manjine čiji je osnovni zadatak da prati situaciju odnosno stanje manjinskih prava u zemljama članicama i reaguje na konkretne situacije u kojima su manjine ugrožene kako bi se na taj način sprečili sukobi i sačuvali mir i stabilnost.¹²³ I pored brojnih pravnih dokumenata i nastojanja da se manjinama obezbedi ravnopravan položaj sa ostatkom stanovništva ostaje činjenica da su manjine često diskriminisanе i uskraćene za brojna prava. Ova konstatacija važi za Rome koji spadaju u jednu od najugroženijih manjinskih grupa. Raštrkani na celoj teritoriji Srbije oni u većini slučajeva ne mogu da ostvare pravo na upotrebu svog jezika jer su retke opštine gde čine 15 % stanovništva. Naselja u kojima žive su nehigejska, bez osnovnih uslova za život i sa lošom infrastrukturom. Nepismenost je najrasprostranjenija među Romima što dovodi do slanja romske dece u specijalne škole ili se pak deca uopšte ne šalju u školu, čemu doprinosi i ekonomsko stanje roditelja i njihov stepen obrazovanja ali i predrasude i diskriminacija kojoj su ta deca izložena. U izveštaju o položaju dece Poverenice za zaštitu ravnopravnosti diskriminacija Roma u obrazovanju je posebno istaknuta a do diskriminacije je dolazilo zbog toga što vaspitno obrazovne institucije nisu preduzele adekvatne preventivne mere ili nisu na odgovorjajući način reagovalе kada je već došlo do diskriminacije.¹²⁴ Osim diskriminacije u obrazovanju, Romi se diskriminišu i u oblasti zapošljavanja a ne pruža im se ni odgovorajuća socijalna i zdravstvena zaštita. Romi su součeni sa predrasudama i čestim napadima na etničkoj osnovi. Veoma često su izloženi fizičkoj i psihičkoj torturi bez odgovarajućih kazni za počiniocе i što je možda važnije, bez reagovanja javnosti i nadležnih organa. Poseban problem predstavljaju i „pravno nevidljiva lica” kojima se onemogućava naknadni upis u matične knjige rođenih, a koje gotovo bez izuzetka čine Romi.

Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina (ZNSNM)¹²⁵ predviđa mogućnost da nacionalni savet osniva ustanove kulture radi očuvanja, unapređenja i razvoja kulturne posebnosti i očuvanja nacionalnog identiteta nacionalne manjine i mogućnost prenošenja

¹²³ Božić, I. (2014). Manjine i manjinska prava. *Naučni skup sa međunarodnim učešćem - Pravo i društvena stvarnost*. Kosovska Mitrovica, str. 415.

¹²⁴ Petrović, V. (2014). *Ljudska prava u Srbiji 2013*. u: Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str. 281.

¹²⁵ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina („Službeni glasnik RS” br. 72/2009, 20/2014 - odluka US, 55/2014 i 47/2018).

osnivačkih prava ovih ustanova kulture čiji su osnivači Republika Srbija, autonomna pokrajina i jedinica lokalne samouprave na nacionalne savete¹²⁶ kao i osnivačkih prava drugih ustanova kulture ukoliko su one od posebnog značaja za nacionalnu manjinu.¹²⁷ Nacionalni savet zakonom predviđeno ima pravo na učešće u upravljanju ustanovama kulture za koje smatra da su od posebnog značaja za očuvanje identiteta nacionalne manjine.¹²⁸ Ipak dolazi do problema usled predstavlja nepostojanja propisanih kriterijuma na osnovu kojih nacionalni savet može određenu ustanovu da proglasi za ustanovu od posebnog značaja što stvara mogućnost zloupotrebe ovog prava i može doprineti stvaranju političke klime u kojoj bi se otežano ostvarivala prava nacionalnih manjina. Zakon predviđa da više nacionalnih saveta može jednu ustanovu da proglasi ustanovom od posebnog značaja i da u tom slučaju svaka nacionalna manjina ima pravo na imenovanje po jednog člana upravnog odbora,¹²⁹ dok Zakon o kulturi¹³⁰ propisuje da u tom slučaju nacionalni saveti sporazumno imenuju jednog člana upravnog odbora i ova zakonska neusklađenost stvara neujednačeno postupanje u praksi.

¹²⁶ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina („Službeni glasnik RS” br. 72/2009, 20/2014 - odluka US, 55/2014 i 47/2018), čl.16.

¹²⁷ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, op.cit., čl.24.

¹²⁸ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, op.cit., čl.17.

¹²⁹ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, op.cit., čl.17. st.2.

¹³⁰ Zakon o kulturi („Sl. glasnik RS”, br. 72/2009, 13/2016, 30/2016 - ispr. i 6/2020), čl.42, st.3.

4. PRAVNI POLOŽAJ MANJINA U SRBIJI

Pravni položaj pripadnika nacionalnih manjina utemeljen je u Srbiji u različitim domaćim i međunarodnim pravnim aktima. Pravni okvir zaštite čini Ustav Srbije, ratifikovani međunarodni ugovori, zakoni koji regulišu pitanje manjinskih prava, kao i pravni akti doneti na nivou Autonomne pokrajine Vojvodine i na nivou jedinica lokalne samouprave.¹³¹ Pripadnicima nacionalnih manjina Ustav Republike Srbije garantuje kako individualna tako i kolektivna prava.¹³² Ustavom Srbije u obzir je uzeta etnička heterogenost stanovništva i na taj način konstituiše poredak koji kombinuje elemente liberalno-građanske demokratije s elementima multikulturalnosti. S pogledom na građanski karakter političkog poretka on se ogleda u privrženosti načelima građanske demokratije¹³³ i opredeljenju za suverenost građana (a ne etničkih kolektiviteta; treći stav preambule)¹³⁴ koji prožimaju celokupan tekst Ustava. U Ustavu Srbije određene proklamacije, kao i normativna rešenja ukazuju na to da Ustav ne uspostavlja čist liberalno-građanski poredak. U preambuli Ustava državna tradicija srpskog naroda i ravnopravnost svih građana i etničkih zajednica u Srbiji ukazuje da je Srbija država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive. Ovakva „etnička” definicija države ne bi trebalo da proizvodi pravne posledice,¹³⁵ jer je ona je kritikovana kao moguća prepreka razvoju integrativnog multikulturalizma u Srbiji. Pripadnici nacionalnih manjina neposredno ili preko svojih predstavnika učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pojedinim pitanjima koja se odnose, između ostalog, na njihovu kulturu i na taj način ostvaruju svoja kolektivna prava. Nacionalnim manjinama se garantuje pravo na samoupravu u oblasti kulture, te u tom smislu mogu osnivati nacionalne savete. Pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo da osnivaju posebne kulturne ustanove, koje su samostalne u svom radu, a država može učestvovati u njihovom finansiranju.¹³⁶

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina¹³⁷ u članu 3. propisuje: „Zabranjuje se svaki oblik diskriminacije na nacionalnoj, etničkoj, rasnoj, jezičkoj, verskoj i svakoj drugoj osnovi, prema nacionalnim manjinama i licima koja pripadaju nacionalnim manjinama”. Zakonom su predviđene mere za obezbeđenje ravnopravnosti. Zabrana diskriminacije nacionalnih manjina svrstana je u osnovna načela ovog Zakona, zajedno sa posebnim merama za obezbeđenje ravnopravnosti koje se odnose na organe vlasti Republike Srbije.¹³⁸ Posebno mesto zauzima učešće nacionalnih manjina u političkom životu, tzv. afirmativne mere koje imaju za cilj ravnomernu zastupljenost u radnim odnosima u javnom

¹³¹ Đurđević, N. op.cit., str. 24.

¹³² Ustav Republike Srbije („Sl. glasnik RS”, br. 98/2006), čl.75, st.1.

¹³³ Ustav Republike Srbije, op.cit., čl.1.

¹³⁴ Ustav Republike Srbije, op.cit., čl.2, st.1.

¹³⁵ Upor, European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission), Opinion on the Constitution of Serbia, Opinion no. 405/2006, CDL-AD (2007)004, Strasbourg, 19 March 2007, s. 4.

¹³⁶ Ustav Republike Srbije, op.cit., čl.75, st. 2,3.

¹³⁷ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina („Službeni glasnik Republike Srbije” br. 11/2002, „Službeni list SCG” br. 1/2003 - Ustavna povelja i „Službeni glasnik RS” br. 72/2009 - dr. zakon, 97/2013 - odluka US i 47/2018).

¹³⁸ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, op.cit., čl.4.

sektoru, kao i mere unapređenja ekonomskog položaja u nerazvijenim područjima u kojima tradicionalno žive pripadnici nacionalnih manjina. Takođe položaj nacionalnih manjina regulisan je i Zakonom o nacionalnim savetima nacionalnih manjina¹³⁹, a u ovoj oblasti od izuzetnog značaja je i Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma¹⁴⁰. Ovaj set zakona izmenjen je u junu 2018. godine. Tim promenama uskladjen je merama predviđenim Akcionim planom za Poglavlje 23, ali i Akcionim planom za ostvarivanje prava nacionalnih manjina. Potreba za usklađivanjem zakonodavnog okvira u oblasti zaštite prava nacionalnih manjina, osim što je propisana kao obaveza Srbije u Akcionom planu za pregovaračko Poglavlje 23 kao bitan uslov priključenja Srbije Evropskoj uniji, proizašla je i iz činjenice da je prethodni Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina donet 2002. godine, pre donošenja Ustava Srbije iz 2006., kao i da je Ustavni sud brojne odredbe Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina proglasio neustavnim. Zakon o crkvama i verskim zajednicama¹⁴¹ propisuje zabranu verske diskriminacije, dakle samo delimično rešava zabranu diskriminacije i to po verskoj osnovi: „Niko ne može biti uznemiravan, diskriminisan ili privilegovan zbog svojih verskih uverenja, pripadanja ili nepripadanja verskoj zajednici, učestvovanja ili neučestvovanja u bogosluženju i verskim obredima i korišćenja ili nekoriscenja zajemčenih verskih sloboda i prava”.

4.1. Zabrana diskriminacije pripadnika nacionalnih manjina

Prema Ustavu Republike Srbije pripadnicima nacionalnih manjina jemči se ravnopravnost pred zakonom i jednaka zakonska zaštita.¹⁴² Bilo kakva vrsta diskriminacija zbog pripadnosti nacionalnoj manjini je zabranjena. Ipak se diskriminacijom ne smatraju posebni propisi i privremene mere koje Republika Srbija može uvesti u ekonomskom, socijalnom, kulturnom i političkom životu, radi postizanja pune ravnopravnosti između pripadnika nacionalne manjine i građana koji pripadaju većini, ako su usmerene na uklanjanje izrazito nepovoljnih uslova života koji ih posebno pogađaju.¹⁴³ Pred Ustavom Republike Srbije i zakonom svi su jednaki. Svako ima pravo na jednaku zakonsku zaštitu bez diskriminacije. Svaki vid diskriminacija, neposredna ili posredna, po bilo kom osnovu je zabranjena, a naročito po osnovu rase, pola, nacionalne pripadnosti, društvenog porekla, rođenja, veroispovesti, političkog ili drugog uverenja, imovnog stanja, kulture, jezika, starosti i psihičkog ili fizičkog invaliditeta.¹⁴⁴ Uvođenje Zakona o zabrani diskriminacije¹⁴⁵ bio je značajan korak u našem pravnom okviru jer norme postojećih zakona koje na posredan ili neposredan način propisuju zabranu diskriminacije međusobno su neusklađene

¹³⁹ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina („Službeni glasnik RS” br. 72/2009, 20/2014 - odluka US, 55/2014 i 47/2018).

¹⁴⁰ Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma („Službeni glasnik RS” br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon, 30/2010, 47/2018 i 48/2018 – ispr).

¹⁴¹ Zakon o crkvama i verskim zajednicama („Službeni glasnik Republike Srbije” br.36/2006, čl.2., st.2).

¹⁴² Ustav Republike Srbije, op.cit., čl.76, st.1.

¹⁴³ Ustav Republike Srbije, op.cit., čl.76, st.2.3.

¹⁴⁴ Ustav Republike Srbije, op.cit., čl.21.

¹⁴⁵ Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. Glasnik RS”, br. 22/2009).

i nepovezane, te efikasna i sveobuhvatna zaštita nije bila moguća. Potrebno je bilo doneti jedan antidiskriminacioni zakon koji bi u sebi objedinio i povezao sve norme i na sistemski način omogućio efikasnu borbu protiv diskriminacije. Republika Srbija usvojila je Zakon o zabrani diskriminacije 26.03.2009. godine (primena Zakona otpočela je 08.04.2009. god.). Zakonom se prvi put sistemski uređuje opšta zabrana diskriminacije, utvrđuju se oblici i posebni slučajevi diskriminacije, kao i postupci i mehanizmi zaštite koji bi na sveobuhvatan način omogućili efikasnu borbu protiv diskriminacije.¹⁴⁶ Zakon o zabrani diskriminacije u svojim osnovnim odredbama daje definiciju diskriminacije, objašnjava pojmove kao i krug zaštićenih lica. U pogledu zaštite nacionalnih manjina zabranjena je diskriminacija nacionalnih manjina i njihovih pripadnika na osnovu nacionalne pripadnosti, etničkog porekla, verskih uverenja i jezika.¹⁴⁷ Način ostvarivanja i zaštita prava pripadnika nacionalnih manjina uređuje se posebnim zakonom.

Ostvarivanje i zaštita ljudskih i manjinskih prava i sloboda za pretpostavku ima postojanje pravne države, odnosno vladavinu prava i etničku toleranciju. Zato je najznačajniji princip zabrane diskriminacije po bilo kom osnovu, princip jednakosti pred zakonom, kao i posebne mere kojima se obezbeđuje očuvanje nacionalnog identiteta pripadnicima manjina ali uz očuvanje stabilnosti, suvereniteta i teritorijalnog integriteta države.¹⁴⁸

4.2. Zabrana nasilne asimilacije

Ustavom Republike Srbije zabranjena je nasilna asimilacija pripadnika nacionalnih manjina jer je ovim Ustavom garantovana zaštita pripadnika nacionalnih manjina od svake radnje usmerene ka njihovoj nasilnoj asimilaciji. Zabranjeno je preduzimanje mera koje bi prouzrokovale veštačko menjanje nacionalnog sastava stanovništva na područjima gde pripadnici nacionalnih manjina žive tradicionalno i u značajnom broju.¹⁴⁹ Ustavom Republike Srbije pripadnici nacionalnih manjina imaju pravo: na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti; na upotrebu svojih simbola na javnim mestima; na korišćenje svog jezika i pisma; da u sredinama gde čine značajnu populaciju, državni organi, organizacije kojima su poverena javna ovlašćenja, organi autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave vode postupak i na njihovom jeziku; na školovanje na svom jeziku u državnim ustanovama i ustanovama autonomnih pokrajina; na osnivanje privatnih obrazovnih ustanova; da na svome jeziku koriste svoje ime i prezime; da u sredinama gde čine značajnu populaciju, tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica, naselja i topografske oznake budu ispisane i na njihovom jeziku; na potpuno, blagovremeno i nepristrasno obaveštavanje na svom jeziku,

¹⁴⁶ Diskriminacija u Srbiji, praksa i izazovi. (2019). *Komitet pravnika za ljudska prava –YUCOM*. Beograd, str.16.

¹⁴⁷ Zakon o zabrani diskriminacije, op.cit., čl.24.

¹⁴⁸ Raduški, N. (2016). Međunarodni aspekti regulisanja položaja i prava nacionalnih manjina. *Srpska politička misao*. br.2/2016, god.23.vol.52, str.201.

¹⁴⁹ Ustav Republike Srbije, op.cit., čl.78.

uključujući i pravo na izražavanje, primanje, slanje i razmenu obaveštenja i ideja; na osnivanje sopstvenih sredstava javnog obaveštavanja, u skladu sa zakonom.¹⁵⁰ Omogućena im je i mogućnost osnivanja prosvetnih i kulturnih udruženja, koja dobrovoljno finansiraju jer Republika Srbija priznaje prosvetnim i kulturnim udruženjima nacionalnih manjina posebnu ulogu u ostvarivanju prava pripadnika nacionalnih manjina. Ustavom se pripadnicima nacionalnih manjina daje pravo na nesmetane veze i saradnju sa sunarodnicima izvan teritorije Republike Srbije.¹⁵¹

Zakon o zaštiti manjina pored zabrane asimilacije¹⁵² zabranjuje i mere kojima se menja odnos stanovništva u oblastima gde žive nacionalne manjine, a koje otežavaju ostvarivanje prava pripadnika nacionalnih manjina.¹⁵³ Zakon takođe propisuje da pripadnik nacionalne manjine i nacionalni savet mogu podneti tužbu za naknadu štete u cilju zaštite svojih prava, zakon posebno ovlašćuje nacionalne savete da mogu da podnesu ustavnu žalbu.¹⁵⁴ Takođe nacionalni saveti pokreću postupak pred Ustavnim sudom, Zaštitnikom građana, Pokrajinskim ombudsmanom i drugim nadležnim organima kada procene da je došlo do povrede Ustavom i zakonom garantovanih prava i sloboda pripadnika nacionalnih manjina.¹⁵⁵ Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama propisuje da u okviru svog delokruga, ministarstva nadležna za poslove u oblasti uprave, saobraćaja, urbanizma i stambeno-komunalnih poslova, prosvete, kulture i zdravstva vrše nadzor nad sprovođenjem Zakona.¹⁵⁶ Poštovanje prava manjina uslov je za dalju demokratizaciju i stabilnost države ali i za smanjenje etničkih tenzija i mogućih konflikata. U tom smislu neophodno je naći pravo rešenje za dobre međunacionalne odnose, odnosno mehanizme i mere izgradnje poverenja koji podstiču razumevanje, toleranciju, kompromis i dijalog između većinskog i manjinskog stanovništva. Na takav način model asimilacije bio bi zamenjen kulturnim pluralizmom koji bi omogućio manjinama da sačuvaju sopstveni nacionalni identitet, pri čemu težnja za očuvanjem etničkih, verskih, jezičkih i kulturnih osobenosti ne isključuje već podrazumeva njihovu uspešnu integraciju u društvenu zajednicu.¹⁵⁷

¹⁵⁰ Ustav Republike Srbije, op.cit., čl.79.

¹⁵¹ Ustav Republike Srbije, op.cit., čl.80.

¹⁵² Zakon o zaštiti manjina, op.cit., čl.5,st.3.

¹⁵³ Zakon o zaštiti manjina, op.cit., čl.22.

¹⁵⁴ Zakon o zaštiti manjina, op.cit., čl.23.

¹⁵⁵ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, čl.10.

¹⁵⁶ Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama („Sl. glasnik RS”, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon, 30/2010, 47/2018 i 48/2018 - ispr.), čl.22.

¹⁵⁷ Raduški, N. (2016). Međunarodni aspekti regulisanja položaja i prava nacionalnih manjina. *Srpska politička misao*, br.2/2016, god. 23, vol. 52, str. 202.

4.3. Zaštita nacionalnih manjina pred nezavisnim telima

U aprilu 2013. godine zaštitnik građana je uputio preporuke gradu Novom Pazaru i opštinama Priboj, Sjenica, Prijepolje po pritužbama Nacionalnog saveta bošnjačke nacionalne manjine, kako bi se obezbedila dosledna primena zakona i ostvarivanje prava na finansiranje delatnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina iz sredstava lokalnog budžeta. Tutin je jedina opština koja je ispunila svoje zakonom utvrđene obaveze. Ove prethodno navedene lokalne samouprave nisu postupile u skladu sa Zakonom o nacionalnim savetima nacionalnih manjina¹⁵⁸ iako su ispunjeni zakonom propisani uslovi, pa nisu odlukama o budžetu obezbedile sredstva i nisu donele odluke kojima se ta sredstva raspoređuju za finansiranje delatnosti Nacionalnog saveta bošnjačke nacionalne manjine.¹⁵⁹ Nacionalni saveti i njihovo delovanje sa ciljem afirmacije i očuvanja partikularnih nacionalnih identiteta od ključnog su značaja za unapređenje života i multikulturalnosti u Republici Srbiji. Svrha nacionalnih saveta višestruka je, s jedne strane saveti imaju funkciju očuvanja nacionalnih identitetskih posebnosti, dok s druge imaju za cilj podsticanje komunikacije i učenja među različitim nacionalnim zajednicama, kao i bolje integrisanje tih zajednica u društvenu celinu. Status i način funkcionisanja nacionalnih saveta utvrđen je Zakonom o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, donetim 2009. godine. Nacionalni savet prema zakonu predstavlja nacionalnu manjinu u oblasti obrazovanja, kulture, obaveštavanja na jeziku nacionalne manjine i službene upotrebe jezika i pisma, učestvuje u procesu odlučivanja ili odlučuje o pitanjima iz tih oblasti i osniva ustanove, privredna društva i druge organizacije iz ovih oblasti.¹⁶⁰ Osnovna uloga saveta je, da izražavanje kulturnih i nacionalnih specifičnosti nacionalnih zajednica u manjinskom položaju, te se savetima može pripisivati političko delovanje samo u širem smislu poimanja politike. Postojanje saveta nije i političko delovanje u užem smislu, kao aktera na dnevopolitičkoj sceni, koji bi se svrstavao uz postojeće političke partije i njihove praktičnoideološke postavke. Tačnije rečeno ukoliko politiku razumevamo na bazi tradicionalnog pristupa, kao sferu vlasti, premreženu institucijama države i organizacija-aktera čiji je cilj vršenje vlasti nacionalne savete moramo smatrati „nepolitičkim”.¹⁶¹

Uloga ovog saveta je upućena ka izrazu nacionalnog identiteta koji se tiče totaliteta jedne nacionalne zajednice i kao takva mora biti maksimalno zaštićena od uticaja političkih organizacija sa svojim pojedinačnim interesima. Zaštitnik građana svojim nadzorom može primetiti da su posledice nepostupanja navedenih jedinica lokalne samouprave kršenje prava nacionalnih saveta i građana pripadnika bošnjačke nacionalne manjine, posebno imajući u vidu da je zakonom utvrđeno da nacionalni saveti sredstvima koja su stekli u

¹⁵⁸ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina („Službeni glasnik RS” br. 72/2009, 20/2014 - odluka US, 55/2014 i 47/2018).

¹⁵⁹ Petrović, V. (2014). *Ljudska prava u Srbiji 2013.* u: Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str.277.

¹⁶⁰ Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina („Službeni glasnik RS” br. 72/2009, 20/2014 - odluka US, 55/2014 i 47/2018), čl.2, st.2.

¹⁶¹ Hejvud, E. (2004). *Politika.* Beograd: Clio, str.15.

skladu sa zakonom, finansiraju i sufinansiraju, među ostalim i rad ustanova, fondacija, privrednih društava, programa i projekata u oblasti obrazovanja, kulture, obaveštavanja i službene upotrebe jezika i pisma nacionalne manjine koje su od velikog značaja za očuvanje etno-kulturnog identiteta. Prava pripadnika nacionalnih manjina ne ostvaruju se na način koji je u najboljem interesu pripadnika nacionalnih manjina ni u opštinama gde one čine većinsko stanovništvo. Jedinice lokalne samouprave, koje su osnivači ustanova kulture, nisu pristupile izmenama Odluka o osnivanju, niti su odlučivale o inicijativi za delimičan prenos osnivačkih prava, zbog čega se Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine predstavkom obratio pokrajinskom ombudsmanu ukazujući na nezakonitost rada jednog broja osnivača ustanova kulture. Pokrajinski ombudsman je nakon sprovedenog nadzora uputio mišljenje i preporuke jedinicama lokalne samouprave da preduzmu sve neophodne mere kako bi Nacionalni savet bio u mogućnosti da ostvari svoje pravo na učešće u upravljanju, odnosno da vrši osnivačka prava u skladu sa Zakonom.¹⁶² Pokrajinski ombudsman je zatražio da se opštinski organ izjasni zbog čega Nacionalnom savetu nije omogućeno da ostvari svoja upravljačka i osnivačka prava, a zatim uputio i mišljenje i preporuku, opština u pitanju, sve do raspuštanja Skupštine opštine nije preduzela nijedan konkretan korak kako bi postupila po preporuci. Neusklađenost Zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina i Zakona o kulturi, kao i nepreciznost određenih članova Zakona doveli su do problema u praksi i često su isticani kao razlog nepostupanja po preporukama. U slučaju kada više nacionalnih saveta utvrdi istu ustanovu za ustanovu od posebnog značaja, Zakon o nacionalnim savetima¹⁶³ i Zakon o kulturi¹⁶⁴ predviđaju različita rešenja oko imenovanja člana upravnog odbora. Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina kaže da nacionalni saveti imenuju po jednog člana upravnog odbora, dok je Zakonom o kulturi predviđeno da nacionalni saveti zajednički imenuju jednog člana. Evidentno je da praksa nije ujednačena, te je neophodno uskladiti pomenute članove ovih zakona i izjednačiti praksu.

¹⁶² Kovačević, N. & Nikolić, N. & Pokuševski, D. (2013). *Ostvarivanje prava nacionalnih manjina – sprovođenje preporuka nezavisnih institucija za zaštitu ljudskih prava u Srbiji*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava, str.11

¹⁶³ Zakon o nacionalnim savetima, op.cit., čl.17.

¹⁶⁴ Zakon o kulturi, op.cit., čl.42.

5. VLAŠKA MANJINA U REPUBLICI SRBIJI

Na prostoru severoistočne Srbije Srbi i Vlasi žive izmešano. Tačno vreme njihovog doseljavanja još uvek se samo tvrdi potvrdama da su Vlasi u severoistočnoj Srbiji potomci rimskih kolonista i romanizovanih Tračana iz antičkog vremena na čiju su osnovu dodate i nove prekodunavske migracije¹⁶⁵. Drugi je smatraju da su Vlasi u severoistočnoj Srbiji vezani samo za nove migracije, da su počeli da se naseljavaju krajem 17. veka kada je srpsko stanovništvo u Velikoj seobi krenulo na sever. Naseljavanje Vlaha okončano je polovinom 19. veka pošto su vlaški seljaci bežali u Srbiju kako bi našli utočište od crkvenih i svetovnih velikaša iz prekodunavske Vlaške, pa je i vreme dolaska Vlaha u severoistočnu Srbiju zapravo od sekundarnog značaja.¹⁶⁶ U periodu Kneževine i Kraljevine Srbije pojmovi „Vlah” i „Rumun” bili su sinonimi i u državnim statistikama u upotrebi su bila oba pojma. Popisom u Kneževini Srbiji (1850) utvrđuje da u zemlji živi 828.999 Srba i 104.343 Vlaha.¹⁶⁷ Prema „Statističkom godišnjaku Kraljevine Srbije za 1900.” u zemlji je živelo 2.492.882 ljudi, bilo je 2.298.551 Srba koji su svi govorili srpskim jezikom, dalje srpskim i rumunskim jezikom govorilo je 32.556 ljudi, a rumunskim jezikom 89.873 ljudi.¹⁶⁸ Vlaha je najverovatnije bilo 122.429. Upravo ovi podaci pokazuju da je procenat Vlaha za 50 godina prepolovljen. Dok je 1850. bilo oko 10% Vlaha u Srbiji, 1900. bilo ih samo 5%. U severoistočnoj Srbiji Vlahi su uvek bilo manje nego Srba, a procenat im je stalno opadao. Podaci su objavljeni 1906. za prostor čitave Srbije pa su Vlahe nazivali Rumunima¹⁶⁹ a upodobljeni su za prostor severoistočne Srbije u dokumentu OZNE (1948/1949) u kojem su Vlasi prikazani samo u tom socioetničkom vidu.¹⁷⁰ U vlaškim naseljima stanovništvo se vremenom nije smanjivalo, ali da se sve više izjašnjavalo da je srpske nacionalnosti. Tadašnji komentatori kao Popović koji je predstavljao rumunske separatiste, smatrao je da za to treba kriviti srpske vlasti koje su „srbizovale Rumune”.¹⁷¹ Prihvatanje srpskog identiteta išlo je bez ikakve intervencije srpske države koja nije imala plan „srbizacije” vlaškog stanovništva.¹⁷² U periodu između dva svetska rata Vlasi su se sve više izjašnjavali kao Srbi, sve više prihvatili srpski jezik što je dovodio u vezu sa prosvetnom politikom i verskim uticajem Srpske pravoslavne crkve. Ovakve istorijske okolnosti, najviše zajednička borba i saživot, doveli su do stapanja Srba i Vlaha u jedinstvenu srpsku naciju. U slučajeva tokom svađa vlaških i rumunskih seljaka s dve

¹⁶⁵ Popovici, A. (1919). *Le mémoire des Roumains de Serbie*. Paris: Société anonyme des Imp. Wellhoff et Roche, str. 3-4.

¹⁶⁶ Georgevitch, T. R. (1919). *The Truth Concerning the Rumanes in Serbia*. Paris: Imprimerie Graphique, str.12-19.

¹⁶⁷ Đorđević, T. R. (1906). *Kroz naše Rumune*. Beograd: Srpski književni glasnik, knj. 16, sv. 1, str.48.

¹⁶⁸ Đorđević, T. R. op. cit., str. 64-65.

¹⁶⁹ Đorđević, T. R. op. cit., str. 49-50.

¹⁷⁰ *Rad Milovana Pejanovića – OZNA (1948-1949)*. u: Gacović Slavoljub (priređivač). (2009). Vlasi u dokumentima zaječarskog istorijskog arhiva (1945-1999), 48-52. Dalje u upućivanju: (M.Pejanović).

¹⁷¹ Popovici, A. op. cit., str. 4-5.

¹⁷² Georgevitch, T. R. op. cit., str. 26-28.

strane granice Rumuni Vlahe nazivaju Srbima, a Vlasi Rumune samo Rumunima.¹⁷³ U komunističkoj Jugoslaviji (1945-1991) vlaško stanovništvo nastavilo je sjedinjavanje sa Srbima, a nove opasnosti od rumunske agitacije stigle su u vreme Građanskog rata u Jugoslaviji (1991-1995). Vlasi su dobrovoljno prihvatili i slovensko bogoslužje jer je reč bila o tome da su srpski sveštenici, obrazovani u bogoslovijama, nosili temeljniji hrišćanski duh od onog koji su na istom prostoru imali vlaški sveštenici skloni sujeverju isto koliko i vernici, a upravo su sujeverje koristili rumunski agitatori. Na isti način kao što su prihvatili srpski identitet, porodičnu slavu i bogoslužja, Vlasi su prihvatili i srpsko školstvo i jezik. Što se tiče odnosa Vlaha prema Rumuniji, Đorđević je pisao da Vlasi nikada nisu imali interesovanja za rumunska pitanja i simpatije za Rumuniju, već da su se identifikovali sa Srbijom kao svojom zemljom.¹⁷⁴ U tom periodu je u kabinetu ministra za nacionalne manjine i ljudske slobode Savezne Republike Jugoslavije, a na čelu tog resora bila Margit Savović, sačinjen izveštaj „Položaj vlašskog stanovništva u Saveznoj Republici Jugoslaviji sa predlogom stavova” (1995). Sadržaj izveštaja se sastojao da je tokom vekova proces inkorporisanja vlašskog stanovništva u srpsko nacionalno biće, tekao prirodno i spontano.¹⁷⁵ Beograd nije vodio politiku nametanja srpskog identiteta Vlasima jer je i u vremenu srpske monarhije i u vremenu jugoslovenskog komunizma uočeno je da Vlasi, uprkos etničkoj i lingvističkoj bliskosti s Rumunima, nemaju nikakva interesovanja za rumunske teme već da su snažno identifikovani sa srpskom državom i nacijom.

5.1. Vlasi kao manjinska zajednica u Srbiji

Vlaska nacionalna manjina je najviše naseljava prostor u Istočnoj Srbiji (32.873) i delu Pomoravlja (1.938), dok u mnogo manjem broju žive u Beogradu, Južnom Banatu i Rasinskom okrugu (gde populacija ne prelazi po 200) – (tabela 1.). Gledano po jedinicama lokalne samouprave Vlasi naseljavaju 18 opština: Bor, Petrovac na Mlavi, Kučevo, Negotin, Boljevac, Zaječar, Žagubicu, Majdanpek, Kladovo, Čupriju, Despotovac, Požarevac, Veliko Gradište, Žabare, Golubac, Malo Crniće, Svilajnac i Jagodinu. Rasprostranjenost vlaške populacije u ovim opštinama znatno varira. Opština u kojoj živi najveći broj Vlaha je Bor (6.071), dok su procentualno najzastupljeniji u Boljevcu (25.8%) i Kučevu (25.3%).¹⁷⁶

¹⁷³ Raković, A. (2014). Nekanonsko delovanje rumunske Pravoslavne crkve u severoistočnoj Srbiji (2001–2014) kao izričiti vid rumunskih geopolitičkih pretenzija. *Kultura polisa: Časopis za negovanje demokratske političke kulture*. God. XI, br. 24, str. 39.

¹⁷⁴ Georgevitch, T. R., op.cit., str.22-35.

¹⁷⁵ Raković, A., op.cit., str.40.

¹⁷⁶ Kevedži, M. (2014). *Strategija razvoja kulture Vlaha u Srbiji (2014-2020)*. Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva, str.6.

Tabela 2. – Teritorijalni raspored vlaške nacionalne manjine

OBLAST	UČEŠĆE VLAHA
Borska oblast:	Ukupno u Borskoj oblasti žive 13.313 Vlaha (čine 10.7% stanovništva), od toga u Boru 6.701 (13.8%); Kladovu 788 (3.8%); Majdanpeku 2.442 (13%); Negotinu 3.382 (9.1%).
Braničevska oblast:	Ukupno u Braničevskoj oblasti živi 13.238 Vlaha (čine 7.8% stanovništva), od toga u Petrovacu na Mlavi 4.609 (14.7%); Kučevu 3.927 (25.3%); Žagubici 2.811 (22%); Malom Crniću 475 (4.1%); Žabarima 433 (3.8%); Golubcu 424 (5%); Velikom Gradištu 382 (2.2%) i u gradu Požarevacu 177 (0.2%), od kojih 161 živi u samom Požarevcu, a 16 u Kostolcu.
Zaječarska oblast:	U Zaječarskoj oblasti živi 6.254 Vlaha (čine 5.2% stanovništva), od toga u Boljevcu 3.356 (25.8%), a u Zaječaru 2.856 (4.8%). U opštinama Soko Banja i Knjaževac danas živi neznatan broj pripadnika ove zajednice.
Pomoravska oblast:	U Pomoravskoj oblasti živi 1.938 Vlaha (čine 0.9% stanovništva), od toga u Čupriji 782 (2.6%); Despotovacu 687 (2.9%); Svilajnac 280 (1.1%) i Jagodini 136 (0.2%).

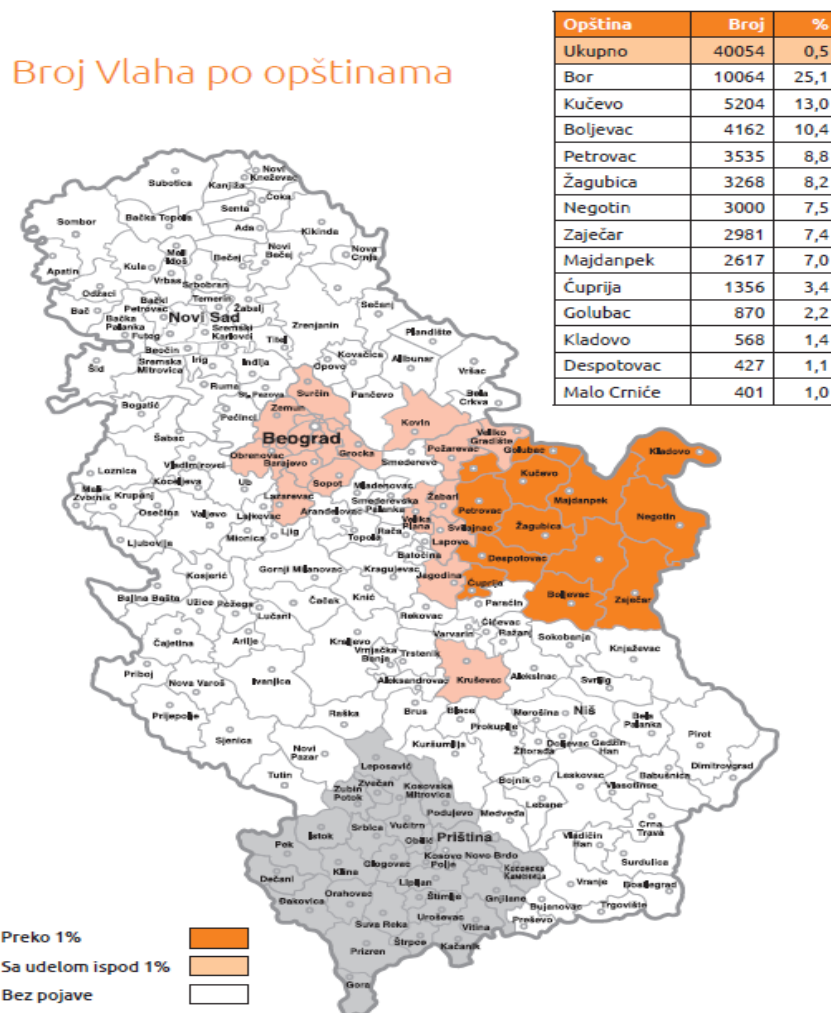
Izvor: Kevedži, M. (2014). *Strategija razvoja kulture Vlaha u Srbiji (2014-2020)*. Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva, str.6.

Vlahe¹⁷⁷ (35,3 hiljada ili 0,5%) odlikuje visoka teritorijalna kompaktnost u severoistočnoj Srbiji, mada nemaju etničku prevagu ni u jednoj opštini. Vlasi su nacionalnost kod kojih je na populacioni razvitak presudno delovao subjektivni factor, tj. promena nacioanle pripadnosti, odnosno (ne)izjašnjavanje za svoj etnos. Koncentrisani su gotovo isključivo u centralnoj Srbiji i mali procenat u Vojvodini. Glavna zona koncentracije im je region Južne i Istočne Srbije gde broje 32,9 hiljada, što čini 93% od njihovog ukupnog broja na teritoriji Republike Srbije. U okviru ovog regiona Vlasi su posle Srba i Roma brojčano najznačajnija etnička zajednica sa udelom u ukupnom stanovništvu tog regiona od 2,1%. Od ukupno devet oblasti (okruga) koliko obuhvata ovaj region, najviše ih je nastanjeno u Borskoj oblasti (13,3 hiljada ili 10,7%) i Braničevskoj (13,2 hiljada ili 7,2%), gde se nalazi 80,6% ukupnog broja Vlaha jugoistočne Srbije. Takođe, relevantan broj i udeo imaju u Zaječarskoj oblasti (6,3 hiljada ili 5,2%) pa je zapravo u ova tri okruga koncentrisano preko 99% pripadnika vlaške nacionalne manjine. Posmatrano po opštinama, najveći broj ih živi u Boru (6.701 ili 13,8%), zatim Petrovcu na Mlavi (4.609 ili 14,7%), Kučevu (3.927 ili 25,3%), zatim u Negotinu (3.382 ili 9,1%), Boljevcu (3.356 ili 25,8%), Žagubici (2.811

¹⁷⁷ Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. (2003). *Republički zavod za statistiku*. Nacionalna ili etnička pripadnost, knj. 1.

ili 22,1%) i Majdanpeku (2.442 ili 13,1%). U procentualnom smislu, najviše Vlaha, oko jedne četvrtine, živi u Boljevcu, zatim Kučevu i Žagubici.¹⁷⁸

Mapa 1. Broj Vlaha po opštinama po popisu 2002. Godine

Izvor: Kevedži, M. (2014). *Strategija razvoja kulture Vlaha u Srbiji (2014-2020)*. Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva, str. 7.

¹⁷⁸ Inače u pomenute tri opštine udeo Vlaha najviše je povećan u razdoblju 1991.-2002. i to u Kučevu (sa 3,6% na 27,7%), Žagubici (sa 6,2% na 22,0%) i Boljevcu (sa 11,3% na 26,3%), dok su istovremeno udeli Srba smanjeni (npr. u Kučevu sa 93,6% na 66,9%). U etničkoj strukturi tih opština zabeleženi su znatniji udeli lica koja su se ranije izjašnjavali kao Srbi ili Jugosloveni, pa se opravdano pretpostavlja da su promenili svoju etničku pripadnost i deklarirali se kao pripadnici vlašskog naroda, odnosno vratili su se svom izvornom etničkom identitetu.

Tabela 3. Demografske karakteristike vlaške nacionalne manjine 2002. godine¹⁷⁹

KATEGORIJA	KARAKTERISTIKE
Starost	Po popisu iz 2002. godine prosečna starost Vlaha je bila 47.28 godina, a indeks starenja 2,14 (ako je indeks starenja manji od 0,4 stanovništvo je još mlado, a ako je iznad onda pokazuje znake starenja). Po popisu iz 2011. godine prosečna starost Vlaha je 51.27 godina, što Vlahe čini jednom od najstarijih nacionalnih zajednica. Prosek u Srbiji 2011. bio je 42.2 godine).
Učešće pojedinih starosnih kontingenata u ukupnom stanovništvu	- udeo dece predškolskog uzrasta (0-6 godina) je 5.22%; - udeo školoobaveznog kontingenta (7-14 godina) je 7.25%; - udeo punoletnog stanovništva (18 i više godina) je 84.94%; - udeo radno sposobnog stanovništva je 54.03%; - udeo stanovništva starog 65 i više godina je 28.67%.
Raspodela prema aktivnosti	- aktivnih 41.6%, - izdržanih 32.9%, - lica s ličnim prihodom 25.0%.
Sektori delatnosti	- poljoprivreda, lov i šumarstvo (57.8%); - prerađivačka industrija (11.5%); - vađenje rude i kamena (10.5%) itd.
Zanimanja	- radnici u poljoprivredi, ribarstvu i šumarstvu (56.4%); - rukovaoci mašinama i uređajima i monter i (11.3%) itd.
Položaj u zanimanju	- individualni poljoprivrednici sa 55.7%; - zaposleni sa 39.5% itd.
Školska sprema	- 4-7 razreda osnovne škole (38.5%); - osnovno obrazovanje (26.9%); - bez škole i 1-3 razreda osnovne škole (16.6%) itd.
Učešće nepismenih u stanovništvu starom 10 i više godina	Učešće nepismenih je 10.52%, a njihova prosečna starost je 71.40 godina.
Dužina boravka lica na privremenom radu-boravku u inostranstvu	Prosečna dužina boravka lica na privremenom radu-boravku u inostranstvu je 14.6 godina. Među stranim zemljama rada-boravka po udelima posebno se izdvajaju: Austrija (40.4%), Švajcarska (27.2%) i Nemačka (12.5%).

¹⁷⁹ Podaci po popisu iz 2011. još nisu obrađeni i publikovani po navedenim kategorijama u odnosu na vlašku populaciju, tako da se prezentuju podaci po popisu iz 2002. godine smatrajući da su dovoljno ilustrativni.

5.2. Vlaške partije i pokreti

Nacionalni savet Vlaha zvanično je registrovan 2006. godine kada su održani prvi izbori za nacionalni savet i to putem elektronske skupštine. Prvi neposredni izbori održani su 2010. Godine, nakon toga 2014. i 2018. Upisivanjem više od 16.700 građana u posebni birački spisak vlaške nacionalne manjine stekli su se uslovi za direktne izbore za Nacionalni savet 2010.¹⁸⁰ Na izborima je učestvovalo devet lista koje su istakle kandidate za 23 mesta u Nacionalnom savetu, a na izborima je glasalo 13.091 upisan birač, odnosno 46,62% upisanih. Ključna predizborna polemika vodila se između lista „Zajednice Vlaha Srbije” i „Vlasi za Srbiju – Srbija za Vlahe”, i to o pitanjima matične države za Vlahe (Rumunija ili Srbija), maternjeg jezika Vlaha u Srbiji i navodne rumunizacije.

Tabela 4. Raspored osvojenih mandata u novom savetu na izborima 2010.

	Lista	Nosilac liste	Broj mesta u Savetu
1.	„Zajednica Vlaha Srbije”	dr Predrag Balašević	7
2.	„Vlasi za Srbiju – Srbija za Vlahe”	Miletić Mihajlović Tića	7
3.	„Vlasi za evropsku Srbiju”	dr Siniša Čelojević	3
4.	„Ujedinjeni Vlasi”	Dragan Balašević	3
5.	„Vlasi u evropskoj Srbiji”	Neli Đorđević	2
6.	„Vlasi opštine Zaječar”	Miodrag Marković	1
7.	„Lista za Vlahe u Srbiji – Centar za ljudska prava i interetničku toleranciju – Bor”	Slobodan Đurđević	0
8.	„Vlasi u Srbiji – svoji na svome”	Petar Gudžukanović	0
9.	„Autentični Vlasi”	Dragoljub Firulović	0

Izvor: Novaković, I. & Đurđević, N. (2015). *Srpsko-rumunski odnosi, status vlaške nacionalne manjine u Srbiji*. Beograd: ISAC fond Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, str. 65.

Najviše glasova dobila je „Zajednica Vlaha Srbije” 3.615 glasova, odnosno 27,93%, dok je drugoplasirana bila lista „Vlasi za Srbiju – Srbija za Vlahe” sa 3.414 glasova, odnosno 26,38%, pa su obe liste dobile jednak broj mesta u Savetu. Zatim su sledili „Vlasi za evropsku Srbiju” sa 1.916 glasova, odnosno 14,80%, „Ujedinjeni Vlasi” sa 1.519 ili

¹⁸⁰ Direktni izbori nakon usvajanja Zakona o nacionalnim savetima 2010. uređeno je da se izbori održavaju ukoliko se na poseban birački spisak nacionalne manjine upiše više od 50% ukupnog broja pripadnika nacionalne manjine. Izmenama i dopunama ovog zakona iz 2014. potrebno je da bude upisano 40% ukupnog broja pripadnika nacionalne manjine.

11,74%, „Vlasi u evropskoj Srbiji” sa 1.387 ili 10,72%, i konačno „Vlasi opštine Zaječar” sa 557 glasova, ili 4,46%.

Najveći broj glasova na izborima, lista „Zajednica Vlaha Srbije” nije formirala većinu niti je uspjela da utiče na politike Nacionalnog saveta. Program ove stranke bio je usmeren na zakonom propisana ovlašćenja nacionalnog saveta u oblastima informisanja, kulture, obrazovanja, upotrebe jezika i pisma, pri čemu se u predizbornom programu nije direktno zalagalo za rumunski već samo za maternji jezik. Usvajanjem novog statuta Saveta u novembru 2010. u Žagubici poništena odluka je prethodnog nacionalnog saveta o rumunskom jeziku kao maternjem za Vlahe, pa je kao maternji jezik Vlaha proglašen je nestandardizovani vlaški jezik, dok se Savet opredelio da koristi srpski kao zvaničan jezik do standardizacije vlašskog jezika. Nacionalni savet je potom usvojio Deklaraciju Nacionalnog saveta Vlaha, kojom se založio za autohtonost i samosvojnost vlaške zajednice u Srbiji i odbio dalje pokušaje „rumunizacije” vlaške nacionalne manjine.¹⁸¹ Izbore za manjinske nacionalne savete 2010. pratili su glasine o nepravilnostima, a posebno se ističe problem vezan za direktne izbore manjinskih saveta gde je bila manjkavost procedure za upis na manjinske spiskove. Zahteve za upis u birački spisak mogla su da predaju treća lica u ime onih koji se upisuju, bez overenog punomoćja, čime su stvoreni uslovi za eventualne zloupotrebe. Rodoljub Šabić koji je tada bio Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti izrazio je sumnju da su aktivisti političkih partija upisivali građane u posebni birački spisak bez njihovog znanja i volje, te da je deo biračkih spiskova falsifikovan.¹⁸² Problem je kasnije rešen tako što se po proceduri u spisak može upisati samo na lični zahtev. Na izborima za Nacionalni savet 2014. kandidovale su se četiri liste.

Tabela 5. Nacionalni savet 2014.

	Lista	Nosilac liste	Broj mesta u Savetu
1.	„Vlasi za Srbiju – Srbija za Vlahe”	Radiša Dragojević	18
2.	„Pokret vlašskog ujedinjenja”	Slobodan Perić	2
3.	Udruženje „Gergina”, Negotin	dr Siniša Čelojević	2
4.	„Zajednica Vlaha Srbije”	Dragan Demić	1

Izvor: Novaković, I. & Đurđević, N. op.cit., str. 71.

U poseban birački spisak bilo je upisano 27.808 birača, a izašao je 8.901, nešto više od 32% upisanih, dok je više od dve trećine glasova, odnosno 71,5%, dobila lista

¹⁸¹ Novaković, I. & Đurđević, N. op.cit., str. 70.

¹⁸² „Šabić kritikuje Čiplića – birački spiskovi manjina falsifikovani”, internet portal Blic online (03.8.2010.) internet <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/201150/Biracki-spiskovi-manjina-falsifikovani>.

„Vlasi za Srbiju – Srbija za Vlahu”. Drugo plasirana je bila lista „Pokret vlaškog ujedinjenja” sa 909 glasova, odnosno 10,21%. „Gergina” je sa 853 glasa, odnosno 9,58%, bila treća, dok je lista „Zajednica Vlahu Srbije” dobila 700 glasova, odnosno 7,56%.¹⁸³ Nacionalni savet je nastavio započete aktivnosti, pa su istaknuti sledeći ciljevi: nastavak uvođenja predmeta vlaški govor s elementima nacionalne kulture u osnovnoškolsko obrazovanje, normiranje jezika do njegovog uvođenja u službeni upotrebu u opštinama gde je to moguće, kao i negovanje kulturnog nasleđa i tradicionalnih kulturnih manifestacija Vlahu. Vlasi su nakon izbora takođe se oglašavali sa pritužbama da su neke liste pre izbora 2010. upisale veliki broj građana bez njihovog znanja u posebni birački spisak, kako bi se stekli uslovi za održavanje neposrednih izbora. Jedan deo pritužbi odnosio se na to da su policija i bezbednosne strukture države vršile prisilne razgovore i čak zastrašivale one koji su podržavali listu „Zajednica Vlahu Srbije” na prvim direktnim izborima za Nacionalni savet. Ova lista je takođe uputila niz primedaba na sprovođenje i kontrolu izbora. Ustanovljeno je da je ovaj problem zajednički za sve neposredne izbore za manjinske savete i 2010. i 2014., što ukazuje na to da je potrebno izraditi neku vrstu pravilnika za sprovođenje manjinskih izbora, ali i obezbediti kontrole na biračkim mestima koje imenuju liste učesnice na izborima.¹⁸⁴ U Srbiji za sve nacionalne manjine veliki izazov predstavlja uticaj političkih partija na rad nacionalnih saveta. Problem je uticaj manjinskih političkih partija koje teže da instrumentalizuju nacionalne savete kako bi ostvarile vlastite političke programe i ciljeve, upravljale radom saveta a time i znatnim delom „života” nacionalnih manjina. Kod nacionalnih manjina koje nisu dobro organizovane, manjinske partije su relativno slabe i uglavnom nisu u stanju da dominiraju na izborima za nacionalne savete. Većinske partije su zainteresovane i za manjinske birače, kao i za kontrolu nad resursima koje nacionalni saveti imaju i ne žele lako da prepuste taj deo biračkog tela. Lokalni partijski ogranci često organizuju formalno kao grupe građana i izlaze na posebnim izbornim listama za nacionalne savete, koristeći infrastrukturu partija s nacionalnog nivoa, što im daje prednost spram manjinskih partija u izbornoj trci.¹⁸⁵

Posle izbora održanim 2018. godine saziv Nacionalnog saveta vlaške nacionalne manjine čine 22 predstavnika sa liste „Vlasi za Srbiju” i jedan sa liste Udruženja „Gergina”.

5.2.1. Vlaška Narodna Stranka

Klasična politička partija manjinske zajednice, Vlaška Narodna Stranka (do 2013. pod imenom Vlaška Demokratska Stranka Srbije-VDSS) u daljem tekstu i skraćeno VNS, promovise demokratske principe i društvo koje se gradi u uređenoj pravnoj i demokratskoj državi. Pravci delovanja Vlaške demokratske stranke Srbije su moderano, pravno, politički, ekonomski i socijalno razvijena Srbija, sa maksimalnim građanskim slobodama koje garantuje ustav. Imajući u vidu njen manjinski karakter ali i brojnost članstva politički

¹⁸³ Novaković, I. & Đurđević, N. op.cit., str.71.

¹⁸⁴ Novaković, I. & Đurđević, N. op.cit., str.72.

¹⁸⁵ Novaković, I. & Đurđević, N. op.cit., str.73.

uticaj i programska načela, aktivnosti stranke su pre svega fokusirane na Vlašku manjinu iz Srbije, u zemlji i u inostranstvu. Vlasi koji se bave vlaškim pitanjem i dalje su atenuisani i okarakterisani kao destabilizirajući faktor. Vođeni su idejom o promeni statusa Vlaske zajednice i dobijanja onih zagarantovanih prava, ustavom i zakonima ove države. Na osnivanju stranke osnivači su sebi postavili ozbiljne kriterijume da naprave jaku i prepoznatljivu stranku Vlaha kako u samoj zajednici tako i na političkoj sceni Srbije. Želja im je da političkim sredstvima isprave istorijsku nepravdu prema Vlasima, da daju doprinos na očuvanju jezika, kulture, tradicije da reprezentuju Vlahe u lokalnim parlamentima u onim opštinama gde oni žive kao i u republičkom parlamentu. Sa brojem članova koji je blizu cifre od 10.000 ova stranka postala je ozbiljan politički faktor u istočnoj Srbiji. Kako bi ostvarila svoje planove ova stranka sarađuje i spremna je da sarađuje sa strankama većinskog naroda sa kojima dele iste vrednosti i one koje su spremne da daju doprinos u poboljšanju statusa ove zajednice u Srbiji. Kao i saradnja sa političkim partijama nacionalnih manjina koja je uspostavljena na samom osnivanju i koja uspešno traje do danas. VNS je trenutno ostala jedini politički oslonac vlaske zajednice u rešavanju nasleđenih problema Vlaha.¹⁸⁶

5.2.2. Vlaška demokratska stranka

Vlaška demokratska stranka je osnovana 2008. i povezana s udruženjem „Gergina”. Njeni članovi su učestvovali na listama za izbore za Nacionalni savet vlaske nacionalne manjine 2010. i 2014. godine i aktivno učestvuju u radu Saveta, pre svega oko pitanja normiranja pisma i jezika. Uspehe su postizali na lokalnim izborima ulazeći u skupštine opština. Stranka je 2014. promenila ime u Vlaška stranka. U javnosti je najekspoziraniji predsednik stranke dr Siniša Čelojević, koji je bio i predsednik Odbora za službenu upotrebu jezika i pisma Nacionalnog saveta u prethodnom sazivu.¹⁸⁷

5.2.3. „Srbija na istoku”

Predstavlja novu stranku, koja je nastala 2001. u Boljevcu. Neli Đorđević je predsednik koji je bio nosilac liste „Vlasi u evropskoj Srbiji” za izbore za vlaški Nacionalni savet 2010. i potpredsednik Saveta od 2010. Nije imala značajnije izborne uspehe.

5.2.4. „Nijedan od ponuđenih odgovora” – poigravanje s manjinama-NOPO

Bivša parlamentarna politička stranka u Srbiji osnovana 15. oktobra 2008. godine u Beogradu, proforme registrovana kao stranka koja zastupa vlašku nacionalnu manjinu.

¹⁸⁶ www.srbijaizbori.com/article/vlaška-narodna-stranka (posećeno 11.05.2020.)

¹⁸⁷ Novaković, I. & Đorđević, N. op.cit., str.75.

Politička partija „Nijedan od ponuđenih odgovora” predstavlja primer zloupotrebe prava, odnosno namere zakonodavca koji je obezbeđivanjem prirodnog cenzusa omogućio manjinskim strankama ulazak u nacionalnu i pokrajinsku skupštinu, kao i u lokalne skupštine. Osnivači NOPO političke stranke nisu imali nameru da predstavljaju Vlahu već su iskoristili mogućnost registracije kao vlaške manjinske stranke i to stavljanjem jedne odredbe o manjinama u statut stranke.¹⁸⁸

5.2.5. Vlaška stranka „Most”

Osnovana 25. novembra 2017. godine sa središtem u Petrovcu na Mlavi. Na prethodnim parlamentarnim izborima potpisali su sporazum podrške sa Strankom pravde i pomirenja, Muamera Zukurlića. Učestvovali su na lokalnim izborima Braničevskog i Borskog okruga i nisu ostvarili značajnije rezultate, tek po koji odbornik u lokalnoj skupštini.

Pored političkih stranaka civilno društvo igra veoma zapaženu ulogu u rešavanju pitanja identiteta i jezika Vlaha i tako predstavlja značajnog aktera u odnosima između Srbije i Rumunije. Najistaknutije organizacije civilnog društva su:¹⁸⁹

- ❖ Forum Vlaha – jedna od najstarijih vlaških organizacija civilnog društva koja je inicirala osnivanje Nacionalnog saveta vlaške manjine i tehnički je pomagala ministarstvu u organizovanju elektorske skupštine. Organizacija se posebno ističe po aktivnom zalaganju za naučni pristup debati o pitanju vlašskog identiteta, imena i jezika, te nastave na vlaškom jeziku i među najvećim su kritičarima rada drugog i trećeg saziva Nacionalnog saveta.
- ❖ „Ariadnae Filum” – Društvo za kulturu Vlaha-Rumuna severoistočne Srbije je organizacija koja je osnovana 2001. i aktivna je u promovisanju rumunskog identiteta za koji smatra da je istovetan vlaškom.
- ❖ Udruženje za očuvanje identiteta, kulture, tradicije i jezika Vlaha „Gergina” iz Negotina osnovano je 2009. i ovo je udruženje donelo predlog vlašskog pisma koje je Nacionalni savet 2012. usvojio i organizovalo program obuke nastavnika za predmet vlaški govori s elementima nacionalne kulture. Aktivno se zalaže za samosvojnost vlašskog identiteta. Od 2009. organizuje Međunarodni festival vlaške muzike „Gergina”.
- ❖ Pokret vlašskog ujedinjenja – udruženje koje praktično deluje kao politička stranka i ubrzano uvećava članstvo zahvaljujući, između ostalog, partnerskom odnosu sa SNS-om, trenutno najsnažnijom strankom u Srbiji. Predsednik ove strane je i predsednik Odbora za službenu upotrebu jezika i pisma u Nacionalnom savetu vlaške nacionalne manjine.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Novaković, I. & Đurđević, N. op. cit., str. 77-78.

5.3. Međunarodne institucije i pitanje vlaščkog jezika i pisma

Stanovništvo severoistočne Srbije se karakteriše kao vlaška nacionalna manjina u Srbiji koje se služi romanskim govorom i okarakterisano je po nekim osobenostima u folkloru, načinu života i mentalitetu.¹⁹⁰ Po popisu stanovništva iz 2002. godine, ova zajednica brojala je 40.054 pripadnika, od kojih 92% govori vlaški kao maternji jezik koji nije kodifikovan. Prema popisu iz 2011. karakteristično je da ima više govornika vlaščkog jezika (43.095) nego izjašnjenih Vlaha (35.330). Ustavom Republike Srbije iz 2006. godine i ratifikacijom dva glavna instrumenta Saveta Evrope (Okvirne konvencije za zaštitu prava i sloboda nacionalnih manjina iz 2001. i Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima iz 2005.), stvoren je pravni okvir kojim se štite ne samo individualna već i kolektivna prava nacionalnih manjina. Manjinskim narodima prema odredbama ovih dokumenata garantuje se pravo na svoj jezik i pismo, obrazovanje i informisanje na maternjem jeziku, zaštitu kulturnog identiteta kao i na službeni upotrebu svog jezika i pisma. Vlaški jezik da bi se našao u službenoj upotrebi i da bi mogao biti uključen u jezičku obrazovnu politiku i planiranje neophodno je pre svega izvršiti njegovu standardizaciju. Današnji Nacionalni savet Vlaha prepoznaje da je kao uslov da bi jedan jezik mogao služiti i da bi bio priznat kao nacionalni simbol naroda potrebno da ispunjava određene uslove i to:¹⁹¹

- ❖ jasan prikaz o pismu i ortografska posebna pravila kako bi se njime pisalo;
- ❖ kodifikovana gramatička pravila izložena u pisanoj gramatici tako da oni koji jezik ne govore kao maternji mogu da ga nauče i da se na njih pozivaju;
- ❖ rečnik odnosno leksikon zasnovan na literaturi napisanoj na tom jeziku, takođe bi bilo korisno da se imaju neke vrste indikacija ili mogućih izvora iz kojih bi se novi rečnik mogao napraviti;
- ❖ kako bi se poslednji uslov ispunio, mora postojati jedna grupa originalnih tekstova napisanih na tom jeziku;
- ❖ jezik mora biti prihvaćen od strane državne uprave kao jezik prihvatljiv u administrativne svrhe.

Svoje pismo vlaški jezik prikazuje u vidu ortografskih znakova za zapisivanje. Prikazuje ga i u ćirilskoj i latinjskoj varijanti i dobio ga je 24. januara 2012. godine, odlukom najvišeg predstavničkog tela Vlaha, Nacionalnog saveta vlaške nacionalne manjine. Na svom zasedanju 31. marta 2014. godine u Zaječaru, predstavnici Nacionalnog saveta Vlaha u Srbiji doneli su odluku da podrže realizaciju naučnog projekta „Istraživanje jezika i kulture Vlaha”, čiji je autor Milena Golubović antropologetnolog iz Beograda.¹⁹²

¹⁹⁰ Petrović, D.S. (1996). Vlasi severoistočne Srbije kao etnički entitet. Miloš Macura, Vojislav Stanovčić (ur.) *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*. Beograd: SANU, str. 795.

¹⁹¹ <http://www.nacionalnisavetvlaha.rs/jezikipismo.html> (posećeno 11.05.2020).

¹⁹² Kevedži, M. (2014). *Strategija razvoja kulture Vlaha u Srbiji (2014-2020)*. Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva str. 17.

Taj projekat je fokusiran na analizu jezika, kulture i identiteta Vlaha severoistočne Srbije, a obrađeni podaci dobijeni terenskim radom, biće prezentovani u nekoliko radova: *Gramatika vlašskog jezika* u tri dela (*Morfologija*, *Sintaksa* i *Fonetika*), publikovana predavanja sa etnološko-antropološkog skupa i *Rad o istraživanju vizuelne komunikacije kod Vlaha severoistočne Srbije*.¹⁹³ Osnovni problem kod Vlaha je nepostojanje standardizovanog jezika s obzirom da jezik egzistira pretežno u usmenoj formi i u formi govora. Nacionalni savet Vlaha je u poslednjih pet godina radio na normiranju, jer pismo nije postojalo. U tom pogledu, izrađeni su gramatika i rečnik vlašskog govora. Međutim, normiranje pisma je samo prvi korak procesa koji će trajati. Najveći problem sa kojim se vlaška nacionalna manjina suočava je nametanje rumunskog jezika i kulture, jer Republika Rumunija vodi gotovo otvorenu politiku u tom smeru.¹⁹⁴ Ipak razočaravajući je podatak da je nedostatak želje određenih nadležnih institucija Republike Srbije da stane na put rumunizaciji vlaške nacionalne manjine. Pismo se uvodi u upotrebu kroz izdavačku delatnost, a vlaški govor ima tri narečja. Zbog svega navedenog standardizacija jezika u tom smislu može biti delimično štetna jer smanjuje raznolikost vlašskog govora. Ipak ulazak u obrazovni sistem Republike Srbije je neophodan radi očuvanja vlašskog govora, a standardizacija govora je korak u tom smeru. Odluka o otpočinjanju procesa normiranja i standardizacije vlašskog jezika je takođe odluka.

Ona je doneta radi obezbeđivanja više resursa za očuvanje vlašskog govora i vlaške kulture jer nacionalne manjine koje imaju svoj jezik dobijaju određena sredstva preko nacionalnih saveta radi sprovođenja programa i projekata vezanih za upotrebu njihovog maternjeg jezika. Lokalnim samoupravama Nacionalni savet Vlaha uputio je obaveštenje pripadnicima vlaške zajednice uz formalan zahtev za uvođenje vlašskog govora u zvaničnu upotrebu u onoj meri u kojoj je taj zahtev sprovodljiv ali za to još uvek ne postoji odgovor.¹⁹⁵ Proces uvođenja nastave na rumunskom jeziku za učenike vlaške nacionalnosti zaustavljen je pošto je novoizabrani Nacionalni savet vlaške nacionalne manjine 2010. poništio odluku prethodnog saziva saveta, insistirajući da je jezik Vlaha vlaški. Usvojena je odluka o vlaškom pismu, a zatim je Odbor za obrazovanje Nacionalnog saveta formirao tim s koordinatorom Slobodanom Golubovićem na čelu. Odbor je počeo da priprema predlog školskog plana i programa kao i odgovarajućih udžbenika, za uvođenje predmeta vlaški govor s elementima nacionalne kulture.¹⁹⁶ Avgusta 2013. neposredno pred početak nove školske godine Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja Republike Srbije odobrio je predloženi plan i program za prvi razred osnovne škole. Predmet se ne uvodi linearno već progresivno od generacije učenika koja je upisala prvi razred školske 2014/15,

¹⁹³ <http://www.nacionalnisavetvlaha.rs/devetnaestasednica.html>.

¹⁹⁴ Modrlanović Bojan - sekretar Nacionalnog saveta Vlaha (2017), Intervju sa predstavnicima Nacionalnog saveta Vlaha održan 05.05.2017. u Petrovcu na Mlavi u 12:00.

¹⁹⁵ Manjinska politika-Podsticanje integracije u Srbiji (2017). Analiza dometa i prepreka u ostvarivanju Akcionog plana Vlade Republike Srbije o ostvarivanju prava nacionalnih manjina. *Forum za etničke odnose: Beograd*, str. 118-119.

¹⁹⁶ Prema rečima sagovornika ISAC fonda, insistiralo se na terminu govor a ne jezik zato što nije završen proces normiranja jezika. Međutim, nepostojanje norme otvara pitanja načina i valjanosti postupka izrade plana, programa i udžbenika.

i namera Odbora je da se svake naredne godine objavi po jedan novi udžbenik koji odgovara razredu koji pohađa ta ista generacija. Nastava se za 84 učenika na vlaškom jeziku organizuje u četiri osnovne škole razmeštene u tri lokalne samouprave. Nastavu predaje jedan nastavnik, a njeno izvođenje je izuzetno otežano zbog rasporeda koji nije prilagođen potrebama i vemeni učenika i nastavnika. Uprkos tome što vlaški govori veliki broj građana u severoistočnoj Srbiji mali broj učenika uči maternji jezik. Prema rečima predstavnika Nacionalnog saveta Vlaha i predstavnika školskih uprava u Požarevcu i Zaječaru razlozi tome su status predmeta nedostatak udžbenika, mali broj nastavnika, ali i društveni pritisci na roditelje da prilikom anketiranja o izbornom predmetu koji će deca da pohađaju u školama ne biraju predmet „Vlaški govor sa elementima nacionalne kulture“.¹⁹⁷

Tabela 6. Vlaški govor sa elementima nacionalne kulture u školskoj 2014/15 godini.

	Broj škola	Broj odeljenja	Broj učenika
Osnovne škole	4	5	84
Srednje škole - Gimnazije	0	0	0
Srednje stručne i tehničke škole	0	0	0

Izvor: Bašić, G. (2015). *Uticaj obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina na spoljašnje i unutrašnje migracije pripadnika nacionalnih manjina*. Beograd, str. 24.

Postoje pokušaji da se na lokalnim elektronskim medijima uvedu programi na vlaškim govorima i pre standardizacije. Informisanje je na vlaškom postojalo i ranije, tokom 50-ih godina 20. veka kada je Radio Zaječar emitovao vesti na tom govoru. Od televizija, TV Bor ima redovne vesti na vlaškom govoru radnim danima, kao i informativnu emisiju *Retospektiva nedeljom*, dok od skoro vesti na vlaškom emituje i RTV Braničevo iz Petrovca na Mlavi. Što se tiče radio stanica Radio Petrovac na Mlavi emituje vesti na vlaškom, koje se reemituju na Radiju Požarevac i Radiju Žagubica. U period od 2005. do 2006. devet meseci tekao je pilot-projekat emitovanja vesti na vlaškom govoru na Radiju Zaječar ali bez postojanja nekih posebnih redakcija koje bi se sistemski bavile informisanjem na vlaškom jeziku i autonomnom i nezavisnom produkcijom koja bi obrađivala teme specifične za vlašku zajednicu. Čak i takva siromašna produkcija jeste predmet oštih kritika organizacija i pojedinaca koji se zalažu za usvajanje rumunskog književnog jezika, odnosno za normiranje rumunskog jezika na osnovi koja bi bila „više naučna“. Glavna kritika tiče se navodno proizvoljnog i nestručnog ubacivanja srpskih reči u vlaški. Na vlaškom jeziku pismenih medija nema. Službena upotreba jezika i pisma

¹⁹⁷ Bašić, G. (2015). *Uticaj obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina na spoljašnje i unutrašnje migracije pripadnika nacionalnih manjina*. Beograd, str. 24.

vezana je za rezultate popisa, pa u tri od 19 opština Vlasi čine više od 15% stanovništva (Žagubica, Kučevo i Boljevac), čime se ispunjava uslov predviđen zakonom za uvođenje vlašskog jezika u službenu upotrebu. Zbog pozitivnog stava vladajuće većine, u opštinama Petrovac na Mlavi, Bor i Majdanpek, vlaški bi takođe mogao ući u službenu upotrebu jer Vlasi čine tek nešto manje od 15% ukupnog stanovništva.

Kako vlaški dosad nije ni standardizovan ni normiran, a Nacionalni savet je poništio prethodnu odluku o uvođenju rumunskog kao zvaničnog jezika vlaške nacionalne manjine, opštine ne mogu da sprovedu zakonsku normu u vezi s obeležjima, kao i ni u vezi sa opštinskim i sudskim institucijama.¹⁹⁸ Svi dokumenti Saveta Evrope (Rezolucija o primeni Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina iz 2011. (CM/ResCMN(2011)7), Rezolucija 1632 (2008)43 i Preporuka 1845 (2008)44) posvećeni su pre svega principu nenametanja identiteta od strane vlasti. Potreba je bila omogućavanje slobodnog izbora i ostvarivanju manjinskih prava predviđenih zakonskim okvirom. Izveštaj misije EU iz avgusta 2012. se posebno ističe u kojem je prikazano da vlaška manjina u Srbiji ima pravo na standardizovan jezik, pri čemu se, međutim, naglašava da odluku o tome mora doneti „nacionalna manjina, bez nepotrebnog uplitanja vlasti. Takođe se naglašava da i centralna vlast treba da bude „spremna da ponudi podršku za završetak procesa standardizacije i sprovede ga ukoliko zahtev za to istaknu predstavnici vlaške zajednice u Srbiji. Izveštajem se pokazuje da vlast u Srbiji treba da bude spremna da „olakša (uključujući i pomoć međunarodnih organizacija) stvaranje neutralne i nepristrasne atmosfere za postizanje sporazuma.¹⁹⁹ Ovaj izveštaj je nastao posle potpisivanja Zapisnika s II sastanka Međuvladine mešovite komisije septembra 2012 i u zaključcima zapisnika jasno su definisane mere prema pripadnicima rumunske nacionalne manjine u Srbiji, bez pominjanja vlaške nacionalne manjine.²⁰⁰

¹⁹⁸ Novaković, I. & Đurđević, N. (2015). *Srpsko-rumunski odnosi, status vlaške nacionalne manjine u Srbiji*. Beograd: ISAC fond Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, str. 55.

¹⁹⁹ Rainer Hofmann, Dalibor Jilek, Francesco Palermo, Expert Mission Report, European Union, 30 August 2012, str. 21 (http://www.hnv.org.rs/docs/pristupanje_srbije_eu/final_report_14_sept_2012.pdf).

²⁰⁰ Novaković, I. & Đurđević, N. op. cit., str. 51.

5.4. Delovanje crkava i pitanje odnosa Srbije i Rumunije i položaj srpske i rumunske zajednice

Niti Kraljevina Srbiji niti velike sile nisu ozbiljno shvatale „Memorandum Rumuna Srbije” kojim je traženo da se severoistočna Srbija posle Prvog svetskog rata pripoji Kraljevini Rumuniji.²⁰¹ U sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ušlo je skoro 70.000 banatskih Rumuna, a to je bila prilika da se taktika rumunizacije vlaškog življa veže i za Rumune u srpskom Banatu.

Tom pilikom pokušano je da se abeceda i pravopis za Vlahe stvore po ugledu na banatske Rumune. U srpskom Banatu rumunska inteligencija se neprijateljski držala prema jugoslovenskoj državi i nije se mirila s činjenicom da čitav Banat nije u Rumuniji.²⁰² Novi zamah rumunski nacionalizam dobio je tokom Drugog svetskog rata kada su granice Kraljevine Rumunije proširene do Dnjestra i uključile su istorijsku rusku luku Odesu (1941.-1944.).²⁰³ Krajem aprila 1941. godine fašistička vlada Jona Antoneskua zatražila je od Nemačke srpski Banat i prostor slivova Timoka i Vardara i po tadašnjim predlozima oni bi mogli da postanu nemačko-rumunsko-italijanski kondominijum uz moguće učešće Bugarske u slivu Timoka. Rumunija je strahovala da bi Mađarska pre nje mogla da dobije srpski Banat, a Bugarska istočnu Srbiju. Srpski Banat je ostao pod upravom folksdojčera. Nemci nisu želeli da ustupe Rumunima severoistočnu Srbiju.²⁰⁴ U periodu Drugog svetskog rata glavešine rumunskih iredentista u severoistočnoj Srbiji bili su lideri organizacije „Valja Timokuluj” sveštenik Đorđe Suvejkic i učitelj Krsta Sandulović (Kristea Sandu). U njihovom radu učestvovalo je nekoliko rumunskih ministara, a zadatke su dobijali iz Bukurešta, dok je glavna agitacija prema severoistočnoj Srbiji stizala iz Turnu Severina. Ukoliko bi neki Vlasi potpisivali da žele ujedinjenje s Rumunijom davane su im namirnice, novac i propagandni materijal i ta rumunska mašinerija prema Vlasima je u okupiranoj Srbiji dosegla veći zamah nego što je ikada pre imala i za to je uložen veliki novac.²⁰⁵ Vlaški logoraši su bili u obavezi da polože zakletvu rumunskom kralju, da bi u maju 1941. čak 4.000 ovih zarobljenika biva vraćeno u severoistočnu Srbiju, dok se vlaškom življu proglasom iz Bukurešta obratio Đorđe Suvejkic kako bi najavio da će Rumunija doći da oslobodi vlaški narod Timoka, Krajine i Morave. U junu i julu 1941. godine širile su se glasine da će rumunska vojska preći Dunav i zaposesti prostor do Požarevca i Paraćina. U izveštaju srpskog žandarmerijskog voda iz Kladova stoji da je jedan rumunski puk 10. decembra 1941. pokušao da se iskrca kod Tekije ali su ih u tome sprečili Nemci. Više pažnje rumunska iredenta je posvetila dolini Timoka nego dolini Velike Morave jer su Vlasi u Pomoravlju bili više uvezani sa Srbima.

²⁰¹ Georgevitch, T. R. (1919). *The Truth Concerning the Rumanes in Serbia*. Paris: Imprimerie Graphique, str. 7.

²⁰² Dimić, Lj. (1997). *Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941 (knjiga III)*. Beograd: Stubovi kulture, str. 92-94.

²⁰³ Călin, H. (2007). *Brief Romanian Military History*. Lanham: The Scarecrow Press, str. 145-146.

²⁰⁴ Petrović, D. (1966). Iredenta fašističke Rumunije u severoistočnoj Srbiji 1941-1944. *Jugoslavenski istorijski časopis: Beograd*. Br.3-4., str. 33-47.

²⁰⁵ Petrović, D. op. cit., str. 33-36.

Budući da su Srbi bili većina u severoistočnoj Srbiji, Rumuni su propagandno delovali i prema njima. Vešto su se pozivali na navodne istorijske rumunsko-srpske prijateljske odnose koji bi i Srbe uveli u Veliku Rumuniju. Pošto Suvejkiceva agitacija nije davala rezultate, njegova kancelarija u Turnu Severinu je početkom 1942. godine na Suvejkicevo mesto došao je Krsta Sandulović koji je rumunsku agitaciju u severoistočnoj Srbiji vodio do 1944. godine. Njegova namera je bila da se ojača kulturna politika Rumunije koja bi vodila ka preoblikovanju vlaške svesti, a dalje i ka prisajedinjenju severoistočne Srbije Velikoj Rumuniji. Sandulović se najviše držao doturanja knjiga, gramofonskih ploča a posebnu ulogu imala je štampa koja je stizala iz Rumunije i Vršca. Vlasi su i na ovo uglavnom ostajali ravnodušni.²⁰⁶ Komunističke vlasti Rumunije nakon Drugog svetskog rata nisu sprovodile ekspanzionističku politiku prema Vlasima. Socijalističko vreme u Jugoslaviji i Rumuniji donelo je samo predah, jer novi nasrtaj rumunskog ekspanzionizma prema prostoru severoistočne Srbije krenuo je početkom devedesetih godina 20. veka. U vreme buđenja višestranačja u Republici Srbiji nastale dve vlaške stranke koje su zastupale stavove da su Vlasi i Rumuni jedan te isti narod. Reč je o Narodnoj samostalnoj stranci Vlaha i usled loših rezultata na izborima pokazalo se da je njihova sprega sa Republikom Rumunijom kreirala „problem” u odnosima Savezne Republike Jugoslavije i Rumunije, jer tadašnji predsednik Republike Rumunije Ion Iliesku je na ovaj „problem” ukazao 24. oktobra 1994. predsedniku Savezne Republike Jugoslavije Zoranu Liliću na zvaničnom susretu u Bukureštu. Iliesku je Liliću rekao da je „zabrinut” jer je od „rumunske dijaspor” u severoistočnoj Srbiji čuo da jugoslovenske vlasti pokazuju nerazumevanje za zahteve ove „rumunske dijaspor” koja se stoga za pomoć obratila Rumuniji.²⁰⁷ Jugoslavija je zato 1995. izgradila smernice radi budućeg delovanja prema Rumuniji, a stav jugoslovenske strane je bio da su Vlasi kao posebna etnička grupa koja je inkorporisana u srpsko nacionalno biće i da se njihovo vlaško pitanje na unutrašnje političkom planu u SRJ ne postavlja. Rumunija je od „vlaškog pitanja” napravila bilateralni problem ali i iskoristila to kako bi međunarodnoj zajednici bila prikazana nova ugrožavanja manjinske populacije. Rumunija nije bila jedina koja je pritiskala SR Jugoslaviju zbog „vlaškog pitanja” već da to rade i druge zemlje koje su tokom devedesetih radile na destabilizaciji Republike Srbije, SR Jugoslavije i prostora bivše SFR Jugoslavije.

U smernicama SR Jugoslavije za odnose sa Rumunijom i Zapadom stajalo je kako treba insistirati da su Vlasi posebna etnička grupa koja je integrisana u srpsku naciju i srpsku i jugoslovensku državnost. Takođe stavljao se i akcenat na to da Vlasi u Srbiji i SR Jugoslaviji imaju sva građanska prava i potpunu ravnopravnost, da jugoslovenskim vlastima ne odgovara pokretanje „vlaškog pitanja” i otvaranje „veštačkog problema” s prijateljskom Rumunijom, da u suprotnom može biti reči o bezbednosnom izazovu za Srbiju i SR Jugoslaviju, da treba insistirati kako je „vlaško pitanje” neadekvatno prikazano

²⁰⁶ Petrović, D. op.cit., str.39-42.

²⁰⁷ Raković, A. (2014). Nekanonsko delovanje rumunske Pravoslavne crkve u severoistočnoj Srbiji (2001–2014) kao izričiti vid rumunskih geopolitičkih pretenzija. *Kultura polisa: Časopis za negovanje demokratske političke kulture*. God XI, br.24, str.44.

u rumunskim medijima.²⁰⁸ Poslednje dve decenije 19. veka, prvih pet decenija 20. veka i poslednja decenija 20. veka u rumunskoj politici prema severoistočnoj Srbiji nosile istovetnu poruku: geopolitičko širenje prema vlaškom živilju odnosno prostoru do Velike Morave. Uključeno je bilo rumunsko sveštenstvo, državni organi, agenture, u zanemarljivom broju lokalno stanovništvo. Pokušaj da se severoistočna Srbija sjedini Rumuniji na Mirovnoj konferenciji u Parizu (1919.) bila je neozbiljna. Ipak posle jugoslovenskog ujedinjenja (1918.) rumunski planovi išli su ka tome da se „rumunski prostor” srpskog Banata i severoistočne Srbije povežu kako bi se zajedno prisajedinili Rumuniji. Naravno, uvek neuspešno čak i tokom agitovanja između dva svetska rata a to je zatraženo i tokom Drugog svetskog rata. Prvi put ikakva organizaciona celina za Rumune u srpskom Banatu i takozvane „Rumune” u severoistočnoj Srbiji stvorena je 2001. osnivanjem Eparhije Dakija Feliks Rumunske pravoslavne crkve, kada je krenuo rumunski zamah ka realizaciji svojih dugogodišnjih zahteva. Osnivačka skupština eparhije Dakija Feliks u srpskom Banatu održana je 19. februara 2001. godine i u Ministarstvu vera Republike Srbije su smatrali da je to osnivanje imalo za cilj da se iz ove eparhije slobodnije krene u prorumunsku agitaciju u severoistočnoj Srbiji.²⁰⁹ Verovanje je da je to pojačano delovanje Rumuna stiglo nakon posete pomoćnika američkog državnog sekretara Stroba Talbota Rumuniji (6. april 1999.) u vreme NATO agresije na SR Jugoslaviju.²¹⁰ Prvi spor između dve crkve kada je na proslavi desetogodišnjice postojanja Demokratskog pokreta Rumuna u Srbiji u selu Slatina kod Bora prisustvovao i episkop Danil bez znanja episkopa timočkog Justina nastao je februara 2002.

Iste te godine, navodno zbog podele „žutih listića” pred popis, kojima su se građani pozivali da se izjasne kao Vlasi-Rumuni, patrijarh Srpske pravoslavne crkve Pavle uputio je „apel srpskom stanovništvu u Timočkoj krajini” da se ne odriče „svog porekla i svoje krsne slave jer su žuti listići kojima im se nameće da se u tekucem popisu izjasne kao Vlasi-Rumuni, delo zlonamernih ljudi”.²¹¹ Dijalog između dve crkve povodom ovog pitanja navodno je počeo 2005. u Novom Sadu, da bi bio nastavljen 2006. u Bukureštu, kada je postignuta neka vrsta dogovora: da Rumunska pravoslavna crkva neće slati sveštenike u istočnu Srbiju, a da će Srpska pravoslavna crkva rukopoložiti sveštenike koji bi držali službu na rumunskom jeziku. Tada je postignut i dogovor o formalnom priznavanju delovanja dveju crkava Rumunska pravoslavna crkva na teritoriji Banata kroz episkopiju Dacia Felix, i Srpska pravoslavna crkva kroz Temišvarsku episkopiju, na teritoriji cele Rumunije.²¹² Delovanje episkopa Danila je stvorilo tenzije između srpskog i

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ AMV RS, Informacija o delovanju Bojana Aleksandrovića u Timočkoj eparhiji Srpske pravoslavne crkve. Ova informacija obuhvata vremenski okvir od osnivanja eparhije Dakija Feliks 2001. do 2008.

²¹⁰ AMV RS, informacija o delovanju Rumunske pravoslavne crkve. Ova informacija obuhvata vremenski okvir od 2001. do 2008.

²¹¹ „Apel patrijarha srpskom stanovništvu u Timočkoj krajini”, internet portal Blic online, 05.04.2002. internet <http://www.blic.rs/staraarhiva/najnovijeversti/23259/Apel-patrijarha-srpskomstanovnistvu-u-Timockoj-krajini>.

²¹² Jürgen, H. (2008). The situation of national minorities in Vojvodina and of the Romanian ethnic minority in Serbia. *Parliamentary Assembly of the Council of Europe Committee on Legal Affairs and Human Rights*. (14. February 2008), point 90.

rumunskog sveštenstva i vernika u srpskom Banatu. U Republici Srbiji na osnovu Zakona o crkvama i verskim zajednicama²¹³, donet je Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica²¹⁴ u čijem je članu stajalo: „U saglasju sa Srpskom pravoslavnom crkvom u Registar se upisuje i odgovarajuća organizaciona jedinica Rumunske pravoslavne crkve u Banatu”. Situacija se nakon toga nije smirila, već se razvijala u pravcu daljeg sukoba sa još nekoliko incidenata u vezi s gradnjom crkava odnosno kapela Rumunske pravoslavne crkve, te postavljanjem verskih obeležja, kao i službama koje su sprovedi sveštenici Rumunske pravoslavne crkve (u opštini Svilajnac, selu Podgorcu (opština Boljevac), selu Šipkovo (opština Zaječar)).²¹⁵ Pored incidenata, prema pisanju štampe i podacima dobijenim od sagovornika ISAC fonda, sukob podstiče i to što sveštenici Rumunske pravoslavne crkve, po svoj prilici, naplaćuju službu nekoliko puta manje od sveštenika Srpske pravoslavne crkve.

Srpska pravoslavna crkva je nekoliko puta upućivala protest Rumunske pravoslavne crkve povodom delovanja protoprezviterata u Braničevskoj i Timočkoj eparhiji, preteći pritom „da će slediti primer Jerusalimske patrijaršije” (Jerusalimska patrijaršija je svojevremeno prekinula odnose s Rumunskom pravoslavnom crkvom zbog osnivanja manastira Rumunske pravoslavne crkve u Jerihonu, u Izraelu, koji je kanonska teritorija Jerusalimske patrijaršije).²¹⁶ Sve Vlahe Rumunska pravoslavna crkva u „dolini Timoka” i uopšte u istočnoj Srbiji vidi kao etničke Rumune pod pritiskom asimilacije. Rumunima, tzv. Vlasima, u istočnoj Srbiji se, između ostalog, ne dozvoljava da slušaju bogoslužje na maternjem jeziku, pa se tim delovanjem Srpska pravoslavna crkva vrši njihovo „odnarođivanje”. S druge strane Srpska pravoslavna crkva delovanje Rumunske strane karakteriše kao nedozvoljen upad na teritoriju Srbije u pokušaju „odnarođivanja” i pretvaranja Vlaha u Rumune, jer se Vlasi smatraji delom srpske nacije, što je očit u apelu patrijarha Pavla iz 2002. godine. Po svemu sudeći obe crkve imaju stav nacionalnih crkava, odnosno ključnih branioca usko shvaćene nacionalne kulture i identiteta, te u delovanju Srpske pravoslavne crkve u istočnoj Srbiji Rumunska pravoslavna crkva vidi asimilatorski pristup Vlasima-Rumunima. Obe nastupaju i u javnosti i prema državi stvarajući utisak da mogućnost za dogovor ne postoji, mada bi bilo najbolje da se dijalog između dve crkve obnovi, te da se pronade rešenje na obostrano zadovoljstvo, takvo koje bi omogućilo kako poštovanje crkvenih pravila i potreba tako i želju dela stanovništva u istočnoj Srbiji.²¹⁷

²¹³ Zakon o crkvama i verskim zajednicama („Službeni glasnik Republike Srbije”, 36/06, usvojen 20. aprila 2006).

²¹⁴ Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica („Službeni glasnik Republike Srbije”, 64/06, čl.2.).

²¹⁵ Marković, D. & Dragović, R. (2013). Večernje novosti online (01.11.2013.) „Rumuni sad besni zbog krsta”. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:461785-Rumuni-sad-besni-zbogkrsta>.

²¹⁶ „Preti prekid odnosa SPC i Rumunske pravoslavne crkve”, Politika, 26.05.2012. internet <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Preti-prekid-odnosa-SPC-i-Rumunske-pravoslavne-crkve.lt.html>

²¹⁷ Novaković, I. & Đurđević, N. op.cit., str.64.

5.5. Negovanje kulture i tradicije Vlaha

Veličina područja na kojima pretežno žive pripadnici vlaške nacionalne manjine, te broj naselja u kojima žive, veliki je i broj manifestacija koje se održavaju a koje su usmerene upravo na očuvanje culture i tradicije Vlaha. Činjenica da je veliki broj pripadnika vlaške nacionalne zajednice na privremenom radu u inostranstvu daje i dodatnu dimenziju tim manifestacijama obzirom da one dobijaju i jednu dimenziju, tačke dodira između sugrađana koji više ne žive u istim mestima i sa kojima se možda ne sreću nekad i više godina.

Nacionalni savet Vlaha u Republici Srbiji je u prethodnom period identifikovao potrebu da se na jedan kvalitativno drugačiji način pokušaju urediti manifestacije, te je njihova organizacija u okviru od jednog realizovanog projekta izdala publikaciju „Mapa vlaških kulturnih manifestacija”. U okviru navedenog izdanja bile su pobrojane manifestacije koje su upravo pripadnici vlaške zajednice, nevladine organizacije, kulturno umetnička društva, udruženja građana, kandidovale po značaju a iz okvira zajednica gde oni žive i deluju. Nacionalni savet Vlaha u ovom momentu sprovodi aktivnosti koje imaju za cilj inoviranje navedene „mape” obzirom da je došlo do pojave novih, a da u pojedine manifestacije izgubile na značaju.

U toku 2019. godine samo od strane nacionalnog saveta pomagano je održavanje preko 30 manifestacija iz oblasti kulture. Imajući u obzir ovaj broj može se slobodno reći da je broj održanih manifestacija barem dva puta veći i da se bliži broju od 100 manifestacija godišnje.

Neke od najznačajnijih manifestacija su:

- ❖ „Homiljski motivi”, koji se održavaju u opštini Kučevo,
- ❖ „Žumerijada”, Kladurovo, opština Petrovac na Mlavi,
- ❖ „Ranovački letnji susreti”, Ranovac, opština Petrovac na Mlavi,
- ❖ „Gergina”, Negotin,
- ❖ „Sajam etno hrane”, Primovara, Zlot, opština Bor,
- ❖ „Obeležavanje dana maternjeg jezika”, Primovara, Zlot, opština Bor,
- ❖ „Krljesat”, Valakonje, opština Boljevac,
- ❖ „Omoljanica”, Ceremošnja, opština Kučevo,
- ❖ „Kolješijada”, Jaskovo, opština Zaječar,
- ❖ „Homoljsko vreteno”, Leskovo, opština Majdanpek,
- ❖ „Sabor Vrela Homolja”, Žagubica.

U ovom momentu ne postoje mediji u Republici Srbiji koji izveštavaju isključivo na vlaškom jeziku, ali postoji određen broj medija koji u okviru svojih programa emituju emisije na vlaškom jeziku i to: Braničevo medija centar, Mlava Medija, TV Istok Salaš,

Televizija Bor, te veći broj lokalnih stanica. Nacionalni savet Vlaha nije osnivač niti ima osnivačka prava ni u jednom mediju.

Po svemu sudeći možemo stvoriti mišljenje, a koje predstavlja stereotip, da se sve o Vlasima svelo na folklor i vlaško kola, a može se i navesti i vlaška magija ili tome slično. Navedeno mišljenje je odraz nedovoljne zastupljenosti Vlaha u medijima sa nekom drugom temom. Realnost je da medijski prostor mogu dobiti sadržaji koji su dovoljno „plitki” za najveći broj konzumenata medijskog sadržaja, tako da je mnogo lakše emitovati vlaško kolo ili folklor dok je na žalost mnogo manje zanimljiva tema koja bi se na primer bavila pitanjima školstva na maternjem jeziku ili pitanjem standardizacije vlašskog jezika, te nekom drugom aktuelnom temom iz vlaške zajednice.

5.6. Ostvarivanje kolektivnih prava Vlaha

Pripadnici vlaške nacionalne manjine u Republici Srbiji ostvaruju svoja kolektivna prava kroz mogućnost da preko svog nacionalnog saveta, odnosno preko svojih izabranih predstavnika u savetu, donose odluke ili učestvuju u odlučivanju o pojedinim pitanjima iz oblasti kulture, obrazovanja, obaveštavanja i službene upotrebe jezika i pisma, obzirom da je nacionalni savet organizacija kojoj su zakonom poverena određena javna ovlašćenja u gore navedenim oblastima.

U vezi sa statusnim položajem pripadnika vlaške nacionalne manjine može se reći da se u formalno pravnom smislu on ne razlikuje od pripadnika bilo koje druge nacionalne manjine ili zajednice, razlika koju možemo identifikovati ogleda se u još uvek nezadovoljavajućem stepenu korišćenja prava koje su pozitivnim propisima predviđena, odnosno oblasti u kojim se može učiniti pozitivan pomak kroz informisanje pripadnika nacionalne manjine o pravima koja su im zakonom garantovana, kroz aktivno uključivanje lokalnih samouprava u kojima žive pripadnici manjinskih zajednica kao i kroz same aktivnosti Nacionalnog saveta.

U prethodnom period najveći napredak je učinjen u okviru obrazovanja obzirom da je po prvi put u okviru obrazovnog sistema Republike Srbije omogućeno da učenici u osnovnim školama pohađaju izborni predmet „Vlaški govor sa elementima nacionalne kulture”.

5.7. Analiza promene broja vlašskog živalja u Srbiji

Broj Vlaha u Srbiji možemo slobodno reći da deli sudbinu ukupnog broja stanovnika, tako da je tendencija da taj broj svakako opao između dva popisa (2002. i 2011.), te je uočen pad za 11,8 % odnosno da na našoj teritoriji obitava nešto malo više od oko 35.000 u broju vlašskog stanovništva kada govorimo o zvaničnim rezultatima. Ipak nezvanično može se reći da aktuelni je broj Vlaha znatno veći, što se može utvrditi iz zvaničnog podatka sa popisa iz 2011. gde se preko 46.000 građana izjasnilo da im je maternji jezik vlaški, dakle

evidentno je da postoje nesčaganja između zvaničnog i stvarnog broja pripadnika vlaške zajednice ali generalno se taj broj kako smo naveli i smanjuje. Migracije stanovništva, posebno ekonomske ka zemljama zapadne Evrope su svakako jedan od faktora ovih kretanja, kao i smanjen natalitet in a kraju nedovoljno razvijena svest o nacionalnoj pripadnosti. Još jedna dimenzija koju ne možemo izbeći jeste i faktor koji u zavnosti od prilika kako u Srbiji, tako i u okruženju, jeste svojevrsna vrsta ponude ili pritiska, kako se iz kog ugla posmatra, da se pripadnici vlaške zajednice izjasne kao pripadnici jedne zemlje koja je članica EU (Rumunija) te se na navedeni način kreira još jedan faktor koji lagano ali bez prestanka utiče na broj izjašnjenih pripadnika vlaške zajednice.

6. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA I PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE POLOŽAJA NACIONALNIH MANJINA

U Srbiji je na zadovoljavajućem nivou učešće nacionalnih manjina u vlasti, kako na lokalnom, tako i na nacionalnom nivou, kao i putem nacionalnih saveta nacionalnih manjina, dok je stepen društvene integracije na izuzetno niskom nivou. Prvo, stranačkim prostorom u Republici Srbiji dominiraju monoetničke stranke, kako među manjinom, tako i među većinom. Društvu u Srbiji nedostaje dijalog tokom izborne kampanje između predstavnika većine i manjine, a ukoliko i ima razmene mišljenja, obično se radi o kritikama, zamerkama i optužbama. Nepostojanje multietničkih koalicija koje će se boriti za ravnopravnost svih zajednica, a ne za dominaciju dodatno ugrožava komunikaciju među zajednicama. U izbornim kampanjama uviđa se nedostatak ideološke profiliranosti, igraju na „etničku” kartu, pokušavajući nacionalističkom retorikom da privuku biračko telo. U Republici Srbiji prvi korak nakon raspada SFRJ, kada govorimo o statusu nacionalnih manjina, bilo je rešavanje pitanja političke integracije. Tokom faze reintegracije Srbija je stvorila zakonske i institucionalne temelje manjinske politike i opredelila se da nacionalne manjine svoja prava i interese ostvaruju putem etničkih stranaka i nacionalnih saveta nacionalnih manjina koja je nosilac kulturne autonomije i predstavlja manjine pred organima vlasti u pitanjima poput obrazovanja, službene upotrebe jezika i pisma, kulture i informiranja na manjinskom jeziku. Ključnu ulogu u radu ovih institucija imaju upravo političke stranke nacionalnih manjina. U Srbiji manjinske stranke imaju priliku kandidature na izborima za nacionalne savete nacionalnih manjina i tim putem političke manjine su uspele ući u parlament i Vladu i na taj način dobile priliku da pokušaju ostvariti veći politički uticaj. Nakon izlaganja o vlaškoj nacionalnoj manjini koja je i predmet istraživanja ovog rada može se izvesti zaključak da pitanje statusa nacionalnih manjina i dalje politizovano pitanje, a u središtu te politizacije je trka oko legitimnog/ekskluzivnog zastupnika manjine, jer mehanizmi izbornog sistema potiču od kompeticija manjinskih stranaka. Zato je potrebno kreirati izborni sistem koji će ohrabrivati stvaranje multietničkih stranaka, a samim tim i umanjiti ucenjivački potencijal etničkih stranaka, kao i monopol političkih stranaka nad manjinskim pitanjem; i drugo, multietničke stranke će otvoriti nove kanale komunikacije među etničkim zajednicama.

Stabilnost jednog društva zavisi od integrisanosti svih njenih građana, pri čemu integracija nacionalnih manjina ne znači asimilaciju, već podrazumeva da će perspektive multikulturalizma, posebno u Srbiji, zavisiti od kvaliteta međuetničkih odnosa, poštovanja ljudskih i manjinskih prava, etničke tolerancije, kao i od političke stabilnosti i strategije demokratskog i ekonomskog razvoja svake države. Tokom ovog rada generalna hipoteza je potvrđena. Takođe je potvrđena i hipoteza da se organi Republike Srbije striktno pridržavaju načelima slobodne samoidentifikacije, kao što su identitetsko pitanje Vlaha, Rumuna, i ličnog statusnog položaja. Objasnjenju ove hipoteze ide u prilog činjenica koja je sadržana u članu 3 Okvirne konvencije Saveta Evrope o zaštiti nacionalnih manjina, tj. ne arbitriraju i ne favorizuju pojedine strane u ovakvom sporenju, niti nametanje nacionalnog identiteta bilo kojoj zajednici. Vlaški živalj najveći pritisak trpi delovanjem

Rumunske pravoslavne crkve. Rumunska pravoslavna crkva ne krije da joj je namera da Vlahe u Republici Srbiji prevede u nacionalne Rumune. Objašnjenju ove hipoteze ide u prilog odelovanje Rumuna prema severoistočnoj Srbiji koje je uzelo zamah posle petooktobarskih promena (2000.) kroz nekanonsko delovanje Rumunske pravoslavne crkve i diplomatiju Republike Rumunije. Vlaško stanovništvo se u komunističkoj Jugoslaviji (1945-1991) stapalo sa Srbima, dok su opasnosti od rumunske agitacije stigle u vreme građanskog rata u Jugoslaviji (1991-1995). Istorijske okolnosti i razvoj vlašskog stanovništva severoistočne Srbije uslovili su da se Vlasi na tom prostoru spontano stope sa Srbima. Vlasi se u ogromnoj većini izjašnjavaju kao Srbi, zatim kao Vlasi kojima je Srbija matična država, dok je broj onih koji se izjašnjavaju kao Rumuni sasvim malen. Status manjina u jednoj zemlji uzima se kao indikator demokratskih dostignuća i jedan od kriterijuma primene evropskih standarda. Prethodnim rečenicama, a i tokom istraživanja potvrđene su pomoćne hipoteze u radu.

Odnos Republike Srbije prema vlaškoj manjini jeste odnos koji svakako možemo nazvati korektnim u onoj meri u kojoj je taj odnos usmeren prema svim drugim manjinama. Upravo u ovoj činjenici leži i preporuka za unapređenje odnosa, naime Vlaška zajednica koja se izjasnila da joj je matična država Republika Srbija ostaje uskraćena za podršku koje druge manjine sa državama maticama izvan granica Srbije imaju, i koji je u velikoj meri koriste kada je u pitanju funkcionisanje i svaka druga vrsta aktivnosti nacionalnih saveta. Dakle vlaška zajednica nema druge matične države i usmerena je isključivo na Republiku Srbiju u svim oblastima svoje nadležnosti i ostvarivanju kolektivnih prava. Sa druge strane ne postoji uspostavljen mehanizam koji bi prepoznao da postoji potreba dodatne podrške vlaškoj zajednici i samom nacionalnom savetu, koja ne bi išla na uštrb neke druge zajednice ili većinskog naroda, već čiji bi zadatak bio da vlašku nacionalnu manjinu dovede makar u istu ravan sa drugim nacionalnim manjinama, koje po svakom pitanju osim Republici Srbiji, svaku vrstu zahteva mogu da usmere i ka svojoj matičnoj državi koja se nalazi izvan granica naše države.

Neke od preporuke za unapređenje odnosa između Republike Srbije i nacionalne manjine u ovom istraživačkom radu konkretno vlaške nacionalne manjine su sledeći:

- ❖ Saradnja lokalnih samouprava u severoistočnoj Srbiji i Nacionalnog saveta vlaške nacionalne manjine trebalo bi da se ostvaruje u najboljem interesu građana vlaške nacionalnosti. Postojeći problemi, ne samo što bi trebalo da budu rešeni, već bi trebalo unaprediti zakonski model koji ovoj saradnji daje suštinski odnos. Takođe je potrebna promena izmena postojećih propisa kojim je uređen položaj nacionalnih manjina na način koji će omogućiti njihovo neposredno učešće u odlučivanju, odnosno decentralizaciju i departizaciju manjinskih samouprava;
- ❖ Očuvanje i afirmacija identiteta Vlaha Srbije uz slobodu izjašnjavanja o sopstvenom identitetu i ostvarivanje manjinskih prava;
- ❖ Vlaški jezik - maternji jezik uz očuvanje i revitalizacija vlašskog jezika i njegovih dijalekata: braničevsko-homoljskog i krajinsko-timočkog; Standardizacija i kodifikacija zapisivanja vlašskog jezika - uvođenje vlašskog

jezika u službenu upotrebu i uvođenje vlašskog jezika, istorije, kulture i tradicije u obrazovni sistem Republike Srbije;

- ❖ Promocija i prezentacija Vlaha i njihove kulture drugim nacijama i nacionalnim manjinama kroz medije i kulturno umetničke sadržaje;
- ❖ Podsticanje privredno ekonomskog razvoja krajeva nastanjenih vlaškom populacijom (koji su tradicionalno u lošem ekonomskom položaju);
- ❖ Izvršiti analizu odnosa vlaških kulturnih dobara i prostornih i urbanističkih planova;
- ❖ Izvršiti analizu bibliotečkih fondova s obzirom na jedinice od značaja za vlašku nacionalnu manjinu;
- ❖ Kreirati kriterijume i funkcionalne mehanizme za učestvovanje u procesu odlučivanja na području kulture;
- ❖ Uspostaviti funkcionalnu saradnju sa predstavnicima Nacionalnog saveta za kulturu Republike Srbije;
- ❖ Pratiti procese i učestvovati u kreiranju Strategije razvoja kulture Republike Srbije s obzirom na strateške smernice koje se odnose na kulturu manjina;
- ❖ Utvrditi listu samostalnih umetnika vlaške nacionalne manjine;
- ❖ Inicirati procese uvođenja vlašskog jezika u kulturni sistem.

Sve navedeno i uz intenziviranje i poboljšanje odnosa i saradnje Nacionalnog saveta sa udruženjima i društvima, koja okupljaju Vlahe u zemlji i inostranstvu. Takođe treba insistirati na činjenici da je država Srbija domovinska matica Vlaha. Potrebno je utvrditi listu ustanova koje su od posebnog značaja za očuvanje identiteta vlaške nacionalne manjine i pripremiti kadrove za učestvovanje u upravljanju ustanovama. Kako bi se pokazala briga za vlašku nacionalnu manjinu potrebno je utvrditi manifestacije koje su od posebnog značaja za očuvanje, unapređenje i razvoj posebnosti i nacionalnog identiteta vlaške nacionalne manjine. Kao zemlja kandidat za članstvo u EU, Republika Srbija se zalaže za unapređenje manjinske politike u cilju efikasnosti i inkluzivnosti svih manjina. Ovakvom integracionom manjinskom politikom isključuje asimilaciju, a podrazumeva integraciju svih nacionalnih manjina u društvo uz očuvanje njihovog etnokulturnog identiteta.

7.LITERATURA:

1. Bašić, G. (2015). Uticaj obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina na spoljašnje i unutrašnje migracije pripadnika nacionalnih manjina. Beograd.
2. Beetham, D. (2008). Parlament i demokratija u dvadeset prvom veku: vodič za dobru praksu. Beograd: UNDP - Interparlamentarna unija.
3. Bohards, M. (2004). Izborni sistemi i upravljanje etničkim konfliktima na Balkanu. u: Alina Mundjiu-Pipidi i Ivan Krastev (ur.). *Nacionalizam posle komunizma, naučene lekcije*. Beograd: Beogradski fond za političku izuzetnost.
4. Božić, I. (2014). Manjine i manjinska prava. *Naučni skup sa međunarodnim učešćem - Pravo i društvena stvarnost*. Kosovska Mitrovica.
5. Brunner, G. (1994). *Nation-states and minorities in the eastern part of Europe*. A Review of Minority and Ethnic Studies. Budapest: Regio.
6. Călin, H. (2007). *Brief Romanian Military History*. Lanham: The Scarecrow Press
7. Capotorti, F. (1991). Study on the rights of persons belonging to ethnic, religious and linguistic minorities. New York.
8. De Kulanž, F. (1956). *Antička država*. Beograd: Prosveta.
9. Diamond, L. (1999). *Developing Democracy: Toward Consolidation*. Baltimore – London: Johns Hopkins University Press.
10. Dimić, Lj. (1997). Kulturna politika Kraljevine Jugoslavije 1918-1941 (knjiga III). Beograd: Stubovi kulture.
11. Diskriminacija u Srbiji, praksa i izazovi. (2019). *Komitet pravnika za ljudska prava –YUCOM*. Beograd.
12. Divjak, S. (2002). *Nacija, kultura i građanstvo*. Beograd: Javno preduzeće službeni list SRJ.
13. Đorđević, T. R. (1906). *Kroz naše Rumune*. Beograd: Srpski književni glasnik
14. Đorđević, Lj., Lončar, J., Miljković N., Bašić G., (2018). *Učešće nacionalnih manjina u društvenom i političkom životu Srbije*. Beograd: Centar za istraživanje entiteta.
15. Đurđević, N. (2014). Manjinska politika i integracija u Srbiji - Analize i preporuke za unapređenje manjinske politike i procesa integracije u Republici Srbiji. *Forum za etničke odnose: Beograd*.
16. Ermacora, F. (1983). *The Protection of Minorities Before the United Nations*. New York: Recueil des Cours.
17. Georgevitch, T. R. (1919). *The Truth Concerning the Rumanes in Serbia*. Paris: Imprimerie Graphique.
18. Gidens, E. (2007). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet.
19. Wintgens, H. (1930). *Der völkerrechtliche Schutz der nationalen, sprachlichen und religiösen Minderheiten*. Stuttgart.

20. Hejvud, E. (2004). *Politika*. Beograd: Clio.
21. Ilić, V., & Cvejić, S. (1997). *Nacionalizam u Vojvodini*. Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka.
22. Janjić Dušan. (4 oktobar 2011). *Solidarity and Ethno – Nationalism in Post – Communism: The Case of Serbia: REMSO's Worksho*. Insitute for Research on Migration. Ethnicityand Society – ISV. Linkoping University.
23. Jovanović, M. N. (2008). *Političke institucije u političkom sistemu Srbije*. Beograd: Institut za političke studije.
24. Jürgen, H. (2008). The situation of national minorities in Vojvodina and of the Romanian ethnic minority in Serbia. *Parliamentary Assembly of the Council of Europe Committee on Legal Affairs and Human Rights (14. February 2008)*.
25. Kevedži, M. (2014). *Strategija razvoja kulture Vlaha u Srbiji (2014-2020)*. Zrenjanin: Centar za razvoj civilnog društva.
26. Kimlika, V. (2002). *Zapadna politička teorija i etnički odnosi u Istočnoj Evropi*. ur: Kimlika V. i Opalski M. Može li se izvoziti liberalni pluralizam?. Beograd:Beogradski centar za ljudska prava.
27. Korhecz, T. (2015). *Kisebbségvédelmi standardok kialakítása az uniós csatlakozás folyamataiban* (Stvaranje standarda zaštite manjina u postupku učlanjnje u Evropsku uniju). Létünk 2015/Különszám.
28. Kovačević, N. & Nikolić, N. & Pokuševski, D. (2013). Ostvarivanje prava nacionalnih mmanjina –sprovođenje preporuka nezavisnih institucija za zaštitu ljudskih prava u Srbiji. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
29. Lijphart, A. (1992). *Demokracija u pluralnim društvima*. Zagreb: Globus – Školska knjiga.
30. Lutovac, Z. (1996). *Manjine, KEBS i Jugoslovenska kriza*. Beograd: Prometej.
31. Malići, Š. (1995). Jedan zahtev za nov status: albanski pokret na Kosovu, Srbija između prošlosti i budućnosti. uredio Dušan Janjić. Beograd: Radnička štampa i IDN.
32. Manjinska politika-Podsticanje integracije u Srbiji (2017). Analiza dometa i prepreka u ostvarivanju Akcionog plana Vlade Republike Srbije o ostvarivanju prava nacionalnih manjina. *Forum za etničke odnose: Beograd*.
33. Medda-Windischer, R. (2009). *Old and new minorities: Reconciling diversity and cohesion*. Baden-Baden: European Academy.
34. Mill, J.S. (1989). Razmatranja o predstavničkoj vladi. u: Izabrani politički spisi. sv. 2. Zagreb: Informator – FPN.
35. Milojević, M. (1996). Ujedinjene nacije i zaštita manjina. u: *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*. Beograd: SANU.
36. Nacionalne manjine u odnosima Srbije sa susedima. (2017). Status nacionalnih manjina u Srbiji i pregovaranja sa EU. Uloga susednih država. *Forum za etničke odnose Beograd*.

37. Novaković, I. & Đurđević, N. (2015). *Srpsko-rumunski odnosi, status vlaške nacionalne manjine u Srbiji*. Beograd: ISAC fond Centar za međunarodne i bezbednosne poslove.
38. Orlović, S. (2011). Političko predstavljanje nacionalnih manjina – Srbija u komparativnoj perspektivi, Migracijske i etičke teme 27. *Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu*.
39. Pavlović, I. (1986). *Princip većine i manjine*. Beograd: Radnička štampa.
40. Penev, G., Marinković, I. (2012). Prvi rezultati popisa stanovništva 2011. i njihova uporedivost s podacima prethodna dva popisa. Demografija. Knjiga IX.
41. Petrović, D. (1966). Iredenta fašističke Rumunije u severoistočnoj Srbiji 1941-1944. *Jugoslovenski istorijski časopis: Beograd*.
42. Petrović, V. (2014). *Ljudska prava u Srbiji 2013*. u: Pravo, praksa i međunarodni standardi ljudskih prava. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.
43. Petrović, D.S. (1996). Vlasi severoistočne Srbije kao etnički entitet. Miloš Macura, Vojislav Stanovčić (ur.) *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*. Beograd: SANU.
44. Phillips, A. (2012). Representation and Inclusion, *Politics & Gender* 8(04).
45. Platforma za strategiju integracije nacionalnih manjina u Republici Srbiji. (2016). *Forum za etničke odnose: Beograd*.
46. Platon. *Državnik*. Zagreb: Liber. Biblioteka politička misao.
47. Popis 2002., Saopštenje, br. 295/2002, Beograd, Republički zavod za statistiku.
48. Popis '91 - Stanovništvo (1993). Nacionalna pripadnost - detaljna klasifikacija. *Savezna Republika Jugoslavija - Savezni zavod za statistiku*. Knjiga 3.
49. Popisna knjiga Republičkog zavoda za statistiku, (<http://media.popis2011.stat.rs>); Politička participacija (2016: 15, 16).
50. Popisna knjiga Republičkog zavoda za statistiku, Nacionalna pripadnost – podaci po gradovima i opštinama, str. 15 (<http://pod2.stat.gov.rs>).
51. Popisna knjiga Republičkog zavoda za statistiku, Nacionalna pripadnost – podaci po gradovima i opštinama, str. 15 (<http://pod2.stat.gov.rs>).
52. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. (2003). *Republički zavod za statistiku*. Nacionalna ili etnička pripadnost, knj. 1.
53. Popovici, A. (1919). *Le mémoire des Roumains de Serbie*. Paris: Société anonyme des Imp. Wellhoff et Roche.
54. Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica („Službeni glasnik Republike Srbije”, 64/06, čl.2.).
55. Radovanović, S. (1995). *Etnička struktura i maternji jezik stanovništva*. Stanovništvo i domaćinstva SR Jugoslavije prema popisu 1991. Godine.

Beograd: Savezni zavod za statistiku i Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka.

56. Raduški, N. (2003). Etnička homogenizacija stanovništva Srbije krajem XX i početkom XXI veka. u: Bašić, Goran. *Demokratija i multikulturalnost u Jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta.
57. Raduški, N. (2016). Međunarodni aspekti regulisanja položaja i prava nacionalnih manjina. *Srpska politička misao*, br.2/2016 god.
58. Raduški, N. (2013). Nacionalna pripadnost stanovništva Srbije po popisu 2011. godine. *Srpska politička misao*. Beograd: Institut za političke studije.
59. Raduški, N. (2014). Položaj i prava nacionalnih manjina u Srbiji u procesu evrointegracija: demografsko – politikološki aspekt. *Nacionalni interes*.
60. Raković A., Nekaknonsko delovanje rumunske pravoslavne crkve u severositočnoj SRbiji (2001-2014),kao izričiti vid rumunskih geopolitičkih pretenzija, *Kultura polisa*, god XI(2014), br.24.
61. Raković, A. (2014). Nekanonsko delovanje rumunske Pravoslavne crkve u severoistočnoj Srbiji (2001–2014) kao izričiti vid rumunskih geopolitičkih pretenzija. *Kultura polisa: Časopis za negovanje demokratske političke kulture*.
62. Reilly, B. (2002). Electoral Systems for Devided Societies. *Journal of Democracy*.
63. Rot, N. (1994). *Osnovi socijalne psihologije, deveto izdanje*. Beograd: Zavod zaudžbenike i nastavna sredstva.
64. Simeunović, D. (2009). *Nacija i globalizacija*. Beograd: ZOGRAF.
65. Simeunović, D. (2009). *Uvod u političku teoriju*. Beograd: Institut za političke studije.
66. Širokogorov, S.M. (1998). *Etnos*. Podgorica: CID.
67. Stanković, N. (2014). *Problemi naučnog definisanja manjina*. Brčko: Evropski Univerzitet Brčko Distrikta.
68. Stojković, B., Stanovčić, V., Radojković M. (2004). *Transverzalna studija – Kulturna politika i kulturna raznovrsnost – Srbija*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
69. Tatalović, S. (2001). *Manjinski narodi i demokracija*. Podgorica: Centar za toleranciju i dijalog.
70. Tomuschat, Ch. (1983). *Protection of Minorities under Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights*. y: Volkerrecht als Rechtsordnung Internationale Gerichtsbarkeit Menschenrechte. Heidelberg. Springer.
71. Laszlo, V. (2009),. *Odnos konteksta evro (atlantskih) integracija Srbije i pojedinih političkih kriterijuma za članstvo u EU*. Izazovi evropskih integracije. Beograd.
72. Vukas, B. (1978). *Etničke manjine i međunarodni odnosi*. Zagreb: Školska knjiga.

73. Young, I. M. (1990). *Justice and the politics of difference*. New Jersey: Princeton University Press.

Zakoni i pravilnici

1. 2000/43/EC, Council Directive of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin, Official Journal L 180, 19/07/2000 P. 0022 – 0026; 2000/78/EC, Council Directive of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, Official Journal L 303, 02/12/2000 P. 0016 – 0022; 2003/86/EC, Council Directive of 22 September 2003 on the Right to Family Reunification, Official Journal L 251, 03/10/2003 P. 0012 – 0018.
2. 2003/109/EC, Council Directive of 25 November 2003 concerning the status of third-country nationals who are long-term residents, Official Journal L 016, 23/01/2004 P. 0044 – 0053.
3. Council of Europe, European Convention on Nationality, CoE Treaty Series No.: 166, Strasbourg 1997, dostupno na adresi: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?CL=ENG&NT=166> (17. 04.2016.) (poglavlje III), čl.6.
4. Council of Europe, European Convention on Nationality, CoE Treaty Series No.: 166, Strasbourg 1997, dostupno na adresi: <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/QueVoulezVous.asp?CL=ENG&NT=166> (17. 04.2016.)
5. Ustav Republike Srbije, („Sl. glasnik RS”, br. 98/2006).
6. Zakon o crkvama i verskim zajednicama, „Službeni glasnik Republike Srbije” br.36/2006.
7. Zakon o kulturi, („Sl. glasnik RS”, br. 72/2009, 13/2016, 30/2016 - ispr. i 6/2020).
8. Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina („Službeni glasnik RS” br. 72/2009, 20/2014 - odluka US, 55/2014 i 47/2018).
9. Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina („Službeni glasnik RS”, br. 72 od 3. septembra 2009, 20. od 21. februara 2014 - US, 55 od 23. maja 2014, 47 od 20. juna 2014).
10. Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama („Sl. glasnik RS”, br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon, 30/2010, 47/2018 i 48/2018 - ispr.).
11. Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma („Službeni glasnik RS” br. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 - dr. zakon, 30/2010, 47/2018 i 48/2018 - ispr.).
12. Zakon o zabrani diskriminacije („Sl. Glasnik RS”, br. 22/2009).
13. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina („Sl. list SRJ”, br. 11/2002, „Sl. list SCG”, br.1/2003- Ustavna povelja i „Sl. glasnik RS”, br. 72/2009-dr.zakon, 97/2013-odluka US i 47/2018).

Internet izvor

1. „Apel patrijarha srpskom stanovništvu u Timočkoj krajini”, internet portal Blic online, 5. 4. 2002, internet ([http://www.blic.rs/stara arhiva/najnovije vesti/ 23259/ Apel-pčatrijarha-srpskomstanovnistvu- u-Timockoj-krajini](http://www.blic.rs/stara_arhiva/najnovije vesti/23259/Apel-patrijarha-srpskomstanovnistvu-u-Timockoj-krajini)).
2. D. Marković, R. Dragović, „Rumuni sad besni zbog krsta”, Večernje novosti online, 1. 11. 2013. ([http://www.novosti.rs/vesti/ naslovna/ drustvo/ aktuelno. 290. html:461785-Rumuni-sad-besni-zbogkrsta](http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:461785-Rumuni-sad-besni-zbogkrsta)).
3. http://www.hnv.org.rs/docs/pristupanje_srbije_eu/final_report_14_sept_2012.pdf.
4. <http://www.nacionalnisavetvlaha.rs/devetnaestasednica.html>.
5. <http://www.nacionalnisavetvlaha.rs/jezikipismo.html>.
6. Modrlanović, Bojan - sekretar Nacionalnog saveta Vlaha (2017) Intervju sa predstavnicima Nacionalnog saveta Vlaha održan 05.05.2017. u Petrovcu na Mlavi u 12:00.
7. Republički zavod za statistiku, Saopštenje br. 173-god. LXVII, 29.06.2018. (<https://publikacije.stat.gov.rs>).
8. „Šabić kritikuje Čiplića – birački spiskovi manjina falsifikovani”, internet portal Blic online, 03.08.2010, internet ([http://www.blic.rs/ Vesti/ Politika/ 201150/Biracki-spiskovi-manjina-falsifikovani](http://www.blic.rs/Vesti/Politika/201150/Biracki-spiskovi-manjina-falsifikovani)).
9. www.srbijaizbori.com/article/vlaska-narodna-stranka.